

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

A COMPARATIVE STUDY OF AGES IN THERAVADA
BUDDHISM AND HINDUISM

พระครูบรรพตพัฒนาภรณ์ (ครูโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ – อินดู

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิททยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิททยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิททยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิททยาลัย)

A Comparative Study of the Ages in Theravada
Buddhism and Hinduism

PhraKhrubanpotphatthanaporn (Garuko)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2556

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่อง วยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร, พศ.ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระเมธีรัตนติก,ดร.)

.....กรรมการ
(พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์,ดร.)

.....กรรมการ
(ดร.สฤษฏ์ แพงทรัพย์)

.....กรรมการ
(ดร.แสวง นิลنامه)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุรณ์ เกตุทัตสสา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์,ดร. ประธานกรรมการ
ดร.สฤษฏ์ แพงทรัพย์ กรรมการ
ดร.แสวง นิลنامه กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย
(พระครูบรรพต) พัฒนาการณ์ (ครูโก)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ผู้วิจัย : พระครูบรรพต พัฒนารมณ (ครูโก)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์,ดร.,ป.ธ. ๔, พธ.บ.(ปรัชญา), Ph.D (Phil.)

: ดร.สฤษฏ์ แพงทรัพย์ ป.ธ. ๔, ปว.ค., ศน.บ., Ph.D. (Philosophy & Religion)

: ดร.แสง นิลนามะ ป.ธ. ๗, พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๙ มีนาคม ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

การศึกษาวัยนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผลการวิจัยพบว่า

ศาสนาพุทธเถรวาท มองว่า วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม นั้น เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่ วัยเกษียณอายุ คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะมีอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง โดยใช้หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย ได้แก่ ๑) ปฐมวัย เช่น กตัญญูกตเวที อิทธิบาท การคบมิตร เบญจศีลเบญจธรรม ๒) มัชฌิมวัย เช่น สมชีวะธรรม ฆราวาสธรรม หน้าทีหลักคู่สมรส กุลจักรฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหัตถุธรรม สาราณียธรรม และ ๓) ปัจฉิมวัย เช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ กรรม พรหมวิหาร สังคหัตถุสติปัญญา อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยในสังคมชาวพุทธที่ปรากฏเด่นชัด คือ ๑) ความอ่อนน้อมถ่อมตน และ ๒) การรู้จักปล่อยวาง

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มองว่า วัย คือ ระยะเวลาของชีวิต ได้จำแนกประเภทของวัยตามหลัก “อาศรมธรรม” โดยกำหนดระยะเวลาแห่งอายุ และหลักธรรมที่สอดคล้องกัน คือ ๑) พรหม - จริยะ วัยหรือขั้นตอนแห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี ๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ๓) วณปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ๔) สันยาสี วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่ปรากฏเด่นชัด มี ๓ อย่าง คือ ๑) การอยู่รวมกันอย่างสงบสุข ๒) หลักเศรษฐกิจสมบูรณ และ ๓) หลักความเจริญก้าวหน้า

จากการศึกษาเปรียบเทียบวัยในทางศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยสรุปเป็นประเด็นเรื่องความเหมือนและความต่างได้ดังนี้

๑) **ความเหมือนกัน** ทั้งศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมองว่า วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม เริ่มจากวัยเด็ก เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน เมื่ออายุเข้ากลางคน เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง ซึ่งในวัยแต่ละวัยนั้นต้องอาศัยหลักธรรมช่วยส่งเสริมจึงจะทำให้เกิดคุณค่าในแต่ละวัย และยังส่งผลประโยชน์ถึงวัยต่อไป

๒) **ความต่างกัน** เมื่อมองในมุมที่ต่างกัน จะเห็นว่า หลักการดำรงชีพในทางศาสนาพุทธเถรวาทนั้น แม้จะมีวิธีการ และรูปแบบที่ชัดเจนว่าการทำอะไรทำให้ชีวิตเจริญ หรือตกต่ำ แต่ไม่ได้เป็นกฎกติกาที่บังคับให้ต้องทำ เป็นไปในลักษณะของการชี้แนะว่าอย่างไรควรทำ อย่างไรควรงดเว้น ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กำหนดเป็นรูปแบบที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะชีวิตในปฐมวัยที่ต้องดำเนินตามหลักของพรหมจรรย์ ที่เรียกว่าหลักฮินดูธรรม หรือหลักอาศรม ๔ หากไม่ปฏิบัติตาม ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมฮินดู

Thesis Title : A Comparative Study of the Ages in Theravada Buddhism and Hinduism

Researcher : PhraKhru Banpotphatthanaporn (Garuko)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Dr.Phrakhru Ghositbodhisat Palī IV, B.A., M.A., Ph.D. (Phil.)

: Dr.Saris Pangthrap Palī IV, Dip.(Ed.), B.A., Ph.D. (Philosophy & Religion)

: Dr. Sawaeng Nilnama Palī VII, Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 9 March 2014

ABSTRACT

This research is divided into three objectives as follow: 1) to study of the ages in Theravada Buddhism, 2) to study of the ages in Hinduism, and 3) to comparative study of the ages in Theravada Buddhism and Hinduism.

From the research, it is found that,

Theravada Buddhism thinks that the cycle of life is going normally for person in society, which begins from the childhood to teenage and to adulthood who builds oneself family and quietly decreases his works to the age of retirement. The age of 20-25 years is to learn in the primary level, the age of 23-60 years is the working age to build oneself family, and the final age is the age of 60 years in retirement which stay in his family and work less. The Dhamma that promote the age as follows, 1) the childhood is promoted by Dhamma such as Kataññūkataveditā: one who is thankful for benefits received and reciprocates them, Iddhipāda: the four paths of accomplishment, the association of friends, Pañca-sīla: the five precepts, Pañca-dhamma: the five ennobling virtues, 2) middle-age is promoted by Dhamma such as Samajīvidhamma: the qualities which make a couple well matched, Gharāvāsa-dhamma: the virtues for a good household life, the duty of spouse, Kula-ciraṭṭhiti-dhamma: the reasons for lastingness of a wealthy family, Brahmavihāra-dhamma: the four Divine States of mind, Sangahavatthu-dhamma: the objects of sympathy, Sārāṇīya-dhamma: the virtues for fraternal living, 3) the old-age should be promoted by Dhamma such as Ti-lakkaṇa: the three characteristics, Ariyasacca: the

four Noble Truths, Kamm: action, Brahmavihāra-dhamma: the four Divine States of mind, Saṅgahavatthu-dhamma: the objects of sympathy, Satipaṭṭhāna: the contemplation of mindfulness. The influences of faith of age in Buddhist society appear such as 1) modesty, 2) abandonment.

Hinduism views that the age is span of life which classified of age according to “Ashramas: Hermitage”, it specified the span of life and the Dhamma related namely, 1) Brahmacharya: the stage of studentship from the birth to 25 years, 2) Grihasta: the stage of householder from the age of 25-50 years, 3) Vanaprastha: the stage of forest dweller which is the third stage of life from the age of 51-75 years, 4) Sanyasa: the stage of renunciation when he got old, 75 years up. The influence of faith of age is appeared of three points, namely, 1) living together peacefully, 2) the economic integrity, and 3) progress.

From a comparative study of age in Theravada Buddhism and Hinduism, the researcher can conclude the point of similarities and difference as follows,

1) The similarities of both Theravada Buddhism and Hinduism look that the cycle of life is typical of a human being in society, beginning of the childhood which is the stage of learning in the primary level. When middle-age is the stage of life for working to build oneself a family, and the final life or old-age is the retirement in the age of 60 years up he will live in his family and work less for. In each age is dependent on the principles of Dhamma to promote themselves to be worthy of each and it is also the benefit of next ages.

2) The difference of age in Theravada Buddhism and Hinduism, it is to see that the principles of living Theravada Buddhism, although, it is the process and model of making for good or bad life but it is not the rules that forced him to do. It is as the way of suggestion what should do or what should not. In Hinduism has specified the way of practice strictly. It is especially in the childhood to be processed by the principles of Holy Life, it is called the principle of Hindu or the four Ashramas: Hermitage. If they do not practice them, they are not accepted by the Hindu society.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณพระคุณพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริธาดา โณ, ผศ.ดร. .) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชวรมุนี (พล อากาศโร, ดร.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระราชสิทธิมนี วิ.(บุญชิต ญาณส่วโร, ดร.) ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ พระเมธีรัตนติก, ดร. ประธานกรรมการตรวจสอบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุรณ์ เกตุทัตสา ผู้ตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ช่วยชี้แนะประเด็นต่าง ๆ ในงานวิจัยครั้งนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบคุณต่อคณาจารย์ที่ปรึกษา คือ พระครูโฆสิตพุทธศาสตร์, ดร. ประธานกรรมการ ดร.สฤกษ์ แพงทรัพย์ ดร.แสวง นิลนามะ กรรมการ ซึ่งได้กรุณาช่วยเหลือให้คำแนะนำปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

เจริญพรขอบคุณ ผศ.เฉลียว รอดเขียว รองคณบดีคณะพุทธศาสตร์ ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ผู้อำนวยการ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาและปรัชญาภาควิชาภาษาอังกฤษ อาจารย์กฤต ศรียะอาจ ผู้ประสานงานประจำโครงการฯ ที่ช่วยกระตุ้นเตือนและแนะนำทั้งด้านการศึกษาและการทำงานวิจัย รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษ ขอขอบคุณ พระสมุห์ พิจิตร ธรรมวิจิตโต คุณไชยา เสนแสนยา เจ้าหน้าที่ประจำโครงการที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการประสานงานเกี่ยวกับการศึกษาและวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณกำลังใจจากเพื่อนห้องศาสนาเปรียบเทียบรุ่นที่ ๔ ทุกรูป ที่เอื้อเฟื้อข้อมูล ในขณะที่กำลังศึกษาและขณะทำวิทยานิพนธ์

นอกจากนั้นขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือและงานวิจัยทุกชิ้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณ พระอุปัชฌาย์ ครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทำให้ผู้วิจัยมีความรู้จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ และความดีอันเกิดจากผลงานชิ้นนี้ขอมอบให้บิดามารดาผู้ให้กำเนิด และขอบูชาคุณแต่พระไตรรัตน์อันเป็นที่พึ่งที่ระลึกเสมอมา

พระครูบรรพตพัฒนาภรณ์ (ครูโก)

๙ มีนาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

ก

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ค

กิตติกรรมประกาศ

จ

สารบัญ

ฉ

สารบัญตารางเปรียบเทียบ

ณ

คำชี้แจงการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อคัมภีร์

ญ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒

๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

๖

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๖

๑.๕ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๖

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๗

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๗

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย ๑๑

๑๐

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑๑

บทที่ ๒ วิทยในศาสนาพุทธเถรวาท

๒.๑ นิยามและความหมาย

๑๒

๒.๑.๑ นิยามความหมายของวัย

๑๒

๒.๑.๒ ประเภทของวัย

๑๔

๒.๑.๓ ลักษณะของวัย

๑๕

๒.๑.๔ คุณและโทษของวัย

๑๗

๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย

๒๑

๒.๒.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย

๒๑

๒.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย

๓๑

๒.๒.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย

๓๙

๒.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย

๕๔

๒.๓.๑ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมวัย

๕๕

๒.๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย

๕๖

๒.๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย	๕๗
๒.๔ อธิพละความเชื่อ เรื่องวัยที่มีต่อสังคม	๖๐
๒.๕ สรุป	๖๓

บทที่ ๓ วัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๓.๑ นิยามและความหมาย	๖๕
๓.๑.๑ นิยามความหมายของวัย	๖๕
๓.๑.๒ ประเภทของวัย	๖๖
๓.๑.๓ ลักษณะของวัย	๖๗
๓.๑.๔ คุณและโทษของวัย	๗๑
๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย	๗๔
๓.๒.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย	๗๕
๓.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย	๗๗
๓.๒.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย	๘๒
๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย	๘๖
๓.๓.๑ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมวัย	๘๖
๓.๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย	๘๗
๓.๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย	๘๗
๓.๔ อธิพละความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม	๘๙
๓.๕ สรุป	๙๓

บทที่ ๔ ศึกษาเปรียบเทียบวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๔.๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย	๙๕
๔.๑.๑ เปรียบเทียบนิยามความหมายของวัย	๙๕
๔.๑.๒ เปรียบเทียบประเภทของวัย	๙๖
๔.๑.๓ เปรียบเทียบลักษณะของวัย	๙๙
๔.๑.๔ เปรียบเทียบคุณและโทษของวัย	๑๐๐
๔.๒ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมวัย	๑๐๓
๔.๒.๑ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย	๑๐๓
๔.๒.๒ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย	๑๐๔
๔.๒.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย	๑๐๕
๔.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย	๑๐๖
๔.๓.๑ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมวัย	๑๐๖
๔.๓.๒ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย	๑๐๗
๔.๓.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย	๑๐๘
๔.๔ เปรียบเทียบอธิพละความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม	๑๐๙

สารบัญตาราง

เรื่อง หน้า

ตารางที่ ๑	เปรียบเทียบนิยามความหมายของวัย	๙๖
ตารางที่ ๒	เปรียบเทียบประเภทของวัย	๙๗
ตารางที่ ๓	เปรียบเทียบลักษณะของวัย	๑๐๐
ตารางที่ ๔	เปรียบเทียบคุณของวัย ๑๐๑	
ตารางที่ ๕	เปรียบเทียบโทษของวัย ๑๐๒	
ตารางที่ ๖	เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปฐุมวัย ๑๐๓	
ตารางที่ ๗	เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย ๑๐๔	
ตารางที่ ๘	เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย	๑๐๖
ตารางที่ ๙	เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อปฐุมวัย ๑๐๗	
ตารางที่ ๑๐	เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อมัชฌิมวัย ๑๐๘	
ตารางที่ ๑๑	เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อปัจฉิมวัย ๑๐๘	
ตารางที่ ๑๒	เปรียบเทียบอิทธิความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม ๑๑๐	

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒.

		พระวินัยปิฎก		
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	บริวาร	(ภาษาไทย)
		พระสุตตันตปิฎก		
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรคปาลี (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
ส.ช. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชั้นธวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทวารทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก ทวารทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติงสตี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก ติงสตีนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	---------	-----------

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหายานมหาวิทยาลัย ตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด โดยระบุคำย่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๓/๓๕๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกอรรถกถา ภาษาบาลี เล่ม ๔ ข้อ ๓ หน้า ๓๕๓

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ป.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา	(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------------------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ส.ส.อ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สงยุตตรนิกาย สารตถูปกาสินี สคาถวคคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก องคุตตรนิกาย มโนรณปุรณี ทุกาทินิปาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอก.-ทุก.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย มโนรณปุรณี เอกาทินิปาตอฎฐกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีความจำเป็นต้องร่วมกันอยู่เป็นหมู่คณะ ไม่สามารถจะอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ นับตั้งแต่ระดับชนกลุ่มย่อย จนถึงระดับกลุ่มชนที่ใหญ่ที่สุด เริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ และระดับสังคมโลก การอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในฐานะต่าง ๆ ทั้งในด้านความเป็นญาติ ด้านประเพณี วัฒนธรรม ด้านหน้าที่การงาน และการนับถือศาสนาเดียวกัน เป็นต้น คำสอนในพระพุทธศาสนา สอนให้คนเรารู้จักความจริงของธรรมชาติและชีวิต ให้รู้จักตนเอง พิจารณาแก้ไขปัญหาของตนด้วยหลักเหตุผล หลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เรียกว่า พุทธธรรม พุทธธรรมเป็นการแนะนำแนวต้นแบบ เพราะการแนะนำพุทธธรรมนี้ ส่งเสริมให้บุคคลรู้จักช่วยตนเอง ยอมรับศักยภาพของมนุษย์ในการแก้ไข้ปัญหา ตลอดจนให้รู้จักในเงื่อนไข เหตุปัจจัยและวิธีการ ซึ่งมีขั้นตอนครบถ้วนตามหลักการแนะนำ^๑ ผู้ที่ปฏิบัติชอบตามแนวทางพุทธธรรมจะเกิดภาวะความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ที่เรียกว่า มีศีล ประกอบแต่กุศลกรรม คือ ไม่มีโลภ โกรธ หลง ปราศจากอวิชชา ตัณหาและอุปาทานมาครอบงำ หรือชักจูงไปในที่ผิด และเป็นกรกระทำด้วยใจที่เป็นอิสระ ผลที่ตามมา คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติมีสุขภาพกายดี ไม่มีโรค ความไม่มีโรคหรือความแข็งแรงมีสุขภาพดี เป็นภาวะที่สมบูรณ์ในตัวเอง ส่วนด้านจิตใจจะเกิดภาวะ ที่เรียกว่า อิมเอิบ ชื่นบาน ปลอดภัย ไร้สงสัยสบาย คล่องเบา จะเป็นประสบการณ์เฉพาะตัวแก่ผู้ปฏิบัติเท่านั้นที่สัมผัสได้

ปัจจุบันมนุษย์ส่วนหนึ่งตกอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์มีค่านิยมทางวัตถุ ดูแคลนคุณค่าทางจิตใจ ห่างเหินจากศาสนา ขาดการอบรม ขาดการฝึกฝนทางศีลธรรม อันเป็นเหตุให้เป็นคน ว่าอยากสอนยาก ก้าวร้าวรุนแรง ยกตนข่มท่าน หลงตัวเองว่าวิเศษดีกว่าคนอื่น มีความเห็นแก่ตัวจัด เป็นคนใจแคบ ไม่อยากเห็นใครดีกว่าตน เป็นคนขาดเหตุผลมักใช้อารมณ์ตัดสินเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จนก่อให้เกิดปัญหาตั้งแต่ระดับครอบครัว เช่น ในงานวิจัยชิ้นหนึ่งระบุว่า

บิดามารดาหลายคนเล่าให้ฟังว่า ตอนที่บุตรของตนยังเรียนอยู่ในระดับประถมศึกษานั้นยังมีนิสัยดี เรียบร้อยมีความเคารพเชื่อฟัง อ่อนน้อมถ่อมตน จบจนเรียนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ก็ยังคงเรียบร้อยอยู่แต่เมื่อเข้าเรียนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๒ พฤติกรรมของบุตรก็เริ่มเปลี่ยนไป

^๑ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), *พุทธศาสนากับการแนะนำ*, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมแนะนำแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔), หน้า คำน้า.

มักจะมีพฤติกรรมแปลก เช่น ใช้คำพูดใหม่ตามศัพท์วัยรุ่น ชอบไปพักบ้านเพื่อน หรือพามาพักที่บ้าน มีพฤติกรรมกระด้างกระเดื่องมากขึ้น รู้จักการโต้เถียงกับบิดามารดา^๒

การอบรมบ่มเพาะพฤติกรรมตามสมควรแก่วัย เป็นหลักการที่สังคมสั่งสมกันมายาวนาน โดยเฉพาะหลักความคิดพื้นฐานในสังคมไทย ให้รู้จักสถานะ หน้าที่ของบุคคลแต่ละวัย และประพฤติกรรมให้สมกับวัยอันเป็นเหตุให้สังคมดำรงอยู่อย่างร่มเย็นเสมอมา ท่านหลุยส์ฌีวิน กล่าวไว้ว่า เมื่อคนมีเกิดก็มีแผนการตั้งแต่หนึ่งปีถึง ๒๐ ปี แผนการกาย ๒๐ ปีถึง ๓๐ ปี แผนการครอบครัว ๓๐ ปีถึง ๔๐ ปี แผนการหลาน ๕๐ ปีถึง ๖๐ ปี แผนการชรา ๖๐ ปีถึง ๗๐ ปี แผนการตาย^๓ ในอรรถกถาธรรมบท ได้แบ่งระดับของวัยไว้ ๓ ระดับและหน้าที่ในการประกอบกิจตามวัย คือในวัยแรก (ปฐมวัย) หมั่นศึกษาหาความรู้ ในวัยที่ ๒ (มัธยมวัย) เลี้ยงดูครอบครัว และในวัยที่ ๓ (ปัจฉิมวัย) บำเพ็ญกุศลเพื่อก่อให้เป็นบุญติดตามไปในภายภาคหน้าเมื่อสิ้นชีพแล้ว จึงจะถือว่าเป็นผู้รู้จักรักษาตน ดังความว่า

ก็ถ้าผู้เป็นศฤงคาร ไม่อาจทำกุศลได้ในปฐมวัย เพราะความเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในการเล่นไซร์ ในมัธยมวัย พึงเป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญกุศล ถ้าในมัธยมวัย ยังต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ไม่อาจบำเพ็ญกุศลได้ไซร์ ในปัจฉิมวัย พึงบำเพ็ญกุศลให้ได้ ด้วยอาการเมื่อยอย่างนี้ ตนต้องเป็นอันเขาประคับประคองแล้วทีเดียว แต่เมื่อเขาไม่ทำอย่างนั้น ตนย่อมชื่อว่า ไม่เป็นที่รัก ผู้ที่นั้น (เท่ากับ) ทำตนนั้น ให้มีอบายเป็นที่ไปในเบื้องหน้าที่เดียว^๔

คือพระโยคาวจรนั้นตัดตอนร้อยปีนั้นแหละออกด้วยวัย ๓ คือ ด้วยปฐมวัย ด้วยมัธยมวัย ด้วยปัจฉิมวัย ใน ๓ วัยนั้น ๓๓ ปีแรก จัดเป็นปฐมวัย ๓๔ ปี ถัดไป จัดเป็นมัธยมวัย ต่อนั้น ๓๓ ปี จัดเป็นปัจฉิมวัย^๕

ในวิสุทธิมรรคท่านแบ่งอายุคนโดยระยะ ๑๐ ปีไว้ คือ มันททสกะ ๑๐ ปีแห่งเด็กก่อนซิททาทสกะ ๑๐ ปีแห่งการเล่น วัณณทสกะ ๑๐ ปีแห่งผิวพรรณ พลทสกะ ๑๐ ปีแห่งกำลัง ปัญญาทสกะ ๑๐ ปีแห่งปัญญา หานิทสกะ ๑๐ ปีแห่งความเสื่อม ภัพการทสกะ ๑๐ ปีแห่งความค่อม วังกทสกะ ๑๐ ปีแห่งความค่อม โมมุทสกะ ๑๐ ปีแห่งความหลงลืม สยันทสกะ ๑๐ ปีแห่งความนอน ในข้อความดังกล่าวมีอธิบายไว้ว่า

ในทสกะเหล่านั้น ๑๐ เป็นแรกของบุคคลผู้มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ชื่อว่ามันททสกะก่อน ด้วยว่าในตอนนั้น บุคคลนั้นยังเป็นเด็กอ่อนซุกซนอยู่ ๑๐ ปีต่อ่นั้นไป ชื่อซิททาทสกะ ด้วยในตอนนั้นเขามากไปด้วยความยินดีในการเล่น ๑๐ ปีต่อ่นั้นไป ชื่อวัณณทสกะ ด้วยในตอน

^๒ พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงค์น้อย) “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๔๘.

^๓ ธรรมบัญญัติ รวบรวมแปล, ศ.ดร.สุรชัย ศิริไกร เรียบเรียงสมาธิเต๋าวิถีแห่งเซียนฟ้า (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๒.

^๔ ชู.ธ.อ.(ไทย) ๖/๗-๘.

^๕ วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๒/๗๕. คูอธิบายใน พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร,ป.ธ.๙), วิปัสสนาที่ปณี , (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.,ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร,ป.ธ.๙) ๒๙ เมษายน ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๒.

นั้น ส่วนผิวพรรณของเขาย่อมถึงความไพบุลย์ ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อพลทสกะ ด้วยในตอนนั้น กำลังและเรี่ยวแรงของเขา ย่อมถึงความเต็มเปี่ยม ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อปัญญาทสกะ ด้วย ตอนนั้นปัญญาของเขาย่อมมั่นคงดี ได้ยินว่าปัญญาแม้ชนิดน้อยของคนที่ได้ปกติเป็นคนโง่ ก็เกิดขึ้นได้ในกาลนั้นเหมือนกัน ๑ ปีต่อขึ้นไป ชื่อหानิทสกะ ด้วยในตอนนั้น ความยินดีในการเล่น ผิวพรรณ กำลัง และปัญญาของเขา ย่อมเสื่อมถอยไป ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อปฬาทสกะ ด้วยในตอนนั้นร่างกายของเขาย่อมค่อมไปข้างหน้า ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อวังทสกะ ด้วย ในตอนนั้นร่างกายของเขาย่อมค่อมลงดุจหางไถ ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อโหมทสกะ ด้วยในตอนนั้นเขาเป็นคนมักหลงลืม ย่อมลืมการทำ ๆ แล้ว ๑๐ ปี ต่อขึ้นไป ชื่อสยทสกะ ด้วยคนมีอายุถึง ๑๐๐ ปีก็มากไปด้วยการนอนนั้นแล้ว^๖

จากมุมมองของพระพุทธศาสนาดังกล่าว ทำให้เห็นว่า ความคิดเรื่องวัยในทางพระพุทธศาสนา นั้น สอนให้คนรู้เรื่องวัย และรู้จักหน้าที่ที่ตนพึงกระทำให้สมควรแก่วัยของตนเอง โดยสรุปไว้ ๓ วัยคือ ปฐมวัย วัยที่หนึ่ง ให้ขยันศึกษาหาความรู้ระดับตนเอง มัชฌิมวัยวัยที่สองให้มุ่งทำงานเพื่อสร้างฐานะและครอบครัวให้มั่นคง ปัจฉิมวัย วัยที่สามให้หันหน้าเข้าสู่การบำเพ็ญเพียรทางใจเพื่อเป็นบุญในภพหน้า

การปฏิบัติตนตามวัยในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เรียกว่า การบำเพ็ญตนตามหลักอาศรม ๔^๗ ได้แก่

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์

๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕-๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษา กลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว

๓) วานปรสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑-๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์แก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริง

^๖ วิสุทฺธิ.(ไทย) ๓/๒/๓๖ - ๓๗. คู่มือบายใน พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร,ป.ธ.๙), วิปัสสนาที่ปณี, หน้า ๑๒๓ - ๑๒๕.

^๗ ฟัน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บูรพาสาส์น, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖ - ๓๗.

ของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม ดังคำกล่าวของศรีราม-กฤษณะที่ว่า “เป็นช่วงสุดท้ายในถนนแห่งชีวิตที่ต้องเดินทางโดยลำพัง”^{๘๘}

ในวิถีชีวิตของการครองเรือนของฮินดูชนนั้น มีหลักธรรมที่หลากหลาย ที่บุคคลในสังคม จะต้องปฏิบัติต่อกันตามสถานภาพและฐานะของตน เช่น (๑) ปิตฤธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของบิดา ต่อบุตร บิดาต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรจนถึงบุตรบรรลุนิติภาวะ (๒) มาตฤธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของ มารดาต่อบุตร มารดาต้องทำหน้าที่เหมือนบิดา ต้องเอาใจใส่บุตรเป็นพิเศษ (๓) อาจารย์ธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของครูอาจารย์ต่อศิษย์ ต้องทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์อย่างถูกต้อง ยุติธรรม ดูแลลูกศิษย์อย่างที่พ่อแม่เลี้ยงดูบุตร สร้างและแก้ไขความประพฤติ นิสัย อุปนิสัยของลูก ศิษย์ร่วมกับพ่อแม่ของลูกศิษย์ (๔) บุตรธรรมและศิษย์ธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของบุตรต่อบิดา มารดา และการปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์ต่อครูอาจารย์ ในตำราศาสนาพราหมณ์บัญญัติไว้ว่า “บุคคลที่ จงรักภักดีต่อบิดา ผู้นั้นเป็นผู้ชนะโลกนี้ บุคคลที่จงรักภักดีต่อบิดา ผู้นั้นยอมชนะโลก สวรรค์ และบุคคลที่จงรักภักดีต่อครูอาจารย์ ผู้นั้นยอมชนะโลกพระพรหม” บุคคลที่ได้ทำการเคารพ บิดา มารดา และครูผู้นั้นได้ชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมทุกประการแล้ว แต่ผู้ที่ทำการดูถูกทั้งสามนี้แล้ว ผู้นั้นยอมไม่ถึงซึ่งความสำเร็จไม่ว่าจะทำการกุศลมากมายสักเท่าใดก็ตาม ผู้ที่ต้องการความสำเร็จและมีความสุขในชีวิตนี้หรือชีวิตหน้าก็ตามที จึงต้องเคารพนับถือบิดา มารดา ครูอาจารย์อย่าง จริงใจ ต้องอยู่ในโอวาท เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสอนของท่าน (๕) ภราตฤธรรม การปฏิบัติของพี่ ต่อน้องและน้องต่อพี่ น้องต้องให้ความเคารพที่เหมือนบิดามารดาและครู (๖) ปติธรรม การปฏิบัติ หน้าที่ของสามีต่อภรรยา ผู้ชายต้องเลือกคู่ชีวิตที่มีความเหมาะสมแก่ตระกูลของตน เหมาะต่อสังคม ที่ตนอาศัยอยู่ (๗) ปติธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาต่อสามี ผู้เป็นภรรยาต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อ สามีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ต้องเอาใจใส่สามีอย่างจริงจัง ต้องถ้อยอยู่ในจิตใจของตนเสมอว่าผู้ชาย ทั้งหลายยกเว้นสามีของตนเองแล้วเป็นบิดา พี่น้อง บุตรหลานเท่านั้น (๘) สวามีธรรม-เสวกธรรม การปฏิบัติหน้าที่ของสามี(นายจ้าง)ต่อเสวก(ลูกจ้าง) ผู้เป็นนายจ้างมีหน้าที่เลี้ยงดูลูกจ้างและ ครอบครัวยของเขา จ่ายค่าตอบแทนให้สมควรแก่ภาระงาน และ (๙) ราชนธรรม การปฏิบัติของ พระราชาหรือผู้ปกครองหรือรัฐบาลที่มีต่อประชาชน เอาใจใส่ความทุกข์สุขของประชาชน^{๘๙}

หากจะว่าไปแล้ว หลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ที่บังเกิดขึ้นก็เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครอง ของชนชั้นนักปกครอง ในยุคที่ชนเผ่าอารยันเริ่มสร้างบ้านแปลงเมือง และได้จัดระบบโครงสร้างทาง สังคมด้วยมีวัตถุประสงค์สองประการคือ ๑) เพื่อความมั่นคงในสังคม และ ๒) เพื่อเป็นการจัดระเบียบ ความไม่เสมอภาคในสังคม โดยให้แต่ละคนรู้จักทำหน้าที่ของตน^{๙๐} จึงก่อเกิดระบบโครงสร้างทาง สังคมที่เรียกว่า วรรณาธรรมะ คำว่า วรรณาธรรมะ มาจากคำ ๓ คำคือ วรรณา อาศรม และ ธรรมะ คำแรก คือ วรรณา ในช่วงที่ชนเผ่าอารยันรุกรานเข้ามาอยู่ในถิ่นที่ชนพื้นเมืองเดิมคือชาว

^{๘๘} Peter France, *Hermit. The insights' of Solitude*, (New York : St Martin is Press, 1997), p. 114, เสฐียร พันธงชัย (ศาสตราจารย์พิเศษ) *ศาสนาเปรียบเทียบ*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖ – ๗๑.

^{๘๙} Hopfe Lewis M., *Religions of the world*, (London : Trubner & Co, 1994), p. 90 – 94.

^{๙๐} Ramnohur, *Religions of the world*, (London : Trubner & Co, 1982), p. 62.

มีลักษณะอาศัยซึ่งชนเผ่านี้มีลักษณะรูปร่างเตี้ย ผิวสีดำ ผมหยิก มีความแตกต่างกับชาวอารยันซึ่งสูงใหญ่ ผิวขาว หมายถึง สีผิว ต่อมาเมื่อโครงสร้างเป็นระบบอารยันหมดแล้ว คำว่า วรณา จึงมีความหมายว่า หน้าที่ แต่ในคัมภีร์ภควัทคีตา หมายถึง บุคลิกลักษณะหรือความประพฤติ^{๑๑} ส่วนอาศรม หมายถึง ระดับหรือขั้นของชีวิต คำสุดท้าย ธรรมะ คือ หน้าที่ที่เราต้องประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

อนึ่ง คำว่า อาศรม มีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤตว่า ศรมะ ซึ่งแปลว่า พยายาม มีอยู่ด้วยกัน ๒ ความหมายด้วยกันคือ ๑) สถานที่ลงมือทำความพยายาม ๒) การลงมือปฏิบัติด้วยความเพียรพยายาม และ อา เป็นคำอุปสรรค แปลว่า ทัวหรือข้างหน้า และคำว่า ธรรมะ หมายถึงระเบียบปฏิบัติหรือหน้าที่ ดังนั้น อาศรมธรรมะ หมายถึง สถานที่สำหรับหยุดพัก อธิบายขยายความว่า ชีวิตที่เกิดขึ้นในโลกนี้ย่อมใช้ชีวิตไปในเส้นทางแห่งธรรมะโดยการปฏิบัติช่วง แห้งวัยเพื่อเตรียมเดินทางในระดับสูงต่อไป จนกว่าจะบรรลุความหลุดพ้น ด้วยเหตุนี้ศาสนาฮินดูจึงแบ่งระดับการดำเนินชีวิตไว้ ๔ ระดับ คือ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วานปรสัถ์ และสันยาสี^{๑๒} โดยปรากฏในมนูสมฤติได้กล่าวแสดงไว้อย่างพิสดารความว่า มนุษย์ทุกคนควรจะประพฤติปฏิบัติตนในสมบุรณ์ในอาศรมะทั้ง ๔ ระดับเพื่อเป็นการพัฒนาจิตใจและความก้าวหน้าของสังคม เมื่อชีวิตได้เริ่มต้นจากวัยพรหมจารยะคือได้ศึกษาพระเวทแห่งวรรณะสำเร็จ เสร็จสิ้นลงแล้ว ควรจะก้าวไปสู่ระดับคฤหัสถ์คือมีวิถีของผู้ครองเรือน ถ้าเมื่อใดปรากฏรอยบวมใบหน้าและมีสีดอกเลาควรจะก้าวไปสู่ระดับปรสัถยะและสันยาสะในที่สุดอาจแบ่ง ช่วงวัยทั้ง ๔ ให้เหลือเพียงโดยสรุปว่า ๒ ช่วงแรกเป็นระยะทำงานและ ๒ ส่วนหลังเป็นระยะสละโลก เพื่อให้อาศรมะทั้งสี่เกิดความสมดุลตลอดทุกช่วงชีวิตจึงต้องปฏิบัติในธรรมะ ๑๐ ข้อ มีลักษณะดังที่ถ้าขมิหนูได้แสดงไว้ในมนูสมฤติ ได้แก่ ๑) ความเที่ยงตรง ๒) การรู้จักให้อภัย ๓) การควบคุมตัวเอง ๔) การงดเว้นจากความชั่ว ๕) มีกายและใจบริสุทธิ์ ๖) การรู้จักควบคุมอายตนะ ๗) ความสุขุมรอบคอบ ๘) มีความรู้และแสวงหาความรู้ตลอดเวลา ๙) ความซื่อสัตย์ และ ๑๐) งดเว้นจากความโกรธ^{๑๓}

หากจะว่าไปแล้ว หลักปฏิบัติตนให้สมควรแก่วัยของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็มีอยู่ ๔ ประเภท คือ วัยที่หนึ่งให้ศึกษาหาความรู้ วัยที่สองให้ทำมาหาเลี้ยงครอบครัวให้เป็นสุข วัยที่สามให้รู้จักการปล่อยวางแบ่งเบาภาระมุ่งบำเพ็ญเพียร และวัยสุดท้ายคือการแสวงหาโมกขธรรม

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาเบื้องต้น นเกี่ยวกับวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ฮินดู ทำให้เห็นว่าทั้งสองศาสนามีแนวความคิดเกี่ยวกับวัยที่คล้ายกัน คือการให้รู้จักทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมกับวัยตามหลักธรรมในทางศาสนาของตนๆ และนั่นเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัย ต้องการศึกษาค้นคว้าเพื่อทราบถึงวัยและหน้าที่ที่พึงประกอบของแต่ละวัยในทั้งสองศาสนา อันเป็นประเด็นที่จะนำมาเปรียบเทียบให้เห็นนัยที่เหมือนและแตกต่างกัน รวมถึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของศาสนิกชนมากน้อยเพียงไร อันจะเป็นคุณูปการต่อการนำไปใช้ให้ได้ผลอย่างจริงจังต่อไป

^{๑๑} Bhagavadgita, ๑๘:๔๑.

^{๑๒} เสฐียร พันธรัชนี (ศาสตราจารย์พิเศษ) ศาสนาเปรียบเทียบ, หน้า ๖๘ - ๗๐

^{๑๓} Manusmrti, ๖ : ๙๑-๙๒, ดูรายละเอียดใน กรมการศาสนากระทรวงวัฒนธรรม, ความรู้ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๘ - ๑๒๓

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

วัยในทางศาสนาพุทธเถรวาท หมายถึง การกำหนดอายุตามคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยกำหนดไว้ ๓ ระยะ ได้แก่

- ๑) ปฐมวัย คือ ระยะเวลา ๓๓ ปี นับตั้งแต่แรกเกิดจนอายุได้ ๓๓ ปี
- ๒) มัชฌิมวัย คือ ระยะเวลา ๓๔ ปี เป็นวัยผู้ใหญ่ หรือวัยกลางคน อายุตั้งแต่ ๓๓ ปี ถึง ๖๗ ปี
- ๓) ปัจฉิมวัย คือ วัยหลังเกษียณระยะเวลา ๓๓ ปี ตั้งแต่ ๖๗ จนถึงสิ้นชีวิต

วัยในทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู หมายถึง การกำหนดเกณฑ์อายุตามหลักของอาศรม คือขั้นตอนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามหลักธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มี ๔ ขั้นตามวัยของผู้ปฏิบัติดังนี้

- ๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์
- ๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ -๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษากลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว
- ๓) วานปรสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ -๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์แก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม
- ๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริงของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

วิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวข้องกับวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเอกสารที่จะต้องสืบค้นนั้น ในทางพระพุทธศาสนาได้แก่ พระไตรปิฎกและอรรถกถารวมถึง

เอกสารที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ เช่น คัมภีร์ภควัทคีตา คัมภีร์อุปนิษัท และเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ

๑.๕ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๕.๑ วิยในศาสนาพุทธเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๕.๒ วิยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นอย่างไร
- ๑.๕.๓ นัยที่เหมือนและต่างกันระหว่างวิยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นอย่างไร

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ หลวงพ่อจรัญ ฐิตธมฺโม ได้กล่าวถึง หลักธรรมของผู้ครองเรือน ไว้ว่า หลักธรรมของผู้ครองเรือนอันวิถีแห่งการครองเรือนนั้น ย่อมเป็นสิ่งสำคัญยิ่งนักหนา มิใช่เป็นการง่าย ๆ เราจะเห็นว่ามิใช่เป็นการยากจะอะไรนั้นหาได้ไม่ (ก็น่าจะเป็นอยู่บ้าง ในเมื่อเรามองดูเหลี่ยมชีวิตของผู้ครองเรือนโดยไม่แยบคาย แต่ถ้าเราพิจารณาดูให้ลึกซึ้งเราก็มองเห็นแง่ที่เราควรจะต้องคิดมิใช่น้อย เพียงในห้วงยามแห่งมนุษย์ชนห้วงเดียวเท่านั้น การดำเนินชีวิตของเขาก็ไม่เหมือนกันแล้ว บางครอบครัวร่ำรวยเจริญด้วยทรัพย์ แต่อีกแห่งหนึ่งแสนจะเดือดร้อน หากินไม่พอเลี้ยง หรือบางครอบครัวหรือบางคนเคยเจริญแล้ว แต่กลับต้องเสื่อมลงในปลายมือ รักษาความเจริญของตนไปไม่ตลอดได้ (วิถีชีวิตของมนุษย์) ไม่เสมอภาคกันเช่นนั้น ก็เพราะเนื่องจาก ไม่ฉลาดในการครองเรือนบ้าง ปล่อยให้ผีแห่งการพนันเข้าสิงบ้าง คบเพื่อนชั่วบ้าง และได้กล่าวถึงสิ่งที่ผู้ครองเรือนพึงเว้นโทษและคุณอะไรบ้างที่ควรประพฤติ ^{๑๔}

๑.๖.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ^{๑๕} ได้กล่าวถึงเรื่องการครองเรือน ไว้ในหนังสือเรื่อง ครองเรือน-ครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม ซึ่งพอจะสรุปใจความได้ว่า ชีวิตสมรสจะดีถ้ามีครบคุณสมบัติทั้ง ๔ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ ก็จะมีความสุขในชีวิตคู่ครองเอง และแผ่ความสุขไปให้แก่คนใกล้เคียง ญาติมิตร แล้วก็แผ่ความสุขไปให้แก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายทั่วไป

๑.๖.๓ **จันงค์ อภิวัฒนสิทธิ์ และคณะ** ^{๑๖} ในหนังสือเรื่องสังคมวิทยา กล่าวว่า การที่มนุษย์จำเป็นต้องอยู่กันเป็นครอบครัวนั้น ทฤษฎีหน้าที่นิยมอธิบายว่า มีสาเหตุมาจากความจำเป็นสองประการคือ ๑. ความจำเป็นทางชีววิทยา ๒. ความจำเป็นทางสังคม

๑) ความจำเป็นทางชีววิทยา คือ การที่มนุษย์มีความต้องการทางเพศไม่เป็นฤดูกาล ทำให้ชายหญิงต้องอยู่ด้วยกันอย่างใกล้ชิดจึงสร้างกฎเกณฑ์ ขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมทางเพศให้เป็นไป

^{๑๔} หลวงพ่อจรัญ ฐิตธมฺโม, **หลักธรรมของผู้ครองเรือน**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.), ๒๕๔๑.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ครองเรือน-ครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวยจำกัด), ๒๕๔๙.

^{๑๖} จันงค์ อภิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

อย่างมีระเบียบ นอกจากนี้มนุษย์มีวิวัฒนาการเป็นขั้นตอนโดยมีช่วงของการเป็นทารกมานาน และ
 ขณะยังเป็นทารกก็ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ จำเป็นต้องพึ่งพาพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ไปก่อน การอยู่กับเป็น
 ครอบครัวโดยผู้ใหญ่ต้องเลี้ยงดู อบรมเด็กให้เติบโตมีชีวิตอยู่รอดได้จึงเป็นสิ่งจำเป็น

๒) ความจำเป็นทางสังคม คือ การที่มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยกันในการทำกิจกรรม
 ต่างๆ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่และสืบทอดต่อไปได้ ซึ่งครอบครัวเท่านั้นสามารถตอบสนองความต้องการ
 เหล่านั้นได้

๑.๖.๔ **พิน ดอกบัว** ได้กล่าวถึงหลัก การหรือ ขั้นตอนการดำเนินชีวิต ที่เรียกว่า อาศรม
 ในคัมภีร์อุปนิษัท^{๑๗} ไว้ในหนังสือ ศาสนาเปรียบเทียบ ดังนี้

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหา
 ความรู้ เป็นช่วงการศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อ
 เรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยง
 จากกามารมณ์

๒) กฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕-๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษา
 กลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของ
 ครอบครัว

๓) วานปรสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑-๗๕ ปี ต้องเริ่มที่
 จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยก
 ทรัพย์แก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม
 ไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อ
 แสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริงของ
 ชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๕ **พระครูปลัดธรรมเมธาวัฒน์ (วรพงศ์ ปกสฺสโร) ประโมณะกัณ**^{๑๘} ได้ทำการวิจัยเรื่อง
 “ศึกษาหลักพุทธธรรมในการครองเรือนของหญิงไทยสมรสกับชาวต่างชาติ : กรณีศึกษาหญิงไทยใน
 อำเภอนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์” ผลการวิจัยพบว่า หญิงไทยที่สมรสกับชาวต่างชาติในอำเภอนอง
 หงส์ จังหวัดบุรีรัมย์นั้น ยึดถือศีล ๕ และสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักในการครองเรือน ถึงแม้ว่าบางรายจะ
 ไม่สามารถรักษาศีล ๕ ได้ครบทุกข้อหรือสังคหวัตถุ ๔ ทุกข้อก็ตาม อีกทั้งบางรายอาจจะไม่เคยศึกษา
 หรือมีความรู้เกี่ยวกับศีล ๕ หรือสังคหวัตถุ ๔ ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วได้ปฏิบัติตามหลักธรรมของศีล
 ๕ และสังคหวัตถุ ๔ โดยไม่รู้ตัว ชีวิตสมรสที่สมรสกับชายไทย จะเป็นช่วงเวลาที่ยิ่งเยาว์วัย ยังไม่ได้

^{๑๗} พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บูรพาสาสน์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๘} พระครูปลัดธรรมเมธาวัฒน์ (วรพงศ์ ปกสฺสโร) ประโมณะกัณ ศึกษาหลักพุทธธรรมในการครองเรือนของ
 หญิงไทยสมรสกับชาวต่างชาติ: กรณีศึกษาหญิงไทยในอำเภอนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ “วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
 มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ยังไม่ได้ชวนสามีที่เป็นชาวไทยเข้าวัดปฏิบัติกิจทางพระพุทธศาสนา สามีชาวไทยเองเมื่อแต่งงานแล้ว มีภรรยาคุณแล ซึ่งวัฒนธรรมของคนไทยนั้นชายไทยจะเป็นเหมือนกับเจ้านาย มีภรรยาปรนนิบัติทั้งในเรื่องความเป็นอยู่และอื่นๆ จึงทำให้ชายไทยนั้นสะดวกสบาย ขาดความรับผิดชอบ ดื่มเหล้า เล่นการพนัน เจ้าชู้ ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวนำไปสู่ความล้มเหลวของชีวิตครอบครัว เมื่อได้รู้จักและสมรสกับชาวต่างชาติแล้ว ชีวิตความเป็นอยู่หรือวัฒนธรรมของชาวต่างชาติ นั้น ชายชาวต่างชาติจะมีความรับผิดชอบและรู้หน้าที่ที่เกียรติซึ่งกันและกัน ถือความซื่อสัตย์ ไม่นอกใจ ไม่ฟุ่มเฟือย แต่จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ชาวต่างชาติยึดถือนั้นก็ตรงกับศีล ๕ และสังคหวัตถุ ๔ ของชาวพุทธนั่นเอง ในอดีตของหญิงไทยที่สมรสกับชาวต่างชาติ นั้น ส่วนใหญ่จะผ่านการสมรสกับชายไทยมาแล้วมีชีวิตที่ลำบากมาก่อนเป็นบทเรียน ได้มีโอกาสเข้าวัดปฏิบัติธรรมเพื่อคลายความทุกข์ได้สนทนารธรรมกับพระภิกษุบ้าง ดังนั้นเมื่อสมรสกับชาวต่างชาติ จึงได้เข้าวัดปฏิบัติธรรมทั้งที่ใช้ชีวิตในประเทศไทย และต่างประเทศก็ตาม และหญิงไทยที่สมรสกับชาวต่างชาติ เมื่อสมรสแล้ว ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น ความเป็นอยู่ดีขึ้น เป็นที่ยอมรับของชุมชนรอบด้าน และมีโอกาสที่ปฏิบัติกิจทางพระพุทธศาสนา และชวนให้สามีชาวต่างชาติได้เข้าวัดปฏิบัติธรรมด้วย ดังนั้นจากการศึกษาหลักธรรมในการครองเรือนของหญิงไทยที่สมรสกับชาวต่างชาติ : กรณีศึกษาหญิงไทยในอำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักธรรมคือ ศีล ๕ และสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นและครอบครัวมีความสุข

๑.๖.๖ พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ^{๑๙} ได้ศึกษา วิจัยเรื่อง “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัว ตามแนวพระพุทธศาสนา ” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้น มีความเห็นว่าครอบครัวเป็นสถาบันที่บุคคลอาศัยอยู่ด้วยกัน โดยมีหน้าที่ต่อกันในทางธรรม มีการตอบสนองความรักของหญิงชายที่ขอบพอกัน ก่อตัวมาเป็นความรักฉันทสามีภรรยา มีความรับผิดชอบในครอบครัว จนกระทั่งมีบุตรสืบตระกูลด้วยกัน พัฒนาเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ได้ อธิบายถึงประเภทครอบครัวตามคุณลักษณะคุณธรรมมี ๔ ประเภท ชายดีหญิงดี ชายชั่วหญิงดี ชายดีหญิงชั่ว ชายชั่วหญิงชั่ว ตามหลักในพระพุทธศาสนาครอบครัวที่ดีนั้น คือครอบครัวที่บิดามารดาเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่บุตร สามีรักใคร่ปรองดองกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บุตรก็มีความกตัญญูกตเวที ซึ่งจะเป็พื้นฐานที่สำคัญยิ่งที่จะส่งผลดีให้ครอบครัวมีความสุขมีความอยู่ดีมีสุขทั่วหน้า

๑.๖.๗ พระอารย กตปุณโณ (สารชุม) ^{๒๐} ได้ศึกษา วิจัยเรื่อง “การศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทผญาอีสาน ” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนที่ปรากฏในผญาอีสานสามารถจำแนกได้ ๒ ประเภท คือ หลักธรรมที่ผู้ครองเรือนควรประพฤติตามแล้วจะก่อให้เกิดความสงบสุขความเจริญรุ่งเรืองในการครองเรือนเช่น ศีลห้า

^{๑๙} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔.

^{๒๐} พระอารย กตปุณโณ (สารชุม), “การศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทผญาอีสาน ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒.

ฆราวาสธรรม หลักสัปปริสธรรม ความกตัญญูทเวที พรหมวิหารธรรม กับหลักธรรมที่ผู้ครองเรือนควรละเว้น ถ้าประพฤติไม่ละเว้นจะนำความทุกข์ ความเสื่อมมาสู่ชีวิตในการครองเรือน เช่น ทุจริต อบายมุข อุกุศลกรรมบถ เป็นต้น

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้มองเห็นว่า การทำหน้าที่ตามวัย เริ่มตั้งแต่วัยในฆราวาสวิสัยคือการครองเรือน เป็นการใช้ชีวิตร่วมกันโดยอาศัยธรรมเป็นเครื่องถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน โดยต่างคนต่างดำรงตนอยู่ในหน้าที่ของตน และไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น แต่เอกสารงานวิจัยดังที่อ้างมานั้น ๆ ยังขาดประเด็นในเชิงเปรียบเทียบวัยกับหลักธรรมสำหรับวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อันเป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษานามวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นนัยที่เหมือนและแตกต่างกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการและวิถีชีวิตของศาสนิกทั้งสองศาสนาด้วย

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

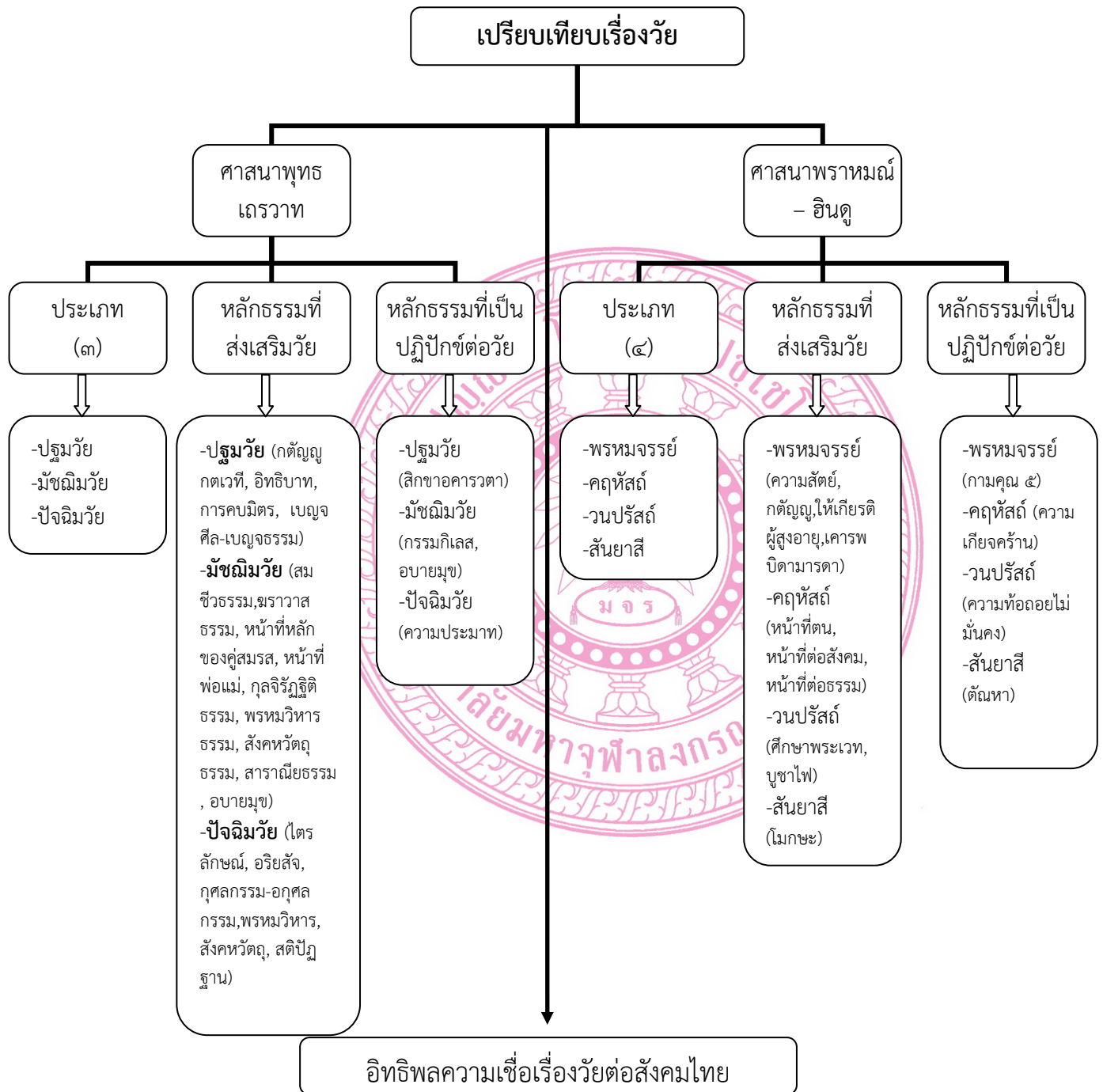
๑.๗.๑ รวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ เอกสารอ้างอิงหลักทางศาสนาพุทธเถรวาท เป็นต้นว่า พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ในส่วนของศาสนาพราหมณ์อ้างจากคัมภีร์ทางศาสนา เช่น ภควัทคีตา อูปนิษัธ เป็นต้น

๑.๗.๒ รวบรวมเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา งานวิจัย เอกสาร วารสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ

๑.๗.๔ สรุปข้อมูลทั้งหมดรวบรวมนำเสนอผลงาน

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๙.๑ ทำให้ทราบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาท
- ๑.๙.๒ ทำให้ทราบเรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ๑.๙.๓ ทำให้ทราบวัยที่เหมือนและต่างกันระหว่างวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนา

พราหมณ์-ฮินดู

บทที่ ๒

วัยในศาสนาพุทธเถรวาท

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทในประเทศ เรื่อง นิยาม ความหมาย หลักธรรมที่ส่งเสริม หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติ และอิทธิพลต่อความเชื่อของศาสนิก ดังต่อไปนี้

๒.๑ นิยามความหมายของวัย

๒.๑.๑ นิยามความหมายของวัย

โดยพยัญชนะ คำว่า วัย แปลว่า เสื่อม ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “วัย” ไว้ว่า (ไว, ไวยะ) น. เขตอายุ, ระยะของอายุ, เช่น วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยชรา. (ป., ส. วย)^๑

ส่วนคำว่า “อายุ” มีความหมายว่า อายุ น. เวลาที่ดำรงชีวิตอยู่, เวลาซึ่งชีวิต, ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิดหรือมีมาจนถึงเวลาที่กล่าวถึง, ระยะเวลาที่กำหนดไว้ เช่น อายุใบอนุญาตยานี้หมดอายุแล้ว, ระยะเวลาที่กำหนดรู้ความยั่งยืนของสิ่งนั้น ๆ เช่น อายุของหิน (ป. ; ส. อายุสุ หรือ อายุษ เมื่อ นำหน้าบางคำ, แต่เมื่อนำหน้าอักษรตัวกับตัว ห เปลี่ยน ส เป็น ร เช่น อายุรเวท, แต่ถ้าใช้อย่างบาลีก็ไม่ต้องมี ส หรือ ร)^๒

โดยอรรถแปลได้ ๒ นัย ดังนี้

๑. กาลเวลา หมายถึง ระยะเวลาที่ชีวิตมนุษย์ก้าวล่วงไปที่ละขณะ ๆ หรือช่วงแห่งวัยทั้ง ๓ คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย^๓ ดังคำสนทนาระหว่างเวทากับพระผู้มีพระภาคในเวทาสังยุต^๔ ว่า

เวदानันยีนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า

กาลล่วงเลยไป คืบผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไป
ตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันี่ในมรณะ ควร
ทำบุญที่นำความสุขมาให้

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕ ๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ , (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๐๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐๘.

^๓ ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๔/๒๒.

^๔ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๔/๕.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กาลล่วงเลยไป คืบผ่านพันไป ช่วงแห่งวัยละไป
ตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันี่ในมรณะ ควระละ
โลกามิส มุ่งสู่สันติเกิด

จากข้อความแห่งคาถาทั้ง ๒ บทข้างต้น วัย หมายถึง ความเสื่อมไปแห่งสังขารที่ละก้าวๆ ซึ่งมีความตายรออยู่ข้างหน้า มีนัยต่างกันระหว่างมุมมองของเทวดาที่มีเป้าหมายคือโลกียสุข ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงมุ่งโลกุตระสุข คือการเข้าถึงสันติอันเป็นความสงบจากกิเลสทั้งปวง

๒. **ภุมิธรรม** หมายถึง วัยที่เกิดจากคุณธรรมทางศาสนา ซึ่งมี ๒ ส่วน คือ โลกียะ และโลกุตระ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามุ่งหมายยกย่องผู้มีคุณธรรมเข้าถึงธรรมว่าเป็นผู้มีศักยภาพมากกว่าผู้เจริญโดยวัย แต่ไร้ภุมิธรรม ดังคำกล่าวตอบพราหมณ์กัณทรายนะ ว่า

ภุมิคนแก่และภุมิคนหนุ่มที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็นพระองค์นั้นตรัสไว้มีอยู่ ถึงแม้นับแต่เกิดมา บุคคลจะเป็นคนแก่มียุ อายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี แต่เขายังบริโศคกาม อยู่ในท่ามกลางกาม ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ถูกกามวิตกกัดกินอยู่ ยังเป็นผู้ชวนชวายเป็นเพื่อแสวงหากาม เขาย่อมถึงการนับว่าเป็นหนุ่ม ไม่ใช่ผู้ใหญ่แท้ถึงแม้ว่าจะเป็นเด็ก ยังหนุ่มมีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นคนหนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย แต่เขาไม่บริโศคกาม ไม่อยู่ในท่ามกลางกาม ไม่ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ไม่ถูกกามวิตกกัดกินอยู่ ไม่ชวนชวายเป็นเพื่อแสวงหากาม เขาย่อมถึงการนับว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ใหญ่แท้^๕

เมื่อท่านกล่าวถ้อยคำดังกล่าวจบ พราหมณ์กัณทรายนะได้ลุกจากที่นั่ง ห่มผ้าเฉวียงบ่า แล้วก้มลงกราบแทบเท้าของภิกษุหนุ่ม ๑๐๐ รูป พร้อมเปล่งถ้อยคำสดุดีว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ ตั้งอยู่ในภูมิของผู้ใหญ่ แต่ข้าพเจ้าเป็นเด็ก ตั้งอยู่ในภูมิของเด็ก ท่านกัจจानะ ภาชิตของท่านชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอท่านกัจจานะจงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”^๖

จากนิยามความหมายของวัยดังกล่าวมา พอสรุปได้ว่า วัย หมายถึง เขตหรือระยะ เวลาที่ดำรงชีวิตอยู่ ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิดหรือมีมาจนถึงเวลาที่กล่าวถึง หรือระยะเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งจัดเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ ๑) กาลเวลา หมายถึง ระยะเวลาที่ชีวิตมนุษย์ก้าวล่วงไปที่ละขณะ ๆ หรือช่วงแห่งวัยทั้ง ๓ คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย และ ๒) ภุมิธรรม หมายถึง วัยที่เกิดจากคุณธรรมทางศาสนา ซึ่งมี ๒ ส่วน คือ โลกียะ และโลกุตระ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามุ่งหมายยกย่องผู้มีคุณธรรมเข้าถึงธรรมว่าเป็นผู้มีศักยภาพมากกว่าผู้เจริญโดยวัย แต่ไร้ภุมิธรรม

^๕ อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕; อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๕๐.

^๖ อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕; อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๕๐.

๒.๑.๒ ประเภทของวัย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้กล่าวถึงประเภทของวัย ไว้หลากหลาย เช่น วัยกลางคน น. วัยที่มีอายุพ้นวัยหนุ่มสาวแต่ยังไม่แก่ อายุประมาณ ๓๐ – ๕๐ ปี, วัยกำดัด น. วัยรุ่น, วัยขบเผาะ ว. วัยของเด็กหญิงที่เพิ่งเริ่มแตกเนื้อสาว, วัยคะนอง น. วัยหนุ่มสาวที่ชอบสนุกสนาน, วัยหนุ่มสาวที่กำลังฮึกเหว, วัยงาม น. ลักษณะของหญิงสาวที่ดูงามทุกวัยเป็นลักษณะอย่าง ๑ ในเบญจกัลยาณี, วัยจูง น. วัยของเด็กกระหว่างวัยเล่นกับวัยอุ่ม, วัยฉกรรจ์ น. วัยหนุ่มที่มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง, วัยชรา น. วัยที่ต่อจากวัยกลางคน อายุเกิน ๖๐ ปี, วัยเด็ก น. วัยที่อายุน้อย, วัยตกกระ (ปาก) น. วัยของผู้สูงอายุ โดยปรกติผิวหนังมักตกกระ, วัยทอง (ปาก) น. วัยหมดระดู, วัยทารก น. วัยเด็กเล็ก ๆ ที่ยังไม่เตี้ยงสา, วัยรุ่น น. วัยที่มีอายุประมาณ ๑๓ – ๑๙ ปี วัยกำดัด ก็ว่า, วัยเล่น น. วัยของเด็กถัดจากวัยจูง, วัยวุฒิ น. ความเป็นผู้ใหญ่โดยอายุ, วัยหนุ่มสาว น. วัยที่มีอายุพ้นวัยเด็ก นับตามความนิยมตั้งแต่ ๑๕ – ๓๐ ปี, วัยหมดระดู น. วัยของหญิงเมื่อหมดประจำเดือนอย่างถาวรโดยประมาณตั้งแต่อายุ ๔๕ ปีขึ้นไป, วัยอุ่ม น. วัยของเด็กก่อนวัยจูง^๗

ในอรรถกถาสังยุตตนิคาย สคาถวรรค ได้แบ่งวัยออกเป็น ๓ ประเภท^๘ ดังนี้

- ๑) ปฐมวัย ช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๒๕ ปี เป็นช่วงชีวิตกำลังเจริญวัย มีความว่องไว ต่วนคิด ต่วนตัดสินใจ
- ๒) มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี เป็นช่วงชีวิตที่อยู่ตัว มีการพัฒนาการทางจิตปัญญา มีความรอบคอบ
- ๓) ปัจฉิมวัย อายุเลย ๕๐ ปีขึ้นไป เป็นช่วงที่สังขารเริ่มเสื่อมโทรม และก้าวเข้าสู่ความชราภาพ และดับไปในที่สุด

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^๙ ได้แบ่งประเภทของวัยไว้ดังนี้

- ๑) ปฐมวัย เป็นช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๓๓ ปี
- ๒) มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๓๓ ปี ถึงอายุ ๖๗ ปี
- ๓) ปัจฉิมวัย ตั้งแต่อายุ ๖๗ ปี จนถึงสิ้นอายุขัย

จากประเด็นช่วงแห่งวัยที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค จะเห็นได้ว่าท่านได้มีการกำหนดความเหลื่อมล้ำแห่งอายุไว้แตกต่างกัน ในมุมมองของผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ดังนี้

- ๑) อรรถกถาพระสูตรกำหนดเกณฑ์แห่งวัยของมนุษย์โดยใช้เกณฑ์อายุแต่ละช่วง ๒๕ ปี ซึ่งกำหนดอายุขัยไว้ที่ ๗๕ ปี คัมภีร์วิสุทธิมรรคกำหนดไว้ที่ ๑๐๐ ปี เป็นเกณฑ์อายุของมนุษย์ ซึ่ง

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๑๐๗.

^๘ ดูรายละเอียดใน ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๔/๒๒.

^๙ วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๒/๗๕.

จุดมุ่งหมายของคัมภีร์อรรถกถาเป็นการแสดงหลักธรรมทั่ว ๆ ไป ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคมุ่งถึงเกณฑ์อายุตามหลักปฏิบัติ

๒) การกำหนดเกณฑ์ดังกล่าว น่าจะมาจากคติส่วนตัวของผู้รจนาคัมภีร์ทั้ง ๒ เช่นที่ สังคมไทยกำหนดเกณฑ์ผู้สูงอายุเริ่มจาก ๖๐ ปี โดยแบ่งช่วงวัยแต่ละช่วงอยู่ที่ ๓๐ ปีโดยประมาณ นั้นเป็นเพราะความเชื่อของคนไทยเป็นหลัก^{๑๐}

ประเภทความสูงอายุนของมนุษย์ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท^{๑๑} ดังนี้

๑) การสูงอายุดตามวัย (Chronological aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุนของ มนุษย์ ที่พิจารณาตามปฏิทิน โดยการนับวัน เดือน ปี ที่เกิดเป็นเกณฑ์

๒) การสูงอายุดตามสภาพร่างกาย (Biological aging) หมายถึง สภาพการสูงอายุนที่ พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกาย บทบาทหน้าที่ที่ปรากฏของมนุษย์ในขณะที่มีอายุ มากขึ้น

๓) การสูงอายุดตามสภาพจิตใจ (Psychological aging) หมายถึง การสูงอายุนที่ พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงในหน้าที่ของการรับรู้ แนวความคิด ความจำ เชาวปัญญา การ เรียนรู้และลักษณะของบุคลิกภาพ ที่ปรากฏในช่วงระยะเวลาต่างๆ ของชีวิตมนุษย์แต่ละคนที่มีอายุ มากขึ้น

๔) การสูงอายุดตามสภาพสังคม (Sociological aging) หมายถึง การสูงอายุนที่ พิจารณาการเปลี่ยนแปลงในบทบาทหน้าที่ และสภาพของบุคคลในระบบสังคม ได้แก่ครอบครัว หน่วยงาน และองค์การ เป็นต้น

จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า ท่านแบ่งประเภทของวัย ไว้ ๓ ช่วงระดับคือ ช่วงแรกของชีวิตตั้งแต่แรกเกิด เข้าสู่วัยศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า ปฐมวัย ช่วงกลางแห่งชีวิตมนุษย์ เป็น ช่วงมุ่งทำการงานหาเลี้ยงชีพ เรียกว่า มัชฌิมวัย และช่วงปลายแห่งชีวิต เป็นช่วงการพักผ่อนจาก การงานที่ต้องใช้กำลังกาย เรียกว่า ปัจฉิมวัย

๒.๑.๓ ลักษณะของวัย

ในสังคมทุกสังคมกลุ่มอายุจะมีบรรทัดฐานของพฤติกรรม และบทบาทที่คาดหวังแตกต่างกันไปในสังคมประเพณีดั้งเดิมมักจะถือเอาอายุเป็นเกณฑ์วัด มีประเพณีและวัฒนธรรมที่กำหนด

^{๑๐} สถาบันวิจัยประชากรและสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล, มโนทัศน์ใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ : มุมมองเชิง จิตวิทยาสังคม และสุขภาพ, (นครปฐม : เดือนตุลาคมจำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๑๑} พระครูใบฎีกาโสภณ กิจจสารโธ (จันทร์เพ็ญ), “การประยุกต์หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ใน ชีวิตประจำวันของกลุ่มผู้สูงวัยในเขตตำบลบ้านห้วย อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

บทบาท ในแต่ละอายุที่ผ่านมาเป็นขั้นตอนวงจรชีวิตของสังคมประเพณี คือ ขั้นตอนการเป็นเด็กปฐมวัย ขั้นตอนการเป็นเด็กวัยรุ่น เป็นเวลาของการศึกษาเล่าเรียน บางคนก็เข้าทำงาน เพราะการเรียนไม่ต่อเนื่อง ขั้นตอนที่หาเงินเลี้ยงตัวและครอบครัว สร้างครอบครัวรับผิดชอบครอบครัว ขั้นตอนที่ค่อย ๆ ถอนตัวจากการทำงานกิจกรรมน้อยลง และ ขั้นตอนการเกษียณอายุ จะอย่างไรก็ตาม ไม่ถือว่าเป็นการสูญเสียบทบาท หรือเกียรติยศหรือการสิ้นสุด ตรงกันข้ามถือว่าเป็นจุดสูงสุดของสถานภาพทางสังคม และเกียรติยศของครอบครัวหมู่ญาติและชุมชนโดยเฉพาะชนชั้นที่มีที่ดิน ซึ่งผู้สูงอายุมีทรัพย์สินจากการผลิต

นอกจากนั้น ในสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมสมัยใหม่ มีวงจรชีวิตที่ชัดเจนกว่า ในเชิงของบทบาทที่คาดหวังเพื่อสอดคล้องกับวิถีชีวิต ในสังคมสมัยใหม่ คือ

- ๑) ขั้นตอนการเป็นเด็กปฐมวัย
- ๒) ขั้นตอนการเป็นเด็กที่ใช้ชีวิตกับการเล่น ชีวิตอิสระให้เวลากับการเรียนการศึกษา ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ ช่วงนี้จะเริ่มเร็วและขยายไปจนถึงอายุ ๒๐ ปีในกรณีนี้ที่เรียนระดับสูงต่อก็อาจขยายไปจนถึงอายุ ๒๕ ปี ซึ่งจะเป็นการไม่ค่อยสนับสนุนไม่ให้รับแต่งงานหรือเริ่มทำงานซึ่งอันนี้เป็นลักษณะเฉพาะของสังคมอุตสาหกรรม
- ๓) ขั้นตอนของการทำงานโดยเริ่มจากอายุ ๒๓ - ๖๐ ปีช่วงต้นของขั้นตอนนี้ ประชากรจะยุ่งกับการสร้างอาชีพสร้างครอบครัวและช่วงปลายจะเริ่มรับผิดชอบต่อครอบครัวโดยจะมีส่วนร่วมในบทบาทต่างๆ มากขึ้น บุคคลจะถึงจุดสูงสุดในด้านสังคม ตำแหน่ง การงาน ฐานะทางเศรษฐกิจและความสำเร็จด้านอื่น ๆ ไม่ค่อยมีเวลาว่าง หรือความรับผิดชอบต่อครอบครัวขยายของตน
- ๔) วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ในกรณีที่งานอาชีพมีกำหนดอายุแน่นอน เป็นจุดสุดท้ายของงานอาชีพ ลดบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมต่อครอบครัวและบุตร มักมีปัญหาด้านสุขภาพและอารมณ์ เนื่องจากการตายของญาติพี่น้องและเพื่อน มองหาความหมายของชีวิต มีเวลาว่าง ขั้นตอนที่สุดท้ายคืออายุ ๗๐ ปีขึ้นไป บทบาทต่างๆ จะต่างจากตอนอายุวัยทำงาน และจะไปสิ้นสุดเอาเมื่ออายุประมาณ ๘๐ ปีเป็นต้นไป^{๑๒}

ในมุมมองของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกำหนดลักษณะของวัยไว้ โดยแบ่งอายุโดยละเอียดระยะ ๑๐ ปีไว้ คือ มันททสกะ ๑๐ ปีแห่งเด็กก่อน จิตทาทสกะ ๑๐ ปีแห่งการเล่น วัณณทสกะ ๑๐ ปีแห่งผิวพรรณ พลทสกะ ๑๐ ปีแห่งกำลัง ปัญญาทสกะ ๑๐ ปีแห่งปัญญา หานิทสกะ ๑๐ ปีแห่งความเสื่อม ปภการทสกะ ๑๐ ปีแห่งความค่อม วังกทสกะ ๑๐ ปีแห่งความค่อม โมมุททสกะ ๑๐ ปีแห่งความหลงลืม สยันทสกะ ๑๐ ปีแห่งความนอน ในข้อความดังกล่าวมีอธิบายไว้ว่า

^{๑๒} นพวรรณ จงวัฒนา และคณะ, ข้อมูลผู้สูงอายุที่น่าสนใจ, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๘.

ในทศกะเหล่านั้น ๑๐ เป็นแรกของบุคคลผู้มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ชื่อว่ามันทศกะก่อน ด้วยว่าในตอนนั้น บุคคลนั้นยังเป็นเด็กอ่อนซุกซนอยู่ ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อชิตทศกะ ด้วยในตอนนั้นเขามากไปด้วยความยินดีในการเล่น ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อวัณทศกะ ด้วยในตอนนั้น ส่วนผิวพรรณของเขาย่อมถึงความไพบุลย์ ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อพลทศกะ ด้วยในตอนนั้น กำลังและเรี่ยวแรงของเขา ย่อมถึงความเต็มเปี่ยม ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อปัญญาทศกะ ด้วยในตอนนั้นปัญญาของเขาย่อมมั่นคงดี ได้ยินว่าปัญญาแม่นิดหน้อยของคนที่ได้ยกติเป็นคนใจ ก็เกิดขึ้นได้ในกาลนั้นเหมือนกัน ๑ ปีต่อขึ้นไป ชื่อหานิทศกะ ด้วยในตอนนั้น ความยินดีในการเล่น ผิวพรรณ กำลัง และปัญญาของเขา ย่อมเสื่อมถอยไป ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อปฬาทศกะ ด้วยในตอนนั้นร่างกายของเขาย่อมค้อมไปข้างหน้า ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อวังกทศกะ ด้วยในตอนนั้นร่างกายของเขาย่อมค้อมลงดุจหางไถ ๑๐ ปีต่อขึ้นไป ชื่อโหมทศกะ ด้วยในตอนนั้นเขาเป็นคนมักหลงลืม ย่อมลืมการทำ ๆ แล้ว ๑๐ ปี ต่อขึ้นไป ชื่อสยทศกะ ด้วยคนมีอายุถึง ๑๐๐ ปีก็มากไปด้วยการนอนนั้นแล^{๑๓}

สรุปได้ว่า วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่ง ในสังคม นั้นคือ เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ หรือสรุปอีกอย่างหนึ่งก็คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็ จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง อีกทั้งอาศัยบุตรหลานในการอุปการะดูแล เรื่องปัจจัย ๔ และการรักษาพยาบาล

๒.๑.๔ คุณและโทษของวัย

ก. คุณของวัย คำว่า “คุณ” หมายถึง ความดีที่มีประจำอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ความเกื้อกูล หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ทั้งแก่ตัวตน บุคคลอื่น และโลก ซึ่งคุณหรือประโยชน์อันเกิดจากวัยนั้น เกิดจากมุมมองที่มองวัยให้ถูกต้อง หมายถึงการมองเห็นถึงคุณค่าแท้ที่พึงแสวงหาเอาจากวัยทั้ง ๓ นั้น ดังนี้

๑) ปฐมวัย เป็นวัยแห่งการเริ่มต้นศึกษาหาความรู้ เด็ก และเยาวชนทุกคน จำเป็นต้องได้รับการเอาใจใส่และดูแลอย่างเหมาะสมและรอบด้าน ในแต่ละช่วงวัยจากพ่อแม่ ผู้ดูแล ชุมชน และสังคมด้วยความรู้ที่หลากหลายแบบสหวิชาชีพ รวมทั้งต้องใช้ทักษะ และเจตคติที่เห็นคุณค่าของเด็กและเยาวชน โดยไม่เลือกปฏิบัติ แต่คำนึงถึงความเท่าเทียม เป็นธรรม และการมีส่วนร่วม ในแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ ได้กำหนดกรอบทิศทางการพัฒนา เด็กและเยาวชน เพื่อให้หน่วยงานทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ องค์กรเอกชน ภาคธุรกิจ และภาคประชา

^{๑๓} วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๒/๗๖ - ๗๗. คู่มือบายใน พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร,ป.ธ.๙), วิปัสสนาทีปนี, หน้า ๑๒๓ - ๑๒๕.

สังคมในทุกกระดับ ใช้เป็นแนวทางการบริหารจัดการการดำเนินงานตามภารกิจขององค์กรให้ สอดคล้องกับ ยุทธศาสตร์ และพันธกิจ สู่วิสัยทัศน์ของแผนที่กำหนดไว้ เด็กและเยาวชนมีความมั่นคง แข็งแรง ดี มีสุข และสร้างสรรค์ เด็ก และเยาวชนมีความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างทั่วถึง มีความ แข็งแรงทางร่างกายและจิตใจ มีคุณธรรม จริยธรรม มีสำนึกความเป็นพลเมือง (civic mind) กล้าคิด และแสดงออกอย่างสร้างสรรค์ตามวิถีประชาธิปไตย และมีความสุข ^{๑๔} พระพุทธศาสนามองว่า ปฐมวัยเป็นวัยแห่งการศึกษา โดยครูคนแรกคือบิดามารดาที่อบรมให้รู้จักหน้าที่ของตน โดย ไม่ให้ทำ ความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หาครูครองที่สมควรให้ และมอบทรัพย์สมบัติไว้ใน เวลาอันควร^{๑๕}

๒) มัชฌิมวัย เป็นวัยแห่งการทำมาหากิน พระพุทธศาสนามองว่า บุคคลผู้อยู่ใน วัยนี้เป็นผู้สร้างดำรงตนอยู่ในวัยแห่งการสร้างสรรสังคม พัฒนาสังคมให้ดำรงอยู่และสร้างรายได้ไปแก่ ครอบครัว ดังที่เจ้ามหานามคากะตรัสกับเจ้าอนรุทธะว่า

ดิแล้วน้องอนรุทธะ ที่จะสั่งสอนวิธีการครองเรือนแก่เธอเพื่อจะได้ครองเรือนต่อไป อันดับแรก ผู้ครองเรือนต้องให้ธนา ครั้นแล้วให้หว่านข้าว ครั้นแล้วให้ไถนา ครั้นแล้วให้ ระบายน้ำออก ครั้นแล้วให้ถอนหญ้า ครั้นแล้วให้เกี่ยวข้าว ครั้นแล้วให้ขนข้าว ครั้นแล้วให้ ตั้งลอม ครั้นแล้วให้นวด ครั้นแล้วให้สีฟางออก ครั้นแล้วมัดข้าวลือบออก ครั้นแล้วมัด ละอองออก ครั้นแล้วให้ขนเก็บในฉาง ครั้นพอถึงฤดูฝนก็ต้องทำอย่างนี้ต่อเรื่อยไป^{๑๖}

จากความข้างต้น ทำให้เห็นมุมมองของบุคคลที่ดำรงอยู่ในมัชฌิมวัย คือการทำ หน้าที่ของผู้ครองเรือน เพื่อสร้างฐานะทางสังคม ด้วยการเลี้ยงตนและบุคคลที่อาศัยตนให้เป็นสุข ดังนั้น จึงเป็นวัยที่ต้องใช้เรี่ยวแรงหรือพลังแห่งความรู้ที่สั่งสมมาในปฐมวัยถ่ายทอดออกมาเป็น ผลงานในวัยนี้ นอกจากนี้หน้าที่ของตนแล้ว ยังเป็นการพัฒนาหน้าที่หรืออาชีพของตนให้เกิด ประโยชน์ต่อสังคมเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น จึงเชื่อว่า ผู้ดำรงอยู่ในวัยนี้เป็นผู้ใช้กำลังแห่งสติปัญญา และ กำลังกายสร้างสรรค์สังคม

๓) ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้าย เป็นวัยแห่งการพักผ่อน คุณที่พึงเห็นวัยนี้นอกจาก ผลงานที่ทำไว้แล้ว ทางพระพุทธศาสนายังให้มองให้เห็นถึงประโยชน์ของความแก่ว่ามีคุณค่า ดังความ ที่ว่า “ถึงท่านจะตีความแก่ที่เลวทราม จะตีความแก่ที่ทำให้ผิวพรรณทรามไปสักเพียงใด รูปที่น่าพึง พอใจก็คงถูกความแก่ย่ำยีเพียงนั้นแม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปี ผู้นั้นก็มีความตายอยู่เบื้องหน้า ความตายไม่ละเว้นใคร ๆ ย่อมย่ำยีสัตว์ทั้งหมดทีเดียว” ^{๑๗}

^{๑๔} แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙) , ใน “ราชกิจจานุเบกษา”, เล่มที่ ๑๒๘ ตอนพิเศษ ๑๕๒ ง ลงวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๔ : ๓๑,๓๓.

^{๑๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๖} พ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๘.

^{๑๗} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒ - ๓๒๓.

ข. โทษของวัย คำว่า “โทษ” หมายถึง ความไม่ดี ความชั่ว เพราะฉะนั้น โทษของวัย ก็คือ ความไม่ดีอันเกิดขึ้นแต่วัย หมายถึง การใช้ช่วงแห่งวัยในทางที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิต เป็นการดำเนินไปในทางที่ผิดทางนั่นเอง ดังข้อความต่อไป

๑) ปฐมวัย เป็นวัยแห่งความสนุกสนานกับการเล่น หากวัยนี้ผู้ปกครองไม่ใส่อบรมสั่งสอน ไม่ให้การศึกษาย่อมทำให้เด็กนั้นกลายเป็นคนโง่ ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ เช่นกับโฆสกะที่ผู้ปกครองจดหมายที่บิดาบุญธรรมให้นำไปให้นายदानโดยมีความความในว่าให้ฆ่าโฆสกะเสีย จะได้รับรางวัลใหญ่ แต่เพราะอาศัยคนมีความรู้ทางหนังสือจึงมีชีวิตรอดกลับมาได้^{๑๘}

๒) มัชฌิมวัย โทษที่เกิดขึ้นในวัยนี้ มักเกิดจากความประมาทในชีวิต อันเกิดจากการใช้ชีวิตผิดพลาด ซึ่งต่อเนื่องจากวัยที่ผ่านมา อันมีสาเหตุทั้งจากการเลี้ยงดูอบรมของบิดามารดา หรือการคบหามิตร หากขาดความเอาใจใส่ในทางที่ถูกต้อง หรือการคบมิตรชั่วหลงอยู่ในห้วงแห่งอบาย ย่อมทำให้ชีวิตมีปัญหา ดังพระวณะในธรรมบท ที่ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภ กับพระอานนทเถระถึงบุตรเศรษฐีผู้ใช้สอยทรัพย์สมบัติจนหมดว่า

พวกคนโง่เขลาไม่ประพฤตินให้เป็นคนดี
ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้ ย่อมชบเซา
เหมือนนกกระเรียนแก่ชบเซาอยู่ที่เปือกตมไร้ปลา ฉะนั้น
พวกคนโง่เขลาไม่ประพฤตินให้เป็นคนดี
ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้
ย่อมนอนรำพึงถึงความหลัง
ดุจลูกธนูที่พ้นจากแฉ่ง ฉะนั้น^{๑๙}

จากพุทธพจน์ข้างต้น ท่านเปรียบคนที่ใช้ชีวิตหลงระเหิงไปตามกระแสสังคม โดยลืมหน้าที่หลักของตนคือการสร้างฐานะครอบครัวให้มั่นคง เมื่อวันปลายชีวิตย่อมเป็นคนอนาถาไร้ที่พึ่ง เหมือนนกกระเรียนแก่ที่ติดตมไม่สามารถขึ้นจากตมได้ สุดท้ายต้องอดตายอยู่บนตม หรือเหมือนลูกธนูที่หลุดออกจากแฉ่งธนูแล้ว ไม่สามารถหวนคืนกลับมาได้

๓) ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้ายของชีวิต คือวัยที่ย่างเข้าสู่ความชรา ซึ่งถือเป็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตตามหลักสามัญญลักษณะคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไปตามธรรมชาติ ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะเปลี่ยนแปลงหรือห้ามกฎธรรมชาตินี้ได้ ลักษณะของความแก่ชรา นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็ชราและมรณะเป็นไฉน ความแก่ ภาวะของความแก่ ฟันหลุด ผมหงอก หนังเป็นเกลียว ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่แห่งอมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา”^{๒๐} “หญิงหรือชายที่แก่แล้ว มีอายุ ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปี

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน อัง.เอก.-ทุก.อ.(ไทย) ๓๓/๑/๒/๑๐๙ - ๑๑๑.

^{๑๙} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๕ - ๑๕๖/๘๐.

^{๒๐} ส.นิ. (ไทย) ๒๖/๖/๒๐; ๙๒/๑๕๑ ; ๑๒๐/๑๘๑.

บ้าง เป็นคนชรา หลังโกง ค่อม กรานไม้เท้าเดินงเงิน กระสับกระส่าย สิ้นความเป็นหนุ่มสาวแล้ว ฟันหัก ผมหงอกเกรียน หัวล้าน ตัวเป็นเกลียว ตกกระ”^{๒๑}

ในวิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงโทษของวัยไว้ในลักษณะที่ว่า ทุกสิ่งอยู่ในวงเวียนของไตรลักษณ์ ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงสิ้นชีพ คือมีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถยึดติดได้ ดังข้อความที่ว่า

รูปที่เป็นไปในปฐมวัย ก็ดับไปในปฐมวัยนั่นเอง ไม่ถึงมัชฌิมวัย เหตุนั้น รูปที่เป็นไปในปฐมวัยนั้นจึงชื่อว่าไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็ชื่อว่า เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็ชื่อว่า เป็นอนัตตา รูปที่เป็นไปในมัชฌิมวัยแล้ว ก็ดับไปในมัชฌิมวัยนั่นเอง ไม่ถึงปัจฉิมวัย เหตุนั้น แม้รูปที่เป็นไปในมัชฌิมวัยนั้นก็ชื่อว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ถึงรูปที่เป็นไป ๓๓ ปี ในปัจฉิมวัย อันจะมีความสามารถ (เป็น) ไปต่อแต่ภพนั้นก็หาไม่ เหตุนั้น แม้รูปที่เป็นไปในปัจฉิมวัยนั้นก็ชื่อว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา^{๒๒}

และท่านยังกล่าวถึงโทษของวัย โดยแยกย่อยให้เห็นโทษที่เกิดขึ้นตั้งแต่แรกเกิดจนถึงสิ้นสุดชีวิตเป็นช่วงขณะละ ๑๐ ปี จนถึง ๑๐๐ ปีไว้^{๒๓} ว่า

- อายุ ๑ - ๑๐ ปี แรกเป็นวัยแห่งเด็กอ่อนมักเล่นซุกซน จึงชื่อว่า มันททสกะ
- อายุ ๑๐ - ๒๐ ปี เป็นวัยแห่งการชอบเที่ยวสวนเสเฮฮา สนุกสนาน อาจหลงคบเพื่อนชั่ว จึงชื่อชิตททสกะ
- อายุ ๒๐ - ๓๐ ปี เป็นช่วงวัยที่ร่างกายกำลังอุดมสมบูรณ์ ผิวพรรณเปล่งปลั่งมีน้ำมีนวล เรียกชื่อวณทสกะ
- อายุ ๓๐ - ๔๐ ปี เป็นช่วงวัยฉกรรจ์ อยู่ในวัยแห่งการใช้เรี่ยวแรงทำงานเพื่อเลี้ยงชีพ เรียกชื่อพลทสกะ
- อายุ ๔๐ - ๕๐ ปี เป็นช่วงวัยที่ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ไขปัญหาชีวิต แม้คนโง่ก็มีความคิดที่ดีได้ในวัยนี้ เรียกว่าวัยรู้จักคิดสร้างสรรค์ เรียกชื่อปัญญาทสกะ
- อายุ ๕๐ - ๖๐ ปี เป็นช่วงเสื่อมของวัยไม่ว่าจะเป็น ความยินดีในการเล่น ผิวพรรณกำลัง และปัญญาของเขา ย่อมเสื่อมถอยไป ชื่อหานิทสกะ
- อายุ ๖๐ - ๗๐ ปี เป็นช่วงที่หลังเริ่มโกง ค่อมงอลงเรื่อย ๆ เรียกชื่อปัทททสกะ
- อายุ ๗๐ - ๘๐ ปี เป็นวัยที่ร่างกายค่อมงอลงเหมือนทางไถ เรียกชื่อวังทสกะ
- อายุ ๘๐ - ๙๐ ปี เป็นวัยที่ความจำถดถอย มักหลงลืมมันนี่ เรียกชื่อโมมุตทสกะ
- อายุ ๙๐ - ๑๐๐ ปี เป็นวัยแห่งการนอนรอคอยความตายที่กำลังมาเยือน เรียกชื่อสยทสกะ

จากข้อความที่กล่าวถึงคุณและโทษของวัยข้างต้นนั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ในแต่ละวัย หากทำไม่ได้ดังที่ตนต้องการก็ทำให้จิตใจหดหู่ หรือเดือดร้อนใจ

^{๒๑} อง.ติก. (ไทย) ๓๔/๔๗๕/๑๔๘.

^{๒๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗๕.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗๖ - ๗๗.

ดังโทษที่ทำให้เดือดร้อนใจ ๑๐ ประการ^{๒๔} คือ ๑) ไม่แสวงหาทรัพย์สมบัติ ๒) ไม่ศึกษาเล่าเรียนทำให้หากินลำบาก ๓) ความเป็นคนโง่ ชอบส่อเสียด ปลิ้นปล้อน ดุร้าย และหยาบคาย ๔) ชอบฆ่าสัตว์ โหดร้าย ป่าเถื่อน ไม่ยอมมอบน้อมต่อคนทั้งหลาย ๕) เป็นชู้กับภรรยาคนอื่น ๖) ไม่ให้ทาน ๗) ไม่เลี้ยงบิดามารดาที่แก่ชรา ๘) ดุหมั่นบิดา ๙) ไม่คบหา สมณะพราหมณ์ผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูต ๑๐) ไม่บำเพ็ญตบะ และคบสัดบุรุษ ซึ่งทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นโทษที่เกิดบนพื้นฐานของความประมาทพลาดพลั้งในวัย

๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย

หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย หมายถึง หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุคคลที่ดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ นำไปปฏิบัติให้เหมาะสมแก่วัยของตน เพื่อทำหน้าที่หรือภาระในวัยดังกล่าวประสบผลฤทธิ์ดียิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยแบ่งเป็น ๓ ประเภทตามวัยทั้ง ๓ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย

เด็กหรือเยาวชน หมายถึง บุคคลผู้ยังมีอายุน้อย อยู่ในวัยที่กำลังเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกายและความคิด เป็นวัยที่บริสุทธิ์สะอาด แต่พร้อมเสมอที่จะถูกชักชวนไปในทางเสียหาย พร้อมเสมอที่จะถูกย้อมด้วยสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ของสังคมและพร้อมเสมอที่จะรับความแปดเปื้อนต่างๆ ที่เขาจะป่ายโปะลงไปบนหนทางชีวิตของพวกเขา เพราะฉะนั้น หากเยาวชนต้องการที่จะพัฒนาตัวเอง ให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง มิให้แปดเปื้อนสิ่งเลวร้ายต่างๆ ในสังคม ก็จำเป็นต้องมีสิ่งคอยกระตุ้นเตือนใจหรือมีสิ่งชี้แนะให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง สิ่งนั้น คือ หลักธรรมของศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาได้สอนไว้มากแห่ง อันเยาวชนสามารถปฏิบัติตามได้ไม่ยาก หลักธรรมเหล่านั้น คือ

๑. หลักกตัญญูกตเวทิต
๒. หลักอิทธิบาท ๔
๓. หลักการคบมิตร

๒.๒.๑.๑ หลักกตัญญูกตเวทิต

กตัญญูกตเวทิต หมายถึง การรู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำแล้วและกระทำตอบแทน ความกตัญญูนี้นับว่าเป็น เครื่องหมายของสัตบุรุษ ดังที่มีพุทธพจน์รับรองในเรื่องภูมิของสัตบุรุษ ว่า ภูมิสัตบุรุษ เป็นอย่างไร คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวทิต ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นกตเวทิต สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นกตเวทิต ทั้งหมดนี้เป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๒๕} หลักกตัญญูกตเวทิต เป็นหลักธรรมเบื้องต้นสำหรับทุกคน รวมถึงเยาวชนด้วย เยาวชนต้องมีหลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมประจำใจ เพื่อเตือนตนเองว่า ตนเองมีได้ ก็เพราะมีบิดามารดาเป็นผู้อุปการคุณก่อน

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๔๙ - ๖๐/๓๘๒ - ๓๘๓.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

และต้องตอบแทนท่านเสมอและทุกครั้งที่มีโอกาส นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงสิ่งที่มีอุปการคุณต่อตน ในทุกๆด้านไม่ว่าจะเป็น บุคคลต่างๆ เช่น พระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ ครูอาจารย์ และบุคคลรอบข้าง แม้ธรรมชาติก็ต้องคำนึงถึงเช่นกัน ดังพระดำรัสขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่ามีบุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยากในโลกนี้ คือ บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน) และ กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วทำตอบแทน)^{๒๖} จึงเรียกบุคคลผู้มีกตัญญูกตเวที ว่าเป็นประเภท บุคคลผู้หาได้ยาก

คำว่า “บุคคลผู้หาได้ยากนั้น” ท่านแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ^{๒๗}

(๑) บุพพการี ผู้ทำอุปการะต่อบุคคลอื่นมาก่อน สถานะที่ท่านกำหนดไว้เป็นรูปแบบก็คือ มารดาบิดา เป็นบุพพการีของบุตรธิดา อุปัชฌาย์อาจารย์ ครู เป็นบุพพการีของศิษย์ พระราชามาหากษัตริย์ เป็นบุพพการีของอาณาประชาราษฎร์ พระพุทธเจ้า เป็นบุพพการีของพุทธบริษัท แต่ในขณะเดียวกัน โดยความหมายของธรรมแล้ว การปฏิบัติตนของบุคคลทั้งหลายนั้น มีอุปการะมีปฏิการะต่อกัน การที่บุคคลได้รับอุปการะจากบุคคลอื่นก่อนแล้ว ก็แสดงว่าบุคคลผู้นั้นก็เป็นบุพพการีของเขา คือ ทำอุปการะต่อเขามาก่อน ถ้าหากว่าเขามีปฏิการะตอบ ก็ถือว่ามีความกตัญญูกตเวที แต่ตามปกติแล้วจะมีความยิ่งหย่อนอยู่เสมอ คนบางคนพูดกันว่า ทำคุณแก่คนไม่ขึ้น มีการสงเคราะห์อนุเคราะห์ อุปการะ สนับสนุนคนมาเป็นอันมาก แต่ก็ไม่มีใครตอบแทน หรือว่าตอบแทนก็เป็นการกระทำในลักษณะที่เสียไม่ได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือคนแต่ละฝ่ายที่จะทำด้วยความจริงใจต่อคนซึ่งตนอุปการะนั้น ยิ่งหาได้ยากมากยิ่งขึ้น

(๒) กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการคุณของคนอื่น ที่มีต่อตนแล้วตอบแทน มุมมองของคนที่มีกตัญญูกตเวทีนั้น จะต้องมองเห็นเป็นลักษณะการสืบทอดกันมาจากอดีตสู่ปัจจุบัน เรียกว่า ไม่มีท่านก็ไม่มีเรา การที่มีเราก็เพราะมีท่าน และทยอยขึ้นไปเรื่อย ๆ จากพ่อ แม่ ไปหาปู่ ย่า ตา ยาย จากปู่ ย่า ตา ยาย ไประดับทวด จากทวดไปหาระดับปู่ทวด และก็ขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงเรียกว่าบรรพบุรุษ อันที่จริงบรรพบุรุษนั้นเราก็ไม่ค่อยรู้จักท่าน คนแต่ละยุคแต่ละสมัยจะสามารถเชื่อมโยงบรรพบุรุษของเราขึ้นไปได้ก็ ๓ - ๔ ชั่วคนเท่านั้นเอง ต่อจากนั้นไปก็เชื่อมกันไม่ค่อยได้ แต่ท่านผู้รู้เหล่านั้นก็คือบรรพชนของเรา เช่น พระมหากษัตริย์อิทธิราชเจ้าในอดีต มีอุปการคุณต่อคนในยุคในสมัยของท่านที่เป็นเหตุให้สืบทอดสิ่งดีงามมาถึงเรา

เพราะฉะนั้นท่านเหล่านั้นก็เป็นบุพพการีของเรา จะต้องอาศัยความความสำนึกรู้คุณของบรรพชน แล้วพยายามตอบแทน ด้วยการประพฤติตนเป็นคนดี ทำบุญอุทิศกุศลไปให้แก่ท่าน เป็นต้น ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการสืบทอดเจตนารมณ์ของท่าน เช่น ศิษย์ที่รู้อุปการคุณของครูบาอาจารย์ ที่

^{๒๖} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๒๗} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตธนาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐๕ - ๓๐๙.

ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ฉัน ด้วยเจตนาที่ท่านพยายามปลูกฝังสั่งสอน ฝึกปรือ อบรม ลงโทษ จนถึงกับเขียนตีในบางครั้งนั้น เพื่อให้เป็นคนมีความรู้ดี มีความคิดดี มีความสามารถดี มีความประพฤติดี ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ในชีวิต ในการทำงาน ฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของลูกศิษย์ คือ ความสุขใจ ความภาคภูมิใจ ที่ครูบาอาจารย์จะได้รับ แล้วตอบแทนต่อเจตนารมณ์ของท่าน

โดยเฉพาะการกตัญญูทเวทิต่อมารดาบิดานั้น เป็นเรื่องที่ทำได้อย่างมาก ดังพระดำรัสขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงไว้ว่า เป็นการตอบแทนที่ทำได้ยาก คือ การตอบแทนมารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมาดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบิบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ถือว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัศมี ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ถือว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุผลเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นถือว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๒๘}

ดังนั้นในงานวิจัยนี้ จะยกหน้าที่สำคัญที่เด็กและเยาวชนพึงมีต่อผู้มีพระคุณ คือ การแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบิดามารดา และครูอาจารย์ ดังนี้

๑.๑) กตัญญูต่อบิดามารดา

(๑) เคารพทิศเบื้องหน้า เด็กมีความสัมพันธ์กับผู้ให้กำเนิดในฐานะที่เป็นลูก (บุตร) นั่นคือ เป็นทายาทของครอบครัวนั่นเอง นอกจากจะรับทรัพย์สมบัติของตระกูลมารักษาสืบต่อแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่ในการรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลไว้ด้วย ในฐานะที่เป็นทายาทที่ดีพึงปฏิบัติตามหลักธรรมของทิศ ๖ ซึ่งเป็นเรื่องของการแสดงความเคารพหรือให้ความสำคัญเอาใจใส่ และการปฏิบัติต่อบุคคลที่มีอุปการะแก่กัน เพื่อให้ง่ายต่อการจำ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบ ทิศ ๖ โดยทรงปรารภเหตุที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสิ่งกาลมณฑล ผู้กำลังไหว้ทิศอยู่อย่างไม่รู้ความหมายในการไหว้ทิศของเขา ซึ่งทิศ ๖ มีแสดงไว้ดังนี้

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน^{๒๙}

เด็กในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพบิดามารดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า ดังนี้ (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน (๓) ดำรงวงศ์สกุล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๓๐}

(๒) งดเว้นจากทางเสื่อมของชีวิต (อบายมุข) เพราะเป็นช่องทางของความเสื่อม ความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โรคภัยภัยย่อยยับไป ในพระไตรปิฎก ที่มณีกายปาฎิภวรรค กล่าวถึงอบายมุข คือ เหตุเครื่องฉิบหายมี ๖ ประการ คือ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกี่ยวคร่ำนการงาน^{๓๑}

๑.๒) กติญญต่อครูอาจารย์

เด็กในบทบาทของการเป็นนักเรียน หรือเป็นลูกศิษย์ของครูอาจารย์นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงลักษณะของลูกศิษย์ที่ดีไว้ดังนี้^{๓๒} คือ ลูกศิษย์ อยู่ในฐานะบุคคลที่จะต้องเล่าเรียนศึกษา มีหลักการที่ควรรู้และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติดังต่อไปนี้

(๑) **รู้หลักคุณภาพของการศึกษา** คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการดังนี้

(๑.๑) องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ กัลยาณมิตร หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอนที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งไปที่ดี ที่เกื้อกูลซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์

(๑.๒) องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิดหรือคิดเป็น คือ มองในสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาสาเหตุ แยกแยะสิ่งนั้น หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย กล่าวโดย

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙ - ๑๖๑.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิบรรจงสนธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖ - ๖๙.

ย่อ นอกจากแสวงหาและเลือกรับรู้ ความคิดเห็นจากครู อาจารย์ เพื่อน คนภายนอก ตำราแล้ว ต้อง รู้จักคิดเป็นเองด้วย^{๓๓}

(๒) ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่ง สัมมาทิฐิ ๒ อย่าง ข้างต้นนั้นได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักกวัตรธรรม^{๓๔} (หลักการสร้างความเจริญอก งามแห่งปัญญา) ๔ ประการ

(๒.๑) สัมปยุตสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่าน ผู้รู้

(๒.๒) สัทธัมมัสสวนะ ฟังดูคำสอน คือ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือ ตั้งใจเล่าเรียนค้นคว้า หมั่นตรวจสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง

(๒.๓) โยนิโสมนสิการ คิดให้แยบคาย คือ รู้เห็นได้อ่านได้ฟังสิ่งใดก็รู้จัก คิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะ และสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่า นั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้ อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

(๒.๔) ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือการปฏิบัติให้ถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียน รับฟัง และไตรตรองเห็นแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติลงมือทำให้ถูกต้องตามหลักความมุ่งหมาย ให้หลักย่อย สอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น^{๓๕}

(๓) เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์พึงแสดง การวะ นั่นคือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศ ๖ ข้อที่ว่าด้วยทิศเบื้องขวาดังนี้

(๓.๑) ลูกต้อนรับแสดงความเคารพ

(๓.๒) เข้าไปหาเพื่อบำรุง รับใช้ ปรึกษาถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น

(๓.๓) รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

(๓.๔) ประณินบัติช่วยบริการ

(๓.๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจที่สำคัญ^{๓๖}

สรุปแล้ว ความกตัญญูตเวทีในพระพุทธศาสนา คือการที่บุตรธิดาพึงกระทำตอบ แทนต่อบิดามารดา ด้วยหลัก ๕ ประการคือ (๑) เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำกิจธุระการงาน ของท่าน (๓) ดำรงวงศ์สกุล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับ

^{๓๓} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๓๑/๔.

^{๓๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘.

^{๓๕} ทุกรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๒๓๙. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘.

^{๓๖} ทุกรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔.

ไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน และลูกศิษย์พึงกระทำตอบแทนต่อครูอาจารย์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ๕ ประการ คือ (๑) ให้ความเคารพนับถือ (๒) เข้าไปรับใช้ (๓) สนทนาธรรม (๔) ประณินบัติ (๕) เรียน ศิลปวิทยาโดยเคารพ

๒.๒.๑.๒ หลักอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ , คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จที่มุ่งหมาย^{๓๗} เยาวชนมีหน้าที่อยู่อย่างหนึ่งคือ การศึกษาเล่าเรียน เพื่อหาวิชาความรู้ใส่ตนให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ต่อไปในอนาคตวิชาความรู้นั้นก็จะเป็นหลักประกันอนาคตที่แจ่มใสและราบรื่นของตนในการศึกษาศิลปวิทยาต่างๆ นั้น ท่านแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า อิทธิบาท อันเป็นหลักที่ทำให้บุคคลดำเนินถึงความสำเร็จในกิจการต่างๆ หลักอิทธิบาทนี้ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญมาก องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเปรียบอิทธิบาทนี้เหมือนรัตนะ หรือแก้วอัญมณี^{๓๘}

อิทธิบาทธรรมนี้มี ๔ ประการ^{๓๙} คือ (๑) ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น (๒) วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น (๓) จิตตะ เอาใจใส่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ (๔) วิมังสา หมั่นตรึกตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น หลักอิทธิบาท ๔ นั้น สามารถอธิบายพอสังเขปได้ดังนี้^{๔๐}

(๑) ฉันทะ คือความพอใจ รักใคร่ ยินดีในสิ่งนั้น ใครจะทำอะไรก็ตามจะต้องมีความพอใจเป็นฐานจิตที่จะให้ดำเนินชีวิตไปบนเส้นทางที่ตนพอใจ ความพอใจจึงมีได้ทั้ง ๔ กลุ่มธรรมดังกล่าวแล้ว คือ มีความพอใจที่จะปรับจิตให้รับความจริง พอใจที่จะลด ละ บรรเทาความชั่วประเภทต่าง ๆ พอใจในผลดีงามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และพอใจในธรรมอันเป็นเหตุให้ตนสามารถดับกิเลสและความทุกข์ได้ ถ้าขาดความพอใจแล้วอย่างอื่นจะเกิดขึ้นมาไม่ได้ แม้แต่จะรับประทานอาหารก็ต้องอาศัยความพอใจในอาหารเป็นเป็นจุดเริ่มต้นของการรับประทาน ถ้าเริ่มตรงนี้ได้ ผลจากอาหารในชั้นตอนอื่นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ความพอใจจึงหมายถึงรวมถึงความรัก ความยินดี ความสัทธา ความเมตตา ความเคารพ ความจงรักภักดี เป็นต้น ซึ่งพร้อมที่จะเป็นจุดเริ่มต้น เป็นแรงผลักดัน เพื่อให้เกิดความเพียรพยายามไปสู่เป้าหมายในเรื่องนั้น

(๒) วิริยะ ความเพียรพยายามหมั่นประกอบกระทำในสิ่งนั้น ๆ คำว่า วิริยะ ได้แก่ ความกล้าหาญ ไม่ครั่นคร้ามขามเกรงต่ออุปสรรค อันตราย ต่าง ๆ มองเห็นโทษของความเกียจคร้าน มองเห็นอนิสงส์ของความเพียร แล้วมีความคิดริเริ่ม มีความบากบั่น ทำงานด้วยความหมั่นขยัน ไม่ทอดทิ้งภารกิจนั้น ๆ เสียในระหว่าง ทำงานที่ตนจะต้องทำ ทำงานที่จรมาด้วยความเอาจริง

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๖.

^{๓๘} อ.อรรถกถ. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๑.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๒๗.

^{๔๐} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวด จาก นวโกวาท, หน้า ๑๖๖-๑๖๘.

เอาจึง มุ่งความสำเร็จของการทำงานเหล่านั้นเป็นเป้าหมายที่ตนจะต้องรับผิดชอบและดำเนินไปให้ถึง เมื่อกล่าวโดยย่อของความเพียรคงอยู่ในโครงสร้างของความเพียรในการป้องกันความชั่ว ละ ความชั่ว ทำความดี และรักษาความดีเอาไว้ ซึ่งบุคคลจะต้องกระทำทั้งทางกายและทางจิตเพื่อให้ ความพอใจของตนมีผลตอบสนองตามที่ได้อ้างไว้

(๓) จิตตะ เอาใจฝึกฝึสนใจในกิจการงานนั้นไม่ทอดธุระ การเอาใจฝึกฝึ สนใจอย่างจริงจัง ในสิ่งที่ตนได้ปลุกฝึ ความสำเร็จ และความพอใจ และกำลังใช้ความพยายามอยู่ ไม่ทอดทิ้งธุระ เหล่านี้ มีความแน่วแน่นมั่นคงอยู่กับภารกิจนั้น อันเป็นลักษณะของการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ของ ตนด้วยความแน่วแน่น มุ่งมั่น มั่นคง ไม่หวั่นไหว จนกว่าจะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์ กำลัง จัด กำลังทำอยู่ในขณะนั้น

(๔) วิมังสา การไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น วิมังสา เป็นอาการ ของปัญญาที่ใช้ไปในลักษณะใคร่ครวญพิจารณา ก่อนที่จะทำ จะพูด ก่อนที่จะปลุกฝึความพอใจ ในขณะใช้ความพยายาม และแม้แต่ความแน่วแน่นในกรณียกิจนั้น ๆ วิมังสาจึงต้องใช้ในทุกขั้นตอนทุก ขณะของการปฏิบัติภารกิจ การศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติธรรม ทั้งขั้นศีล สมาธิ และปัญญา ทุก ขั้นตอนของการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นขั้นวางแผน ประเมินผล ลงมือทำ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไข ล้วนต้องอาศัยวิมังสาเป็นสำคัญ นั่นคือ การดำรงชีวิตอย่างใช้ปัญญาทุกขั้นตอนของชีวิต จนได้ชื่อว่า เป็นชีวิตที่ประเสริฐนั่นเอง

คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ มีลักษณะหมุนหนุนช่วยกันอย่างต่อเนื่องโดยมีปัญญา หรือวิมังสา คอยตรวจสอบความยิ่งย่อนของการทำงาน พร้อมทั้งจะปรับปรุงแก้ไขไปตามควรแก่กรณี เมื่อทำได้อย่างนี้ ความสำเร็จในสิ่งที่ตนต้องการก็จะบังเกิดขึ้น ดังพุทธดำรัสสอนรับว่า

อิทธิบาท ๔ คือ

๑. ฉันทอิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ ฉันทะ)
๒. วิริยอิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ วิริยะ)
๓. จิตตอิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ จิตตะ)
๔. วิมังสอิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ วิมังสา) ^{๔๑}

อิทธิบาท ไม่เพียง แต่เป็นหลักธรรม ให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน อิทธิ บาทยังเป็นหลังธรรมสำหรับการพันทุกข์ ดังที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “อิทธิบาท ๔ ประการนี้บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน”^{๔๒} หลวงพ่อพุทธทาส ได้อธิบายว่า

^{๔๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๕๗/๓๕๒.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

ธรรมะที่เรียกว่า อธิธำมท ๔ นี้ก็คือ ธรรมประเภทเครื่องมือ ไม่ใช่ตัวธรรมปฏิบัติโดยตรง เป็นเครื่องมือให้ปฏิบัติสำเร็จ บิฑามารดาต้องอธิบายหลักอธิธำมท ๔ ให้กับเยาวชนให้เข้าใจว่า สิ่งต่างๆ จะสำเร็จได้ต้องมีการเริ่มต้นที่ถูกต้อง คือ (๑) ฉันทะ คือความพอใจในสิ่งที่เราต้องทำ (๒) วิริยะ คือ ความพากเพียร เพียรไปในสิ่งที่เราพอใจ (๓) จิตตะ ก็คือ เอาใจใส่ ฝักใฝ่ อยู่แต่ สิ่งนั้น ไม่เปลี่ยนเรื่อง และ (๔) วิมังสา คือค้นคว้า สอดส่อง เพื่อจะแก้ปัญหาอุปสรรคอยู่เสมอ ไป เรียกว่า วิมังสา เมื่อทำอย่างนี้ก็ต้องสำเร็จเหมือนกันได้ในทุกกรณี^{๕๓}

หลักอธิธำมท ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องมือเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิต สำหรับเยาวชนแล้วหลักอธิธำมทควรนำมาใช้กับชีวิตประจำวันในการเรียนหนังสือ เพื่อให้การเรียน นั้นเป็นไปด้วยดี และจะได้เข้าใจว่าตนเองมีความต้องการที่จะเรียนด้านใด มีความรักในสาขาวิชาใด ทำให้ไม่ต้องเรียนผิดทาง ทำให้สามารถเรียนได้อย่างมีความสุข และประสบความสำเร็จในการเรียน และในอนาคตก็สามารถนำไปใช้กับการทำงานได้อย่างถูกต้องและมีความสุข

๒.๒.๑.๓ หลักการคบมิตร

คำว่าเพื่อนหรือมิตร ในที่นี้มีความหมายกว้าง เช่น เพื่อนในฐานะเพื่อน เป็นเพื่อน เล่น เป็นเพื่อนที่สถาบันการศึกษา เป็นเพื่อนร่วมรุ่น เป็นต้น การที่เด็กคบเพื่อนเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้า และความเสื่อมของชีวิตเด็กเป็นอย่างมาก เรียกว่า มิตรแท้กับมิตรเทียม

๒.๒.๑.๓.๑ ลักษณะของมิตรแท้ ๔ ประเภท

๑) มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔ อย่าง^{๕๔} คือ (๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท แล้ว (๒) ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว (๓) เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ (๔) เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ อย่าง^{๕๕} คือ (๑) ขยายความลับของตน แก่เพื่อน (๒) ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย (๓) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ (๔) แม้ชีวิตก็อาจสละ แทนได้

๓) มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ อย่าง^{๕๖} คือ (๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว (๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๔) บอกทางสวรรค์ให้

๔) มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔ อย่าง^{๕๗} คือ (๑) ทุกข์ ๆ ด้วย (๒) สุข ๆ ด้วย (๓) โต้เถียงคนที่พูดติเตียนเพื่อน (๔) รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

^{๕๓} พุทธศาสนิกขุ, ผู้ครองเรือน, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๖๓ - ๖๔.

^{๕๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๑๐.

^{๕๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

^{๕๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐.

^{๕๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๐.

อนึ่ง เราเพิ่งตั้งข้อสังเกตว่า มิตรแท้ หรือกัลยาณมิตรนั้นไม่ได้หมายถึงมิตรผู้มีอายุเสมอกัน หรือมีความหมายเพียงเพื่อนร่วมเรียน ร่วมเล่นเท่านั้น แต่ยังหมายความกว้างออกไปมาก ถึงครูอาจารย์ผู้ให้การศึกษา สามเณรภรรยาผู้ให้การแนะนำ เจ้านายผู้ให้การทำงาน พระสงฆ์ผู้ให้คำแนะนำบอกทางสวรรค์ให้ ดังพระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า “...กัลยาณมิตรมิได้หมายถึงเพื่อนที่ตีความใน ความหมายสามัญเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงบุคคลผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก บิดามารดา ครู อาจารย์..”^{๔๘}

๒.๒.๑.๓.๒ ลักษณะของมิตรเทียม ๔ ประเภท

๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว มีลักษณะ ๔ อย่าง^{๔๙} คือ (๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว (๒) เสียให้น้อยคิดเอาให้มาก (๓) เมื่อมีภัยถึงแก่ตัวจึงรับทำกิจของเพื่อน (๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

๒) คนดีแต่พูดมีลักษณะ ๔ อย่าง^{๕๐} คือ (๑) เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย (๒) อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย (๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์ไม่ได้ (๔) เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความซัดซึ้ง

๓) คนพูดประจบมีลักษณะ ๔ ประเภท^{๕๑} คือ (๑) เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม (๒) เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม (๓) ต่อหน้าว่าสรรเสริญ (๔) ลับหลังตั้งนินทา

๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางที่เสื่อม มี ๔ ประเภท^{๕๒} คือ (๑) ชักชวนดื่ม น้ำเมา (๒) ชักชวนเที่ยวกลางคืน (๓) ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น (๔) ชักชวนเล่นการพนัน

มิตรเทียมทั้งหมดนี้ เป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มีความจริงใจ มักคิดว่าชีวิต ผลประโยชน์ตนสำคัญกว่า ยิ่งเวลาที่เพื่อนประสบภัยอันตราย มักคิดว่า ชีวิตตนเท่านั้นที่สำคัญ พึงหลีกเลี่ยงจากมิตรเทียมทั้งหมดนี้ เพราะจะเป็นเหตุนำไปสู่ความฉิบหายในที่สุด

๒.๒.๑.๔ หลักเบญจศีล - หลักเบญจธรรม

หลักของเบญจศีล และเบญจธรรม เป็นหลักธรรมที่บุคคลอยู่ในปฐมวัยพึงนำไปปฏิบัติ เพราะเป็นหลักธรรมที่สร้างพื้นฐานของสังคม ได้แก่

ก. หลักเบญจศีล ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติตามหลัก ๕ ประการ^{๕๓} ได้แก่

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๓.

^{๔๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๕๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘.

^{๕๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘.

^{๕๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙, ๑๐/๓๐๒ - ๓๐๓.

๑) **เว้นปณาดิบาตา** คือ ไม่ทำลายชีวิต ได้แก่ ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย

๒) **เว้นอนินนาทานา** คือ ไม่เอาของที่เขาไม่ได้ให้ การไม่ลักขโมย ได้แก่ ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สิน และกรรมสิทธิ์

๓) **เว้นกาเมสุมิจฉาจาธา** ไม่ประพฤดิผิดในกาเมทั้งหลาย ได้แก่ ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคูครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจในคูครองของตนเอง

๔) **เว้นมุสาวาธา** คือ ไม่พูดเท็จ ได้แก่ ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหกหลอกลวงต้อรอนประโยชน์หรือแก่งทำลาย

๕) **เว้นจากของเมา** คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ได้แก่ ไม่เสพของมีนเมา ได้แก่ ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาท พลังพลادمัว เมาเนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสยสตีสัมปชัญญะ

ข. หลักเบญจธรรม เป็นหลักธรรมที่หากบุคคลได้ประพฤดิปฏิบัติตามแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเมตตารักใคร่ต่อกัน เหมือนหนึ่งว่า เป็นญาติพี่น้องกัน ทำให้คนเรารู้จักคุณค่าของความเป็นมนุษย์แล้วรู้จักเลือกดำเนินชีวิตไปในทางที่ชอบ เว้นจากการละเมิดในหญิงหรือชายอันเป็นที่รักของบุคคลอื่น มีความซื่อสัตย์ต่อกัน ทำงานโดยมีสติสัมปชัญญะกำกับ คือ มีความระมัดระวัง รู้จักยั้งคิด พิจารณาเห็นคุณโทษในสิ่งต่างๆ บำเพ็ญตนเกื้อกูลต่อกัน ธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ดังนั้น ผู้รักษาเบญจศีล ควรมีธรรมนี้ ไว้ประจำใจ ๕ ประการ^{๕๔} ได้แก่

๑) **เมตตาและกรุณา** หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน อยากให้คนอื่นมีความสุข ความเจริญและความสงสารคิดอยากจะช่วยเ้าให้พ้นทุกข์ พ้นภาวะวิฤติที่เขา กำลังประสบ อยู่ ใช้กับศีลข้อที่ ๑ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต บุคคลควรเจริญเมตตาและกรุณา ซึ่งมีคุณูปการแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้

๒) **สัมมาอาชีวะ** หมายถึง การเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ ๒ ซึ่งหมายเอากการปฏิบัติครบวงจร ครอบคลุมไปถึงด้านต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตที่เรียกว่าสัมมาอาชีวะ

๓) **กามสังวร** หมายถึง ความสังวรในกาเม หรือ ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนเองในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔) **สัจจะ** หมายถึง ความสัตย์ หรือ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ ๔

๕) **สติสัมปชัญญะ** หมายถึง การระลึกได้และรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ คือ พัฒนาตนเองให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้จักตัวเสมอว่า ขณะนี้เรากำลังทำอะไรอยู่ เป็นกิจที่ควรทำหรือไม่ ระวังไม่ให้เป็นคนประมาทในการดำเนินชีวิต^{๕๕}

สรุปความได้ว่าหลักเบญจศีลและเบญจธรรม ทำให้บุคคลตระหนักถึง ความเป็นมนุษย์หรือความเป็นคนมีมนุษยธรรมในตนเอง อันเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ไม่ใช่สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทองอันเป็นสมบัติภายนอก

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๖.

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัยทั้ง ๔ ประการ คือ ความกตัญญูกตเวทิตี อธิติบาท การคบมิตร และหลักเบญจศีล-เบญจธรรม เป็นธรรมส่งเสริมวัย เพราะบุคคลที่ดำรงอยู่ในปฐมวัยนี้ ต้องอาศัยบุคคลอื่นเป็นอยู่โดยเฉพาะบิดามารดา และได้รับการศึกษาจากครูอาจารย์จึงควรที่จะแสดงความกตัญญูตอบแทนคุณท่านเพื่อสร้างคุณงามความดีให้แก่ตน ส่วนหลักอธิติบาทเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยให้มีความมุ่งมั่นที่จะศึกษาหาความรู้โดยไม่ท้อแท้ ส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จในการศึกษาเพื่อนำไปประกอบวิชาชีพเลี้ยงตัวเองในอนาคต และการคบมิตรที่ดีก็ช่วยส่งเสริมทั้งการดำรงชีวิตอยู่ในขณะวัยปัจจุบัน ไม่เบียดเบียนกันอันเป็นเครื่องทำให้ประพฤติผิดธรรมและการดำรงชีวิตในช่วงแห่งวัยต่อไป ๆ เป็นไปในลักษณะเกื้อหนุนและส่งเสริมซึ่งกันและกัน

๒.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย

มัชฌิมวัย เป็นวัยกลางคน เป็นวัยที่กำลังสร้างฐานะ คือการมีครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันแรกของสังคมมีบทบาทในการเลี้ยงดูสมาชิกที่เกิดขึ้นให้มีชีวิตรอด เป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ซึ่งอาจจะสืบสายโลหิต หรือจากการรับเป็นบุตรบุญธรรมได้^{๕๖} ตามหลักพระพุทธศาสนา สถาบันครอบครัวจะดำรงเป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งโครงสร้างสังคมอย่างมั่นคงได้ ก็โดยอาศัยสมาชิกอันเป็นส่วนประกอบของครอบครัว แต่ละคนปฏิบัติหน้าที่อย่างเหมาะสม

จุดเริ่มต้นของครอบครัว คือ การแต่งงานระหว่างชายและหญิง การที่ชายและหญิงแต่งงานกันเพราะเหตุปัจจัยหลายประการ เช่น ๑) เกิดจากความรัก และความปรารถนาจะเป็นคู่ครอง ซึ่งกันและกันตลอดชาติ ๒) เกิดจากความเห็นอกเห็นใจในชาติปัจจุบัน ซึ่งข้อนี้เกี่ยวเนื่องด้วยการสงเคราะห์ช่วยเหลือของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง รวมทั้งการทำความดีของฝ่ายหนึ่งจนอีกฝ่ายหนึ่งเห็นอกเห็นใจยอมรับเป็นคู่ครอง ๓) ผู้ใหญ่จัดให้แต่งงานกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็ได้อีกว่าการแต่งงานแบบคลุมถุงชน ๔) การแต่งงานโดยการซื้อหรือจ่ายเงินค่าตัวเจ้าสาวหรือเจ้าบ่าวให้แก่พ่อแม่ผู้ปกครองของฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชาย^{๕๗}

อันที่จริงแล้ว ชีวิตคู่สมรสจะอยู่ร่วมกันได้ ก็ต้องอาศัย หลักการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตในทุกยุคทุกสมัยได้เป็นอย่างดี คือ

^{๕๖} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๙.

^{๕๗} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๖๓.

๒.๒.๒.๑ สมชีวะธรรม ๔ ประการ^{๕๘} ดังนี้

สมชีวะธรรม หมายถึง คู่สร้างคู่สม มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อายุยืนยาว สอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้อย่างยืนยาว ได้แก่

๑) สมสัทธา การมีศรัทธาเสมอกัน กล่าวคือ มีความเคารพนับถือในศาสนาเดียวกัน หรือมีหลักปฏิบัติในแนวเดียวกัน หรืออย่างน้อยก็สามารถปรับเข้าหากันได้

๒) สมสีลา การมีศีลเสมอกัน กล่าวคือ มีความประพฤติปฏิบัติมีคุณธรรมจริยธรรม กิริยามารยาท สอดคล้องไปกันได้ไม่ขัดแย้งกัน

๓) สมจาคา การมีจาคะเสมอกัน กล่าวคือ การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีใจกว้าง มีความเสียสละ มีเหตุผล พร้อมทั้งจะช่วยเหลือผู้อื่นเหมือนกัน

๔) สมปัญญา การมีสติปัญญาเหมาะสมเสมอกัน มีหลักการเหตุผลพอ ๆ กัน เข้าใจกันพูดจาถ้อยรู้เรื่อง และยอมรับฟังเหตุผลของกันและกัน

๒.๒.๒.๒ ขรवासธรรม ๔ ประการ^{๕๙}

ขรवासธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของบุคคลผู้ครองเรือน ได้แก่

๑) สัจจะ ความจริง คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ

๒) ทมะ ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากันและปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไป

๓) ขันติ ความอดทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่ว้าวาม ทนต่อความล่อล้ากำเริบ และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน

๔) จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ความพอใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามป่วยไข้ ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครองไม่ใจแคบ

เมื่อมีคู่ครองและใช้ชีวิตร่วมกันเป็นครอบครัวที่อบอุ่นยั่งยืนจะมีคุณลักษณะที่เหมาะสมกันในเรื่องที่สำคัญ ๆ นอกจากชี้แนะหลักการดำเนินชีวิตคู่ครองแล้ว หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ยังได้เสนอหลักการหลังจากใช้ชีวิตคู่ครองโดยสมบูรณ์มีสิทธิต่อกันในฐานะเป็นสามีภรรยาแล้ว ชีวิตคู่จะต้องมีบทบาทหน้าที่ต่อกันอย่างเหมาะสม ดังนี้

^{๕๘} วจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓-๙๔.

^{๕๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

๒.๒.๒.๓ หน้าที่หลักของคู่สมรส

๑) หน้าที่ของสามีจะพึงปฏิบัติต่อภรรยา^{๖๐} ดังต่อไปนี้ (๑) ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา (๒) ไม่ดูหมิ่นภรรยาไม่ว่าเรื่องอะไรก็ตาม (๓) ไม่ประพฤตินอกใจภรรยาของตน (๔) มอบความเป็นใหญ่ในฐานะของแม่เรือนให้แก่ภรรยา (๕) ให้ของขวัญและเครื่องประดับ สมควรตามโอกาสแก่ภรรยา

๒) หน้าที่ของภรรยาที่จะพึงปฏิบัติต่อสามี (๑) จัดการงานบ้านให้เรียบร้อย (๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี (๓) มีความสุจริตใจต่อสามีโดยไม่นอกใจ (๔) มีความฉลาดในการบริหารจัดการกับทรัพย์สินครอบครัวที่หามาได้ (๕) มีความขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง

๒.๒.๒.๔ หน้าที่พ่อแม่

ในวัยของการสร้างครอบครัวนั้น นอกจากมีหน้าที่ที่สามีและภรรยาพึงกระทำต่อกันแล้ว ยังมีหน้าที่หรือภาระที่จะต้องทำอีกอย่างคือการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ทายาท ได้แก่บุตรธิดา ดังนี้

๑) หน้าที่เอาใจใส่และเข้าใจบุตร บิดามารดาจะต้องรู้จักลักษณะและพฤติกรรมของบุตร ตามหลักพระพุทธศาสนา บุตรมี ๓ ประเภท คือ^{๖๑}

(๑) อภิชาติบุตร คือ บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา เป็นบุตรที่สูงส่งกว่าบิดามารดา ทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม และมีความรู้ความสามารถทางสติปัญญาสูงกว่าบิดามารดา ในสังคม อาจจะรวมถึงบุตรที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าบิดามารดา

(๒) อนุชาติบุตร คือ บุตรที่เสมอด้วยบิดามารดา ทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม ในระดับสังคมเป็นบุตรที่มีสถานภาพทางสังคม เท่าเทียมหรือเสมอกันกับบิดามารดา ระดับสติปัญญาและความรู้ ความสามารถก็ไม่เกินไปกว่าบิดามารดา

(๓) อวชาติบุตร คือ บุตรที่ต่ำต้อยกว่าบิดามารดาในทุกด้าน แม้จะได้รับการฝึกอบรมหรือพัฒนาอย่างเต็มที่ก็ไม่สามารถเจริญก้าวหน้าเท่าเทียมกับบิดามารดาได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสติปัญญา ทางคุณธรรม หรือทางสถานภาพทางสังคม

อย่างไรก็ตามบิดามารดา โดยทั่วไปปรารถนาจะมีบุตรที่เป็นอภิชาติบุตรหรืออย่างน้อยก็อนุชาติบุตร แต่ไม่ปรารถนาที่เป็นอวชาติบุตร เพราะอวชาติบุตรไม่นำความยินดีความภาคภูมิใจและความสุขมาสู่บิดามารดาแม้แต่นำความทุกข์ ความเดือดร้อนมาสู่บิดามารดา และวงศ์ตระกูล เพราะฉะนั้น บิดามารดาจึงให้การศึกษาและฝึกอบรมให้บุตรเป็นบุตรที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมมญูชีวิต**, หน้า ๗-๘.

^{๖๑} ข. อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

๒) หน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตร บิดามารดาจะได้ชื่อว่า เป็นบิดามารดาอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อได้อบรมเลี้ยงดูบุตรที่เกิดมาตามขั้นตอนดังต่อไปนี้^{๖๒}

(๑) ห้ามปรามและป้องกันจากความชั่ว รวมทั้งห้ามปรามและป้องกันมิให้บุตรข้องเกี่ยวกับอบายมุข แหล่งความชั่วทุกประเภท

(๒) ดูแลฝึกอบรมให้บุตรตั้งอยู่ในความดี กล่าวคือ ให้บุตรทำแต่ความดี และเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนของวิญญูชนและกัลยาณชนทั้งหลาย

(๓) ให้บุตรได้มีการศึกษาวิทยา เพื่อให้มีความรู้และมีทักษะในการประกอบอาชีพการงานที่สุจริต สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวของตนเองได้ เมื่อมีคู่ครองและมีบุตรของตนเองในอนาคต

(๔) เป็นธุระจัดการในเรื่องคู่ครอง ที่เหมาะสมแก่บุตรในเวลาอันสมควร ที่บุตรจะมีคู่ครอง รวมทั้งแนะนำแก่บุตรในการเลือกคู่ครองที่เหมาะสม

(๕) มอบทรัพย์สมบัติ (ที่มี) ให้แก่บุตรเมื่อถึงโอกาสอันควรหรือตามสมควรจะมอบให้เหมาะสมและเป็นธรรม

๒.๒.๒.๕ ธรรมกุลจรัฏฐิติธรรม ๔ ประการ^{๖๓} หมายถึง ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูล ดังนี้

๑) อนุรักษ์เวสนา สิ่งจำเป็นต้องใช้บริโภคและอุปโภคเมื่อหมดไปต้องพยายามหามาไว้ใช้ให้เพียงพอ ด้วยวิธีที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๒) ชินณปฏิสังขรณา สิ่งของเครื่องใช้ และบ้านเรือนที่อยู่อาศัยหากทรุดโทรมจะต้องรู้จักบูรณปฏิสังขรณ์ ให้อยู่ในสภาพพองทนดั้งเดิมเหมือนเดิม เพื่อให้สามารถใช้ได้ดีเป็นปกติ ไม่ควรปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรม และเสียหายโดยไม่ทำการซ่อมแซม มิฉะนั้น บ้านเรือนจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน ครอบครัวจะประสบความลำบาก

๓) ปริमितปานโกชณา ต้องรู้จักประมาณในการใช้สิ่งของต่าง ๆ ทั้งใช้กิน และใช้อุปโภค ไม่ใช่จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ฟุ่มเฟือย จนไม่มีเก็บออมเอาไว้ใช้เมื่อคราวจำเป็น

๔) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้ที่เป็นพ่อบ้านแม่เรือนต้องเป็นคนดีมีศีลธรรม มีความรักความเมตตาต่อกันและกัน และมีจิตใจตั้งมั่นในคุณความดี พร้อมจะเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีและสร้างครอบครัวให้มีความมั่นคง และเป็นสุขอย่างถาวร

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักที่เป็นบ่อเกิดของความเจริญรุ่งเรืองให้กับสังคมโดยรวม เพราะถ้าหากสถาบันครอบครัวล้มเหลวหรือเป็นครอบครัวอันไม่พึงปรารถนาแล้ว ปัญหา

^{๖๒} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๖๕.

^{๖๓} ออง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๖๖.

สังคมโดยรวมก็จะตามมา ดังนั้น ครอบครัวจะมั่นคง อบอุ่น มีความสุขได้ และเป็นเป้าหมายสำคัญ อีกอย่างหนึ่งของครอบครัวทั้งหลาย การจะมีความสุขในครอบครัวได้นั้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว หรือครัวเรือนต้องปฏิบัติตนดังนี้

๑. พยายามขยันหาทรัพย์ด้วยความสุจริต เพื่อมีความมั่นใจว่าครอบครัวจะไม่มี ยากแค้น เพราะความยากไร้ทรัพย์สินที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตจะทำให้ชีวิตมีแต่ความทุกข์และความ ยากลำบาก การมีทรัพย์สินที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตทำให้ชีวิตไม่บกพร่อง สิ่งจำเป็นนั้นเป็นความสุข อย่างหนึ่งในชีวิตครอบครัว

๒. รู้จักใช้ทรัพย์สินที่หามาได้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น เลี้ยงดูตนเอง และสมาชิกทุกคนในครอบครัวให้มีความสุขพอสมควรแก่สภาพ การมีทรัพย์แต่ไม่นำมาใช้ให้เกิด ประโยชน์จะไม่ทำให้ชีวิตมีความสุข อาจจะมีทุกข์เกิดขึ้น ดังนั้น ความสุขอย่างหนึ่งของชีวิต ในครอบครัวก็คือ ความสุขจากการได้ใช้ทรัพย์อย่างมีประโยชน์

๓. อย่าพยายามสร้างหนี้สินใดๆ อย่างไม่จำเป็น การเป็นหนี้สินนั้นเป็นทุกข์ จิตใจของผู้เป็นหนี้จะมีความกังวลและระแวงตลอดเวลาโดยเฉพาะต่อเจ้าหนี้ บางครั้งเมื่อไม่มีทางใช้ หนี้คนอื่นได้ ก็อาจจะหลบหนีเจ้าหนี้ ดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่เป็นสุข ครอบครัวที่อยู่เป็นสุขนั้นจะต้อง ปลอดจากหนี้ การไม่เป็นหนี้ทำให้บุคคลมีความภูมิใจและเอิบอímใจเป็นอิสระไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. ความสุขประการสุดท้ายก็คือ การประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลักศีลธรรม และถูกต้องตามระเบียบประเพณีกฎเกณฑ์ของสังคม ดำรงชีวิตเป็นพลเมืองดีต่อประเทศชาติศาสนา ชื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงานและครอบครัว ภูมิใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ทำให้เกิดความสุขได้^{๖๔}

๒.๒.๒.๖ พรหมวิหาร ธรรม^{๖๕} แปลว่าธรรมที่เป็นหลักใจ เรือนใจของคนที่เป็น ผู้ใหญ่ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดาผู้ปกครองผู้ใต้ปกครองอยู่ร่วมกันด้วยความสุข ทุกคนต้องมีคุณธรรม เหล่านี้ภายในใจด้วยกันคือ

๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาที่จะให้เป็นสุข เป็นความรู้สึกที่มีกำลัง มากพอต่อการลดความอยาก ความโกรธ ความระเคอะ ความรักฉันทครอบครัว มีใจเมตตาต่อคนอื่น หวังเห็นคน สัตว์สามารถดำรงชีวิตโดยไม่มีเวรไม่มีภัยไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกันให้แต่ละชีวิต สามารถครองตนให้อยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะ

๒) กรุณา ความสงสารต้องการช่วยให้คน สัตว์หลุดพ้นจากความทุกข์ เป็น ความรู้สึกต่อเนื่องมาจากเมตตา ที่มองคนสัตว์อื่นด้วยความเป็นมิตร ยามที่มีมิตรของตนประสบปัญหา ทำที่ที่ถูกต้องคือ กรุณา อันแสดงให้เห็นอานุภาพของธรรมชัดเจน

^{๖๔} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๖๖.

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๘/๒๒๕

๓) มุทิตา ความพลอยชื่นชมยินดีในการที่คนสัตว์ที่ตนมีเมตตาจิตเป็นฐานอยู่นั้นเอง หรือในขณะที่เรากำลังช่วยเหลือเขาจากความทุกข์ หรือเขาหลุดพ้นจากปัญหา ความทุกข์ จิตที่มีเมตตาพร้อมที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเขา จึงเกิดความชื่นชมยินดีกับเขา

๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง วางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจ ตาขี้ งูไม่เอนเอียง ไม่เป็นฝักฝ่าย โดยมองตามความจริงว่าบุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่ว ตามสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบและพร้อมจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการเหตุผลและความเที่ยงธรรม

๒.๒.๒.๗ สังคหัตถุธรรม^{๖๖} ธรรมเป็นเหตุสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มี ๔ ประการ คือ

๑) ทาน การให้ การสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ การเสียสละ การแจกแบ่ง เป็นต้น ทานเป็นกุศลเจตนาที่อาศัยปัญญามองเห็นคุณค่าของการให้ มีความรัก ความเมตตาต่อคนที่ตนจะให้ ใจไม่มีความตระหนี่ ความเสียหายในสิ่งที่ตนจะให้ เป็นกระบวนการทางจิต ที่อาศัยเจตนาก่อนให้ ขณะให้ หลังจากให้ไปแล้ว แสดงออกมารูปของการสงเคราะห์ ยามที่คนอื่นประสบปัญหา อนุเคราะห์เป็นการแสดงไมตรีจิตมิตรภาพตามปกติของคนที่อยู่ร่วมกัน และสำนึกเห็นคุณค่าของคน สถาบัน เกิดความศรัทธา ความเคารพ ความภักดี จนถึงมองไปที่ผลที่ตนจะได้รับ จากการให้ทานแล้ว บริจาคบูชา คน สถาบัน ความดี หรือที่มีปัญญามากกว่านั้นอาจมองเห็นว่าทานเป็นคุณธรรมประดับจิตให้สงบเย็น หรือคิดว่าการให้ทานนี้ดีแล้วให้ เป็นต้น ชาวโลกเชื่อมต่อกันกับคนอื่นด้วยการให้การรับที่หนุนเนื่องกันมาตลอดกาลยาวนาน พระพุทธองค์จึงทรงเน้นหลักสำคัญที่พึงประสงค์มาก คือ การให้สามารถผูกความเป็นไมตรีไว้ได้

๒) ปิยวาจา หรือ เปยวัชชะ เจริญถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานแสดงออกซึ่งความรัก เมตตาหวังดีเป็นมิตรต่อคนที่ตนพูดด้วยประการสำคัญ คือ จะต้องเป็นคำพูดที่ไม่เป็นโทษ ซึ่งเมื่อกล่าวโดยเนื้อหาสาระพื้นฐานในการพูดท่านใช้คำว่า เมตตาวาจา คือวาจาที่ประกอบด้วยเมตตาต่อคนที่ตนพูดด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น วาจาก็จะออกมาในรูปของวจีสัจจรีต ๔ ประการเป็นฐานเบื้องต้น คือ งดเว้นการพูดเท็จ คำส่อเสียด คำหยาบ คำเพ้อเจ้อเหลวไหล ไร้สาระ เนื้อหาของคำพูดจึงเป็นคำสัตย์คำจริง คำส่งเสริมสามัคคีประสานสามัคคี กระชับความสามัคคีตามสมควรแก่กรณีของบุคคล คำพูดไพเราะอ่อนหวานและคำพูดที่ก่อปรด้วยสาระประโยชน์

๓) อัตถจริยา ประพฤติกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ พยายามช่วยเหลือ ขวนขวายในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง คนอื่น สรุปลแล้วจะเป็นการสงเคราะห์สังคมทั้งด้วยวัตถุและธรรม ประการที่สำคัญคือ การประพฤติอย่างนี้ต้องเป็นคนมีความฉลาด ในกระบวนการของ

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗

เหตุผล เช่น จะช่วยคนสักคนก็ต้องมีคำถามที่ต้องหาคำตอบว่าใครช่วย ทำไมจึงต้องช่วย ช่วยอย่างไร ช่วยมากน้อยเพียงไร ช่วยไปแล้วเขาจะได้ประโยชน์อะไร เป็นต้น

๔) สมานัตตตา การวางตนเสมอไม่ถือตัว วางตนเสมอในคนทั้งปวงเคยเป็นอย่างไรรู้ก็เป็นอย่างนั้น ในขณะที่เดียวกันการทำตนให้เข้ากัน บคนอื่นได้ตามปกติ มีผลในทางสร้างสรรค์ พัฒนา จำต้องอาศัยหลักของสัพปุริสธรรมในตอนต้น คือต้องมีความชัดเจนในสถานะของตนในขณะนั้นๆ ตระหนักถึงเหตุผล ความเหมาะสม แก่กาล สถานที่ ตัวคน สภาพแวดล้อมต่างๆ ในขณะนั้นๆ อันแสดงให้เห็นปัญญาของตน ในการปรับความสัมพันธ์ มีนักบริหารท่านหนึ่งสรุปองค์ธรรม ๔ ข้อนี้ว่า โอบอ้อมอารี วจีไพเราะ สงเคราะห์ประชาชน วางตนได้เหมาะสม

๒.๒.๒.๘ สารานีธรรม^{๖๗} ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน มี ๖ ประการ ได้แก่

๑) เมตตากายกรรม จะทำอะไรกับใคร อย่างไรก็ตามจะต้องทำด้วยเมตตา ต่อเขาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่มีอาการของหน้าไหว้หลังหลอก พร้อมทั้งจะประพฤติกิระทำที่อำนวย ประโยชน์ต่อตนเอง ด้วยการปฏิบัติธรรมและคนอื่นที่ได้ประโยชน์จากการกระทำของตน

๒) เมตตาวจีกรรม จะพูดกับใคร ถึงใคร ให้พูดด้วยใจที่ประกอบด้วยเมตตา หวังดีต่อผู้ฟังและผู้ที่ยืนพูดถึง กรอบของคำพูดอาจมองจากเนื้อหาสาระ ของวาจาว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องจริงไหม เป็นธรรมหรือไม่ คนฟังมีความรู้สึกอย่างไร พอใจหรือไม่พอใจ เรื่องนั้นเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้ฟังอย่างไร

๓) เมตตามโนกรรม คิดอะไรถึงใครให้คิดด้วยเมตตาหวังดีที่ในแง่ของภาคปฏิบัติ คนมีเมตตาจิตนั่นเองได้รับประโยชน์จากคุณภาพจิตโดยตรงแต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะทำอะไรกับคนอื่นด้วยเมตตา

๔) สารานโมคิ พร้อมทั้งจะเฉลี่ยแบ่งปัน ลาภ ผลประโยชน์ แก่คนที่ใกล้ชิดกับตน ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตามในรูปของการแบ่งกันกิน แบ่งกันใช้ แบ่งกันอยู่ อันเป็นอาการของเมตตาต่อคน มีปัญญาในการครองชีวิตเยี่ยงบัณฑิตในโลกนี้

๕) สีสสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีล เคารพ ภูเกณท์ กติกาของการอยู่ร่วมกันปฏิบัติตนผสมผสานกลมกลืนกับคนอื่น ตามหลักของศีล มรรยาท กฎ กติกาที่ถือปฏิบัติกันในหน่วยงานนั้นๆ มีความประพฤติถูกต้องจึงมาตามสมควรแก่สังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ในขณะนั้นๆ อันเป็นการช่วยรักษาภาพลักษณ์ขององค์กร สถาบันของตนอย่างมีความรับผิดชอบ

^{๖๗} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗

๖) ทัศนีสามัญญตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือเคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงาม หรือ จุดมุ่งหมายสูงสุดอันเดียวกัน

หลักของสาราณียธรรม เป็นการอุดช่องว่างทางอารมณ์ของคนภายในสังคม โดยอาศัยการประสานใจของกันและกันจนมีความรัก ความเข้าใจ ความเห็นใจ มีความจริงใจต่อกัน ตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า ฟังประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต อย่าประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต จากการเริ่มต้นด้วยเมตตา ไมตรี มีปัญหาจนออกมาเป็นรูปธรรมสัมผัสได้ เช่นนั้น ทรงสรุปรวมให้ทราบว่า การกระทำเช่นนี้จะนำไปสู่การสร้างความรัก ความเคารพ เพิ่มพูนการสงเคราะห์กันให้มากยิ่งขึ้น คนจะอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นมิตร สนิทสนมกัน สร้างสรรค์ให้เกิดเป็นความสามัคคี และมีเอกภาพที่พึงประสงค์ร่วมกันภายในสังคม

๒.๒.๒.๙ อบายมุข ๖

อบายมุข แปลว่า ปากทางแห่งความเสื่อมโทรมทรพย์ ซึ่งอบายมุขหมวด ๖ ต่อไปนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงแก่สังคาลภิกษุสงฆ์ ก่อนตรัสเรื่องทศ ๖ ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมในแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้

๑) **ติดสุราและของมีเงินมา** โดยมีโทษ ๖ อย่าง คือ ทรัพย์หมดไป ๑ เห็นชัด ๆ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดของโรคต่าง ๆ เช่น โรคพิษสุราเรื้อรัง เสียเกียรติเสียชื่อเสียง ทำให้ไม่รู้อาย ทอนกำลังปัญญา

๒) **ชอบเที่ยวกลางคืน** มีโทษ ๖ อย่าง คือ ชื่อว่าไม่รักษาตัว ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงสงสัย เป็นเหตุให้เขาใส่ความหรือข่าวนินทา เป็นที่มาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓) **ชอบเที่ยวดูการละเล่น** มีโทษ โดยการงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลลอคอยคิด จ้อง กับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น ๆ ทั้ง ๖ กรณี คือ ๑ . รำที่ไหนดไปที่นั่น ๒.- ๖. ขับร้อง ดนตรี เสภา เถิดเทิงที่ไหนดไปที่นั่น

๔) **ติดการพนัน** มีโทษ ๖ อย่าง คือ เมื่อชนะยอมก่อนเวร เมื่อแพ้ก็เสียตาย ทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์หมดไป ๑ เห็นชัด ๆ เข้าที่ประชุมเขาไม่เชื่อถือคำพูด เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕) **คบคนชั่ว** มีโทษ โดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำไปให้กลายเป็นนักการพนัน นักเลงหญิง นักเลงเหล้า นักलगของปลอม นักหลอกหลวง นักเลงหัวไม้

๖) **เกียจคร้านการทำงาน** มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างผิดเพี้ยน ไม่ทำงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า หนานัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก แล้วไม่ทำงาน^{๖๘}

หากบุคคลมัวยุ่งอยู่กับอบายมุข ย่อมไม่สามารถจะยกฐานะทางครอบครัวสู่สังคมได้อย่าง อาจหาญได้ สุดท้ายครอบครัวต้องพังพินาศ

สรุปแล้ว ธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมปัจฉิมวัยทั้ง ๙ ประการ คือ สมชีวิตธรรม ขรรวาสธรรม หน้าที่หลักของคู่สมรส หน้าที่พ่อแม่ กุลจิรัฐฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหัตถุธรรม สาราณียธรรม และหลักอบายมุข ที่นับว่าเป็นธรรมส่งเสริมปัจฉิมวัย เพราะว่าวัยดังกล่าวเป็นวัยที่กำลังสร้าง ครอบครัว ซึ่งในการสร้างครอบครัวนั้น จะต้องเริ่มจากบุคคล ๒ คน จะต้องมีทัศนคติที่เป็นไปใน แนวทางเดียวกัน จึงจะสามารถอยู่ร่วมกันได้ และจะขยายออกไปเป็นครอบครัวใหญ่ มีลูกหลาน เป็นต้น ซึ่งหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเสมือนเครื่องมีเชื่อมประสานครอบครัวให้มั่นคงนั่นเอง

๒.๒.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย

ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้ายแห่งชีวิตมนุษย์ เป็นวัยที่สมควรปลดปล่อยภาระหนักทางโลก แล้ว ซึ่งการจะปลดภาระแล้วทำให้ชีวิตเป็นสุขได้ ต้องอาศัยหลักธรรมหลากหลายด้วยกัน ดังนี้

๒.๒.๓.๑ หลักไตรลักษณ์^{๖๙}

หลักธรรมใหญ่ ๒ หมวด ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจสุมุบาท ความจริงธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน ได้แก่ (๑) ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันตามหลักปฏิจสุมุบาท (๒) หลักปฏิจสุมุบาท ก็มุ่งแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแส จนปรากฏลักษณะให้เห็นว่าเป็นไตรลักษณ์

กฎธรรมชาตินี้ เป็น ธรรมธาตุ คือ ภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็น ธรรมฐิติ คือ ภาวะที่ตั้งอยู่ หรือยืนตัวเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา เป็น ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติ หรือ กำหนดแห่งธรรม ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างผู้บันดาล หรือการเกิดขึ้นของศาสดาหรือศาสนาใดๆ กฎ ธรรมชาตินี้แสดงฐานะของศาสดาในความหมายของพุทธธรรมด้วยว่าเป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้แล้วนำมา เปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลก ดังพระพุทธพจน์แสดงหลักไตรลักษณ์ว่า

ตถาคต (พระพุทธเจ้า)ทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็น ธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์... ธรรมทั้งปวง

^{๖๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗ - ๒๕๓/๒๐๒ - ๒๐๕.

^{๖๙} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

เป็นอนัตตา... ตถาคตรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก
เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายกว่าว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์...
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...”^{๗๐}

ไตรลักษณ์ ในอรรถกถาบางที่เรียกว่า “สามัญลักษณ์” ในฐานะเป็นลักษณะร่วม ที่มี
เสมอแก่สังขารทั้งปวง (แต่ไม่เสมอแก่ธรรมทั้งปวง) เพื่อความเข้าใจง่าย ๆ ให้ความหมายของ
ไตรลักษณ์ (The Three Characteristics of Existence) โดยย่อดังนี้

๑) อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว
ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

๒) ทุกขตา (Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและ
สลายไป ภาวะที่กดดันฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้น
เปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้
ความเสมออย่างแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่ แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไป
อยากไปยึดด้วยตัณหา อุปาทาน

๓) อนัตตตา (soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่
ตัวตน ความไม่มีตัวตนแท้จริงที่จะสั่งบังคับให้เป็นอย่างไร ๆ ได้^{๗๑}

ความสำคัญของไตรลักษณ์ในแง่ของจริยธรรมสำหรับมนุษย์

ก. อนิจจตา แสดงความไม่เที่ยง ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของสิ่งทั้งหลาย
จนถึงส่วนย่อยที่ละเอียดที่สุด ทั้งฝ่ายรูปธรรม และนามธรรม ความไม่เที่ยงของส่วนย่อยต่าง ๆ เมื่อ
ปรากฏเป็นผลรวมออกมาแก่ส่วนใหญ่ที่มนุษย์พอสังเกตเห็นได้ ก็เรียกกันว่าความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำ
ให้เกิดความเข้าใจหรือความรู้สึกเหมือนกับว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นมีตัวตนของมัน ซึ่งเดิมมีสภาพเป็น
อย่างหนึ่ง และบัดนี้ตัวตนอันนั้นเองได้เปลี่ยนแปลงแปรรูปไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ในทางจริยธรรม หลัก
อนิจจตา อาจใช้ให้เป็นประโยชน์ได้เป็นอันมาก โดยเฉพาะที่เป็นหลักใหญ่ ๒ ประการ^{๗๒} ได้แก่

(๑) มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่ด้านนอกไม่ประมาท เร่งชวนขวยทำการ
ปรับปรุงแก้ไขด้วยความรู้ที่ตรงเหตุปัจจัย อนึ่ง ในทางจริยธรรม จึงนำเอาหลักอนิจจตามาสอน
อนุโลมตามความเข้าใจในเรื่องความเสื่อมและความเจริญได้ว่า สิ่งที่เจริญแล้วย่อมเสื่อมได้ สิ่งที่เสื่อม
แล้วย่อมเจริญได้ และสิ่งที่เจริญแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้นไปได้ ทั้งนี้แล้วแต่เหตุปัจจัยต่าง ๆ และในบรรดา
เหตุปัจจัยทั้งหลายนั้น มนุษย์ย่อมเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ ซึ่งสามารถส่งผลต่อเหตุปัจจัยอื่น ๆ ได้อย่าง
มาก ในทางจริยธรรม ความเป็นอนิจจตา หรือแม้จะเรียกว่าความเปลี่ยนแปลง จึงเป็นกฎธรรมชาติที่

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

^{๗๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๙ - ๖๐.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ทำให้มนุษย์มีความหวัง เพราะกฎธรรมชาติย่อมเป็นกลาง ๆ จะให้เป็นอย่างไรและแต่จะทำเหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างนั้นขึ้น การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ดีขึ้น จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความเจริญทางวัตถุหรือทางนามธรรม ตั้งแต่การทำคนโง่ให้เป็นคนฉลาด จนถึงทำปุถุชนให้เป็นพระ อรหันต์ รวมทั้งการแก้ไข กลับตัวปรับปรุงตนเองทุกอย่าง สุดแต่จะรู้เข้าใจเหตุปัจจัยที่จะเป็นอย่างนั้นแล้ว สร้างเหตุปัจจัยนั้นๆ ขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง”^{๗๓}

ความเป็นอนิจจตา ในความเข้าใจในระดับที่เรียกว่าเป็นความเปลี่ยนแปลง สอนว่า สำหรับผู้สร้างความเจริญหรือผู้เจริญขึ้นแล้ว ต้องตระหนักว่า ความเจริญนั้นอาจเปลี่ยนเป็นเสื่อมได้ เมื่อไม่ต้องการความเสื่อม ก็ต้องไม่ประมาท ต้องหลีกเลี่ยงและกำจัดเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อม พยายามสร้างและเปิดช่องให้แก่เหตุปัจจัยที่จะให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างที่จะรักษาความเจริญนั้นไว้ สำหรับผู้พลาดเสื่อมลงไปก็สามารถแก้ไขปรับปรุงได้ โดยละทิ้งเหตุปัจจัยที่ทำให้เสื่อมนั้นเสีย กลับมาสร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้เจริญต่อไป หลักอนิจจตา จึงมีความหมายอย่างยิ่งในทางจริยธรรม ตั้งแต่ให้ความหวังในการสร้างความเจริญก้าวหน้า รับรอง หลักกรรม คือ ความมีผลแห่งการกระทำของมนุษย์ จนถึงเน้นความสำคัญของการศึกษาให้เกิดปัญญา ที่สำหรับจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างมีผลดี

(๒) มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ที่ด้านในใจอิสระ เป็นสุขผ่องใส ปล่อยวางได้ด้วยความรู้เท่าทันเหตุปัจจัย ในด้านชีวิตภายใน หรือคุณค่าทางจิตใจโดยตรง หลักอนิจจตา ช่วยให้การดำรงชีวิตอยู่อย่างผู้รู้เท่าทันความจริง ขณะที่ทางด้านชีวิตภายนอก เมื่อรู้ตระหนักถึงความผันผวนปรวนแปรไม่แน่นอน จึงไม่นิ่งนอนใจ ขวนขวาย ไม่ประมาท คอยใช้ปัญญาศึกษาให้รู้เท่าทันเหตุปัจจัย ทำการปรับปรุงแก้ไข หลีกเลี่ยงความเสื่อม และสร้างสรรค์ความเจริญอยู่ตลอดเวลา โดยไม่ปล่อยปละละเลย แต่ภายในจิตใจ ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันเหตุปัจจัยนั้น ก็ปล่อยวางได้ ดำรงอยู่ด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเสื่อมและเจริญ รู้จักที่จะถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้น และเกี่ยวข้องกับมันโดยไม่ต้องถูกกระแทกกระทั้นขัดเหวี่ยงฉุดกระชากลากไปอย่างไรหลักเลือนลอยและมีดมัว เพราะเอาตัวเข้าไปยึดมันเกาะติดอยู่กับเกลียวคลื่นส่วนโน้นส่วนนี้ ในกระแสของมันอย่างไม่รู้หัวรู้หน จนช่วยตนเองไม่ได้ที่จะช่วยคนอื่นเป็นอันไม่ต้องพูดถึง ผู้มีจิตใจเป็นอิสระ รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยตัณหาอุปาทานเท่านั้น จึงจะรู้ว่าอะไรเป็นความเสื่อม อะไรเป็นความเจริญที่แท้จริง มิใช่เพียงความเจริญที่อ้างสำหรับมาผูกมัดตัวเองและผู้อื่นให้เป็นทาสมากยิ่งขึ้น หรือถ่วงให้จมต่ำลงไปอีก และจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากความเจริญที่สร้างขึ้นนั้นได้มากที่สุด พร้อมกับที่สามารถทำตนเป็นที่พึ่งแก่คนอื่นได้อย่างดี

^{๗๓} ม.ม.(ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗.

ในทางจริยธรรมขั้นต้น หลักอนิจจตา สอนให้รู้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย จึงช่วยไม่ให้เกิดความทุกข์เกินสมควรในเมื่อเกิดความเสื่อม หรือความสูญเสีย และช่วยไม่ให้เกิดความประมาทหลงระเริงในเวลาเจริญ แม้ในขั้นสูง ทำให้เข้าถึงความจริงโดยลำดับจนมองเห็นความเป็นอนัตตา ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่เป็นอิสระ ไม่มีความยึดติดถือมั่นปราศจากทุกข์ อย่างที่เรียกว่ามีสุขภาพจิตสมบูรณ์แท้จริง

ด้วยเหตุนี้ หลักอนิจจตา มักมีผู้นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องปลอบใจตนเอง หรือปลอบใจผู้อื่นในเมื่อเกิดภัยพิบัติ ความทุกข์ ความสูญเสียต่าง ๆ ซึ่งก็ได้ผลช่วยให้คลายทุกข์ลงได้มากบ้างน้อยบ้าง การใช้หลักอนิจจตาในแง่นี้ ย่อมเป็นประโยชน์บ้าง เมื่อใช้ในโอกาสที่เหมาะสม และโดยเฉพาะสำหรับให้สติแก่ผู้ไม่คุ้น หรือไม่เคยสำนึกในหลักความจริงนี้มาก่อน แต่ถ้าถึงกับนำเอาการปลอบใจตัวแบบนี้มาเป็นหลักในการดำรงชีวิต หรือมีชีวิตอยู่ด้วยการปลอบใจตัวเองอย่างนี้ จะกลับเป็นโทษมากกว่า เพราะกลายเป็นความประมาท เท่ากับปล่อยตัวเองเป็นทาสในกระแสโลก คือไม่ได้ใช้หลักอนิจจตาให้เป็นประโยชน์นั่นเอง เป็นการปฏิบัติผิดต่อหลักธรรมในด้านจริยธรรม ขัดต่อการแก้ไขปรับปรุงตนเองเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่พุทธธรรมจะให้แก่ชีวิตได้

ข. ทุกขตา ในหลักทุกขตา มีเกณฑ์สำคัญสำหรับกำหนดคุณค่าทางจริยธรรม อยู่ ๒ อย่าง ได้แก่

(๑) ทุกข์ที่เป็นธรรมชาติของสังขาร ต้องรู้ทันไม่ยึดฉวยเอามาใส่ตัวให้เป็นทุกข์ของเรา แต่เป็นภาระที่ต้องจัดการด้วยปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเกิดจากการประชุมกันเข้าขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นส่วนย่อย ๆ ลงไป และองค์ประกอบเหล่านั้น แต่ละอย่างล้วนไม่เที่ยงกำลังตกอยู่ในอาการเกิดขึ้น แปรไป และสลายตัว ตามหลักอนิจจตาอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น สิ่งที่เป็นหน่วยรวมนั้น จึงเท่ากับเป็นที่รวมของความแปรปรวนและความขัดแย้งต่าง ๆ และแฝงเอาภาวะที่พร้อมจะแตกแยกและเสื่อมสลายเข้าไว้ในตัวด้วยอย่างเต็มที่ เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะควบคุมองค์ประกอบต่าง ๆ ที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่นั้นให้คงรูปเป็นหน่วยรวมตามรูปแบบที่ประสงค์ก็ดี การที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้ดำเนินไปในทิศทางที่ต้องการก็ดี จะต้องใช้พลังงานและวิธีการจัดระเบียบเข้ามารวมเป็นองค์ประกอบช่วยเป็นเหตุปัจจัยเพิ่มขึ้นอีกด้วย ยิ่งองค์ประกอบส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ นั้น มีมากและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้นเท่าใด ก็ต้องใช้พลังงานมากขึ้นและมีการจัดระเบียบที่ละเอียดรัดกุมยิ่งขึ้นเท่านั้น การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย เพื่อให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องทำที่ตัวเหตุปัจจัยของมัน และรู้ชัดถึงความสำเร็จผล หรือความผิดพลาดพร้อมทั้งทางแก้ไขต่อไปตามความพร้อมของเหตุปัจจัยเหล่านั้น นี่คือวิธีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างอิสระไม่ผูกมัดตัว และไม่เป็นที่ให้เกิดความทุกข์ ส่วนวิธีที่ตรงข้ามจากนี้ ก็คือการกระทำตามความยึดอยากด้วยต้นหาอุปาทาน โดยนำเอาตัวเข้าไปผูกมัดให้สิ่งเหล่านั้นบีบคั้น ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดความทุกข์แต่ตนเองแล้ว ก็ไม่ช่วยให้เกิดผลดีอย่างใด ๆ ขึ้นมา

(๒) หลักอริยสัจบอกหน้าที่กำกับไว้ว่า ทุกข์สำหรับปัญญาผู้รู้ทันและทำให้ไม่เกิดไม่มีเหตุ แต่สุขที่คนมุ่งหมายต้องทำให้กลายเป็นชีวิตของเรา ตามหลัก “กิจในอริยสัจ” ทำหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อทุกข์ ได้แก่ปริญา คือการกำหนดรู้ หรือทำความเข้าใจ หมายความว่า เรื่องทุกข์นี้บุคคลมีหน้าที่เกี่ยวข้องเพียงแค่กำหนดรู้หรือทำความเข้าใจเท่านั้น

การปฏิบัติต่อทุกข์โดยถูกต้องตามหลักกิจในอริยสัจนี้ เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง แต่เป็นเรื่องที่มักถูกมองข้ามไป พุทธธรรมสอนให้ปฏิบัติต่อทุกข์ด้วยการศึกษาให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ให้รู้จักทุกข์ คือให้รู้จักปัญหาของตน มิใช่เพื่อให้เป็นทุกข์ แต่เพื่อปฏิบัติต่อมันได้ถูกต้อง แล้วจะได้ไม่มีทุกข์หรือพูดอย่างง่าย ๆ ว่า เพื่อจะได้มีความสุขที่แท้จริงนั่นเอง

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หลักกิจในอริยสัจสอนว่า สิ่งใดก็ตามที่เป็นปัญหาหรืออาจจะเป็นปัญหาขึ้นแก่ตน มนุษย์จะต้องศึกษาสิ่งนั้นให้รู้ให้เข้าใจอย่างชัดเจนที่สุด เพื่อจะได้จัดการแก้ไข ป้องกันปัญหานั้นให้ถูกจุด การศึกษาปัญหามีได้หมายความว่า เป็นการสร้างปัญหาหรือหาปัญหามาใส่ตนแต่เป็นวิธีที่จะทำให้ปัญหาหมดไปหรือไม่มี เหมือนแพทย์จะบำบัดโรครักษาคนไข้ ก็ต้องรู้จักชีวิต ร่างกายและวินิจฉัยโรคให้ถูก ตลอดจนรู้เข้าใจให้ถึงขั้นที่ป้องกันไม่ให้เกิดเป็นโรคขึ้นมา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ... รู้ชัดว่า...ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๗๔}

เมื่อทราบหลักเกณฑ์ใหญ่ ๆ ๒ ข้อนี้แล้ว จึงควรกำหนดคุณค่าต่าง ๆ ในทางจริยธรรมของหลักทุกข์ตา ดังต่อไปนี้

(๑) การที่สิ่งทั้งหลายถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้น การเจริญ และการสลายตัวทำให้เกิดความกดดัน ขัดแย้ง และการที่จะทนอยู่ในสภาพเดิมตลอดไปไม่ได้ ภาวะเช่นนี้แสดงว่า สิ่งทั้งหลายมีความบกพร่อง มีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว ความบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์นี้ ยิ่งมีมากขึ้นโดยสัมพันธ์กับกาลเวลาที่ผ่านไป และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งทั้งหลายที่จะรักษาสภาพของตนไว้หรือขยายตัวเข้าสู่ความสมบูรณ์ จึงต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา การดำรงสภาพชีวิตที่ดีไว้ การนำชีวิตเข้าสู่ความเจริญ และความสมบูรณ์ จึงต้องมีการแก้ไขปรับปรุงตัวอยู่ตลอดเวลา

(๒) เมื่อความขัดแย้ง ดิ้นรนต่อสู้ เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง จะเป็นเหตุปัจจัยภายในหรือภายนอกก็ตาม การผืนแบบที่อ้อ ๆ ย่อมให้ผลร้ายมากกว่าผลดี ไม่ว่าจะในกรณีของสิ่งต่าง ๆ บุคคลหรือสถาบัน เช่น ในเรื่องของวัฒนธรรมเป็นต้น ดังนั้น

^{๗๔} ส.ช.(ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘.

การรู้จักปรับตัวและปรับปรุงจึงเป็นเรื่องสำคัญ และข้อนี้ ย่อมเป็นการย้ำความจำเป็นของปัญญา ในฐานะหลักจริยธรรมสำหรับรู้เท่าทันและการจัดการทุกสิ่งทุกอย่างให้ตรงตัวเหตุปัจจัย

(๓) ความสุข และสิ่งที่ให้ความสุขอย่างที่เราเข้าใจกันในโลก ก็ตกอยู่ในหลักความจริงข้อนี้ด้วย ความสุขเหล่านี้ ย่อมมีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัวในแง่ที่ว่า จะต้องแปรปรวนไปจากสภาพที่เป็นความสุข หรือจากสภาพจะหาความสุขนั้นได้ อย่างหนึ่ง และดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจให้ความพึงพอใจได้โดยสมบูรณ์ อย่างหนึ่งที่ฝากความหวังในความสุขไว้กับสิ่งเหล่านี้อย่างขาดสติ ย่อมเท่ากับทำตัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความไม่สมบูรณ์ของสิ่งเหล่านั้น หรือทิ้งตัวลงไปอยู่ในกระแสความแปรปรวนของมัน แล้วถูกดูดลาก กัดค้นและบีบคั้นเอาอย่างควบคุมตัวเองไม่ได้ สุดแต่สิ่งเหล่านั้นจะแปรปรวนไปอย่างไร ความหวังในความมากเท่าใด เมื่อความแปรปรวนหรือผิดหวังเกิดขึ้นความทุกข์ก็รุนแรงมากขึ้นตามอัตรา เป็นการหาความสุขชนิดขายตัวเองเป็นทาส หรือเอาค่าของชีวิตเป็นเดิมพัน ผู้หาความสุขที่ฉลาด เมื่อยังยินดีที่จะหาความสุขสิ่งเหล่านี้อยู่จึงต้องมีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันความจริง แสวงหาและแสวงความสุขอย่างมีสติสัมปชัญญะ โดยประการที่ว่า ความแปรปรวนของมันจะก่อให้เกิดพิษภัย หรือเกิดความกระทบกระเทือนน้อยที่สุด พุดอีกอย่างหนึ่งว่า ถึงจะเป็นอย่างไรก็ให้รักษาอิสรภาพของจิตใจไว้ให้ดีที่สุด

(๔) ความสุขแยกโดยคุณค่า มี ๒ ประเภท คือ ความสุขในการได้สนองความต้องการทางประสาททั้งห้า และสนองความคิดอยากต่าง ๆ อย่างหนึ่ง ความสุขในภาวะจิตที่ปลอดโปร่งผ่องใส เอิบอิม สดชื่น เบิกบานเป็นอิสระ ปราศจากสิ่งข้องขัด กีดกัน จำกัดความนึกคิด เช่นความวิตก กังวล ความรู้สึกคับแคบ และกิเลสต่าง ๆ ที่พัวพันจิตใจ อย่างหนึ่ง ความสุขประเภทแรก เป็นความสุขที่ต้องหา และเป็นแบบที่ขึ้นต่อปัจจัยภายนอก คือวัตถุและอารมณ์ สำหรับสนองความต้องการต่าง ๆ ลักษณะอาการของจิตใจสภาพที่เกี่ยวข้องกับความสุขประเภทนี้คือการแสวงหาดิ้นรนกระวนกระวายเป็นอาการนำหน้า อย่างหนึ่ง และความรู้สึกที่ยึดติดคับแคบ หวงแหน ผูกพันเฉพาะตัวอย่างหนึ่ง อาการเหล่านี้มีความสำคัญมากในทางจริยธรรม เพราะเป็นอาการของความยึดอยาก หรือความเห็นแก่ตัว และในเมื่อไม่จัดการควบคุมให้ดี ย่อมเป็นที่มาแห่งปัญหาต่าง ๆ การที่ต้องอาศัยอารมณ์อย่างอื่น ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอกเช่นนี้ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ความสุขประเภทนี้ จะต้องทำให้ตัวบุคคลตกเป็นทาสของปัจจัยภายนอก ในรูปใดรูปหนึ่ง ไม่มากก็น้อย และความแปรปรวนของปัจจัยภายนอกนั้น ย่อมทำให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่บุคคลนั้นด้วย ความสุขประเภทนี้ ทางธรรมเรียกว่า สามีสุข เป็นสุขเนื่องด้วยหาสิ่งสำหรับมาเติมความรู้สึกบางอย่างที่ขาดไป หรือปรองอูอยู่คือต้องอาศัย หรือต้องขึ้นต่ออามิส

(๕) ในการแสวงหาความสุขประเภทที่หนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยภายนอกนั้น จะต้องยอมรับความจริงว่า เป็นการเข้าไปสัมพันธ์กันของคู่สัมพันธ์อย่างน้อย ๒ ฝ่าย เช่นบุคคล ๒ คน หรือ บุคคล ๑ กับ วัตถุ ๑ เป็นต้น และแต่ละฝ่ายมีความทุกข์ มีความขัดแย้ง บกพร่อง ไม่

สมบูรณ์แฝงติดตัวมาด้วยกันอยู่แล้ว เมื่อสิ่งที่มีความขัดแย้งกับสิ่งที่มีความขัดแย้งมาสัมพันธ์กัน ก็ย่อมมีทางที่จะให้เกิดความขัดแย้งที่เพิ่มขึ้นทั้งในด้านปริมาณและระดับความรุนแรง ตามอัตราการปฏิบัติที่ผิด ตัวอย่างง่าย ๆ ในกรณีการแสวงหาความสุขนี้ เพื่อความสะดวก ยกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้แสวงหาความสุข และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ถูกแสวงหา ทั้งผู้แสวงหาและผู้ถูกแสวงหา มีความบกพร่องและขัดแย้งในตัวด้วยกันอยู่แล้ว เช่น ด้วยผู้แสวงหาเอง ไม่อยู่ในภาวะและอาการที่พร้อมอยู่ตลอดเวลาที่จะแสวงหาความสุขตามความต้องการของตน ฝ่ายผู้ถูกแสวงหาก็ไม่อยู่ในภาวะและอาการที่พร้อมอยู่ตลอดเวลาที่จะถูกแสวงหา ในภาวะเช่นนี้ เป็นไปไม่ได้ที่จะได้ฝ่ายเดียว โดยไม่ยอมเสียบ้างเลย เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย ไม่ตระหนักหรือไม่ยอมรับความจริงนี้ ย่อมถือเอาความยึดอยากของตนเป็นประมาณ และย่อมเกิดอาการขัดแย้งระหว่างกันขึ้น เริ่มแต่ความขัดใจเป็นต้นไป

ค.หลักอนัตตา ความรู้ที่ยังถึงอนัตตตา มีคุณค่าที่สำคัญในทางจริยธรรม^{๗๕} คือ

(๑) ในขั้นต้น ทางด้านตัณหา ช่วยลดทอนความเห็นแก่ตัว มิให้ทำการต่างๆ โดยยึดถือแต่ประโยชน์ตนเป็นประมาณ ทำให้มองเห็นประโยชน์ในวงกว้าง ที่ไม่มีตัวตนมาเป็นเครื่องกีดกันจำกัด อนึ่งภาวะที่สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนของตนเอง เกิดจากส่วนประกอบและ เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น สอนว่า สิ่งทั้งหลายจะปรากฏรูปเป็นอย่างไรย่อมแล้วแต่การปรุงแต่ง ด้วยการกระทำที่เหตุปัจจัย และชักโยงเชื่อมความสัมพันธ์ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายและขอบเขตวิสัยความสามารถโดยนัยนี้ จึงเป็นการย้ำข้อที่ว่าบุคคลควรปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายตรงตัวเหตุปัจจัย ด้วยท่าทีที่เป็นอิสระ ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะให้ได้ทั้งผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย และไม่เกิดทุกข์เพราะ ตัณหาอุปาทาน

(๒) ในขั้นกลาง ทางด้านทิวฐิ ทำให้จิตใจกว้างขวางขึ้น สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับพิจารณา ละเอียดการกับปัญหาและเรื่องราวต่าง ๆ โดยไม่เอาตัวตน ความอยากของตนตลอดจนความเห็น ความยึดมั่นถือมั่นของตนเข้าไปขัด แต่พิจารณาจัดการไปตามธรรม ตามเหตุตามผล ตามที่มันเป็นของมันหรือควรจะเป็นแท้ ๆ คือ สามารถตั้งอุเบกขา วางจิตเป็นกลาง เข้าไปเพ่งตามที่เป็นจริง งดเว้นอัตตาทิปไตย ปฏิบัติตามหลักธรรมาธิปไตย

(๓) ในขั้นสูง การรู้หลักอนัตตตา ก็คือ การรู้สิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงอย่างแท้จริง คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติถึงที่สุด ความรู้สมบูรณ์ถึงขั้นนี้ ทำให้สลัดความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ ถึงความหลุดพ้นบรรลุนิสรภาพโดยสมบูรณ์ อันเป็นจุดหมายของพุทธธรรม อยุ่ไรก็ดี ความรู้แจ่มแจ้งในหลักอนัตตตา ต้องอาศัยความเข้าใจตามแนวปฏิจจสมุပ္บาท และการปฏิบัติตามแนวมรรค

(๔) กล่าวโดยทั่วไป หลักอนัตตตา พร้อมทั้งหลักอนิจจตา และหลักทุกขตา เป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องแท้จริง ของหลักจริยธรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะหลักกรรม และหลักการ

^{๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖ - ๗๗.

เป็นอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งบริสุทธิ์ เป็นอิสระ สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบิกบาน ซึ่งหน้าที่ต่อนิโรธ คือ ทำให้แจ้ง ทำให้สำเร็จ ทำให้เกิดมีเป็นจริงขึ้นมา หรือบรรลุถึง เรียกว่า สัจฉิกิริยา

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์) เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ได้แก่ ทางประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแห่งตลอดอริยสัจ ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้” ^{๘๐}

คุณค่าที่เด่นของอริยสัจ

หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ดังกล่าวมาแล้วยังมีคุณค่าเด่น ที่น่าสนใจอีกหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้ ^{๘๑}

๑) เป็นวิธีการแห่งปัญญาซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหาตามระบบแห่งเหตุผลเป็นระบบวิธีแบบอย่างซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใดๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสมเหตุสมผลจะต้องดำเนินไปในแนวทางเดียวกันเช่นนี้

๒) เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ไม่ต้องอ้างอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ

๓) เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเติลิดออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัว กว้างขวางมากเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่า และสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป

๔) เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิตหรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ ๆ ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปะวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมา เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปะวิทยาการหรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้น เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไรก็ตามหลักความจริงนี้จะยั่งยืนงใหม่และใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดกาลเวลา

^{๘๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

^{๘๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔๗.

๒.๒.๓.๓ หลักกุศลกรรม/อกุศลกรรม

คำว่า บุญ นั้นหนึ่งแปลว่า เครื่องชำระสันดาน เป็นเครื่องชำระล้างทำให้จิตใจสะอาด บุญ มี ๓ อย่างคือ ทาน ศีล ภาวนา เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ^{๘๒} ส่วน “บาป” โดยพยัญชนะแปลว่า สภาวะที่ทำให้ถึงทุกข์ หรือทำให้ไปในที่ชั่ว หมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตตกต่ำ สาเหตุของบาป เรียกว่า อกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และ ความหลง (โมหะ)^{๘๓} บุญ มีนัยสำคัญในเชิงกว้าง มีความครอบคลุม ทั้งส่วนที่มีนัย ส่อถึงความดีขั้นที่ประณีตขึ้นไปจากรูปแบบพิธีกรรม หรือการกระทำความดีทั่วไปว่า บุญ คือเครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจเป็นกุศลธรรม^{๘๔} ต่อมา คำว่า บุญ ยังหมายถึง การกระทำ ความดีตามหลักคำสอนในศาสนา ความดี คุณงามความดี^{๘๕} ซึ่งความหมายนี้ นอกจากจะมีความเกี่ยวเนื่องกับหลักคำสอนทางศาสนาแล้ว ยังให้ความหมายในเชิงกว้างคือ การกระทำคุณงามความดีต่างๆ ซึ่งไม่ได้จำเพาะลงไปว่าเป็นความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้ว ก่อให้เกิดความดี ซึ่งความหมายเหล่านี้ แสดงถึงบุญในเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับ กลั่นกรองชำระจิตใจ รวมทั้งกิริยาอัชฌาสัยของบุคคลให้สะอาดและดีงาม ก่อให้เกิดภาวะที่น่าชื่นชม น่ายกย่องนับถือ มุ่งถึงสภาพของบุญที่แสดงผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของบุคคลเป็นหลัก สรุปได้ว่า “บุญ” ย่อมมีนัยสำคัญหลายอย่าง ซึ่งผลของบุญ คือ ผลของความดี เช่น ในข้อความว่า เพราะสมาทานกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุ บุญย่อมเจริญเพิ่มพูน^{๘๖}

นอกจากนั้นแล้ว ผู้สูงวัย ย่อมมีคติความเชื่อหรือศรัทธาในเรื่องชาตินี้ชาติหน้าอันสืบเนื่องจาก ความเชื่อที่ว่า เมื่อบุคคลประพฤติสุจริตในระดับกามาจร และรูปาวจร ภาพที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นสุคติ ย่อมเข้าถึงบุญ กุศลธรรมในภูมิ ๓ เช่นในคำว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญ และเพราะบุญเป็นชื่อของความสุข^{๘๗} และพระพุทธรูปที่ว่า

อานนท์ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตที่เรากล่าวว่าจะไม่ควรทำโดยส่วนเดียวนี้ เมื่อผู้ใดทำเข้าก็พึงหวังโทษต่อไปนี้ คือ ตนเองก็กล่าวโทษตนได้ วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้ว ย่อมมตติเตียน กิตติศัพท์อันชั่วร้ายย่อมขจรไป ตายก็หลงพันเพื่อน เมื่อแตกกายทำลายหลังมรณะ ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๘๘}

^{๘๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐.

^{๘๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๘๓/๒๙๑.

^{๘๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๘.

^{๘๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๔๘๑.

^{๘๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๕๐/๘๖.

^{๘๗} ชุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๒๐๐/๒๔๐.

^{๘๘} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๖-๔๔๑/๓๔๑-๓๗๑.

อานนท์ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตที่เรากล่าวไว้ว่าควรทำโดยส่วนเดียวนี้ เมื่อผู้ใดทำเข้าก็ พึงหวังคุณต่อไปนี้ คือ ตนเองก็กล่าวโทษตนเองไม่ได้วิญญูชนทั้งหลายใคร่ครวญแล้ว ย่อมไม่ติเตียน กิตติศัพท์อันดีย่อมขจรไปตายก็ไม่หลงพื้นเพื่อน เมื่อแตกกายทำลายหลังมรณะย่อม เข้าถึงโลกสวรรค์^{๘๙}

จากพระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า สถานหรือแดนอันสัตว์ที่ตายแล้วจะพึงไปเกิด ก็ขึ้นอยู่กับกรรมของแต่ละคน และแบ่งภพที่จะเกิด ออกเป็น ๓ ภพ คือ กามภพ (ภพของผู้ยังเสวย กามคุณ) รูปภพ (ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน) และอรุภพ (ภพของผู้เข้าถึงอรุฌาน)^{๙๐}

อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์และสัตว์ที่ประกอบแต่กรรมดี หากสิ้นชีวิตแล้ว ย่อมมีสุคติเป็นที่ ไป คือ เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพระพรหม แม้หากสิ้นกิเลสตัณหาแล้วย่อมบรรลุถึงนิพพานใน ที่สุด ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมเลว หากสิ้นชีวิตแล้ว ย่อมมีทุคติเป็นที่ไป คือ อบายภูมิ ๔ ประกอบด้วย นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน ส่วนจะได้รับผลของกรรมหนักหรือเบา รุนแรงหรือไม้นั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำในเมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในโลกนี้เท่านั้น^{๙๑}

๒.๒.๓.๔ หลักพรหมวิหารธรรม

พรหมวิหารธรรม เป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ หมายถึง ผู้มีจิตใจ ยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ผู้สูงวัยควรปฏิบัติต่อกัน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ^{๙๒} ได้แก่

๑) เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่เมตรีและ คิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึง สัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน สิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ วิธี คือ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย คือ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (๒) เมตตาวาจกรรม เมตตาทางวาจา คือ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ คือ มีจิตใจที่ มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

^{๘๙} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙ - ๒๙๗/๓๔๙ - ๓๕๗.

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๘ - ๑๙๙.

^{๙๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙,

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๙๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

๒) กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขาตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากรช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบกับความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิดามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิดามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดปล่อยความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน

๓) มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุขตัวเองก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปรารถนาลืมนั่นใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญงอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ^{๙๓}

หลักธรรมข้อพรหมวิหารในปัจฉิมวัยนี้ เป็นหลักธรรมที่คนสูงวัยพึงมี และใช้ในการปกครองลูกหลานให้เป็นคนมีคุณค่า ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ใช้ต่อเนื่องมาจากมัชฌิมวัย เพราะความเป็นบิดามารดาต้องใช้หลักธรรมข้อนี้ตั้งแต่เริ่มสร้างครอบครัว จนกระทั่งตายก็ไม่สามารถที่จะทิ้งหลักนี้ได้ เพราะเป็นคุณธรรมประจำตัวของพระพรหมประจำบ้าน

๒.๒.๓.๕ หลักสังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์^{๙๔} แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสมานสามัคคี หมายถึง การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม เช่น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา (บริวาร) ศิษย์กับครูอาจารย์ เป็นต้น เพราะเป็นรากฐานแห่งการแบ่งปันผลประโยชน์ ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าแก่ตนและสังคม แบ่งเป็น ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑) ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยทุน หรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยานัยสำคัญของ “ทาน” ในสังคหัตถ์ นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ เน้นผู้รับเป็นสำคัญ เช่นช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา

^{๙๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

^{๙๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

ต้องการช่วยปลดปล่อยความทุกข์ความเดือดร้อน ให้อภัยโทษ ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้อภัยโทษของ จึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ ได้แก่ (๑) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา (๒) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมครสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน และกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน (๓) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ บรรณาณาบูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตา ยาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ^{๙๕}

ทานหรือการให้นั้น ย่อมเป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้อเฟื้อ และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ป่านนี้ก็ไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๙๖} ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒) **ปิยวาจา** หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างนอบน้อม คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ซึ่งแจ่มแจ้งนำสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือ คำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓) **อถถจริยา** หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔) **สมานัตตตา** หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๙๗}

หลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ที่ชื่อว่าเป็นหลักธรรมส่งเสริมปัจฉิมวัย เพราะเป็นหลักธรรมที่คอยเกื้อหนุนให้บุคคลในวัยดังกล่าวสร้างสัมพันธภาพในสังคม เป็นบุคคลสูงวัยที่มีคุณค่าควรแก่การเคารพนับถือ

^{๙๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๗๕-๒๘๐.

^{๙๖} ชุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๗/๗.

^{๙๗} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๒/๔๒.

๒.๒.๓.๖ หลักสติปัฏฐาน ๔

เมื่อบุคคล ก้าวเข้าสู่ ปัจฉิมวัย วัยชราหรือวัยที่จะต้องฝึกหัดตนเองให้รู้จักกฎของธรรมชาติในทุกสรรพสิ่ง ว่าหลักไตรลักษณ์ คือ อะไร หากพิจารณาแล้วมีผลต่อสุขภาพจิตของตน อย่างไรก็ตามน้อยแค่ไหน เพื่อให้รู้จักปล่อยวางจิตใจไม่ให้หลงไปตามกระแสแห่งโลกหรือวัตถุที่คอยหลอกให้ปุ่ขุ่นทั้งหลาย ซึ่งขาดการพิจารณาด้วยปัญญาจะต้องจมปรักอยู่ เหมือนช้างที่ติดหล่ม ฉะนั้น จึงควรเข้าใจวิปัสสนาว่า หมายถึงความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ออนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง^{๙๘} นอกจากนี้ วิปัสสนายังเป็นธรรมาปฏิบัติที่มีความหมายที่รวมไปถึงสมณะภานา และวิปัสสนาภานาด้วย กล่าวคือ หมายถึง ทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั้นเอง และยิ่งไปกว่านั้น ยังได้รวมเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช่ตัวภานาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนานี้ได้ดี เหตุนี้ ศีลกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะว่า วิปัสสนานี้ หมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่ปีติปราโมทย์ คือ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ^{๙๙}

ด้วยเหตุนี้ บุคคล ก้าวเข้าสู่ ปัจฉิมวัย พึงรู้จักพิจารณาและปฏิบัติตามวิปัสสนาที่สำคัญในพระพุทธศาสนา เพื่อให้จิตใจรู้จักปล่อยวางภาระต่างๆ อันเป็นหน้าที่ทางสังคมของมนุษย์ทั่วไป และหันมาสนใจต่อภาระที่ตนพึงปฏิบัติในแต่ละวัน เพื่อให้จิตมีสภาพที่บริสุทธิ์ปลอดโปร่ง ผ่องใส ไม่เศร้าหมอง และเป็นแนวทางไปสู่การพ้นจากสภาวะแห่งทุกข์ทั้งปวง เช่นทุกข์เพราะทำมาหาเลี้ยงชีพ ทุกข์เพราะทะเลาะกัน ทุกข์เพราะเจ็บป่วย เป็นต้น สามารถที่จะบรรเทาและแก้ไขด้วยหลักวิปัสสนาทั้งสิ้น สรุปลงโดยย่อมีดังนี้

๑) พึงพิจารณากายานุปัสสนา กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย หรือตามดูรู้ทันกาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงแค่งายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา จำแนกไว้โดยให้พิจารณา ๖ อย่าง ได้แก่

(๑) อานาปานสติ คือ ไปในที่สงัด นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออกโดยอาการต่างๆ

(๒) กำหนดอริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน หรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างใดก็รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้นๆ

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๖.

^{๙๙} พุทธศาสนิกขุ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๘ - ๑๘๙.

(๓) สัมผัสัญญะ คือ สร้างสัมผัสัญญะในการกระทำทุกอย่าง และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดิน การเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่าย อูจจาระ ถ่ายปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด เป็นต้น

(๔) ปฏิกุณฺณสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมี ส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวม ๆ อยู่ด้วยกัน

(๕) ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภทเป็น ธาตุ ๔ แต่ละอย่างๆ

(๖) นวสีวธิกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน โดยระยะเวลา ๙ ระยะเวลาตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูก แล้วในแต่ละกรณีนั้นให้ย้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่า ก็ จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

หากบุคคลก้าวเข้าสู่ปัจฉิมวัย หมั่นพิจารณากายอยู่เสมอ ก็จักไม่ต้องทุกข์ร้อนไปกับ เรื่องสังขารที่แก่ห่อม เป็นรังของโรค ทำงานไม่ได้ตั้งใจตนเหมือนแต่สมัยยังเป็นหนุ่มสาว ผลดีก็คือ ทำให้รู้จักปล่อยวางในร่างกายของตนและคนอื่นได้ ไม่หลงไหลไปตามกามคุณ ๕ อันน่ารัก น่าพอใจ น่ายินดี เช่น รูปที่งดงาม เสียงที่ไพเราะ เป็นต้น

๒) พึงพิจารณาเวทนานุปัสสนา ได้แก่ การตามดูรู้ทันเวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึก สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นชนิดอามิส และนิรามิส ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

๓) พึงพิจารณาจิตตานุปัสสนา ได้แก่ การตามดูรู้ทันจิต คือ จิตของตนใน ขณะนั้นๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ พึงชาน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มีมันเป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

๔) พึงพิจารณาธัมมานุปัสสนา คือ การตามดูรู้ทันธรรม ได้แก่ นีวรณ ๕ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ มีอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

(๑) นีวรณ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นีวรณ ๕ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตน หรือไม่ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วจะเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป อย่างไร รู้ชัดนามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

(๒) ชั้น ๕ คือ กำหนดรู้ว่าชั้น ๕ แต่ละอย่างคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไป ได้อย่างไร

(๓) อายุตนะ คือ รู้ชัดในอายุตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสังโยชน์ ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายุตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วจะเสีย ได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

(๔) โปชฌงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โปชฌงค์ ๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจ
ตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไรที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

(๕) อริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริงว่าเป็นอะไร
เป็นอย่างไร

จากหลักธรรมที่ส่งเสริมวัยข้างต้น สรุปได้ว่า ๑) หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย ได้แก่
กตัญญูทเวที อิทธิบาท การคบมิตร เบญจศีล-เบญจธรรม ๒) หลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมวัย ได้แก่
สมชิวธรรม ฆราวาสธรรม หน้าทีหลักของคู่สมรส หน้าทีพ่อแม่ กุลจิรัฎฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม
สังคหวัตถุธรรม สาราณียธรรม อายมมุข และ ๓) หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย ได้แก่ ไตรลักษณ์
อริยสัจ กุศลกรรม-อกุศลกรรม พรหมวิหาร สังคหวัตถุ สติปัญญา

หลักธรรมทั้ง ๓ กลุ่มนี้ ที่นับว่าส่งเสริมบุคคลตามวัย คือเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้
บุคคลปฏิบัติให้เหมาะสมกับวัยของตนเอง เป็นเสมือนเครื่องมือคอยควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้
ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง เช่น ในชีวิตปฐมวัย เป็นวัยแห่งการเล่น ควรให้มีการรู้จักบุญคุณ การขยัน
ศึกษา การเลือกคบคน และการดำรงตามหลักวินัยพื้นฐานของสังคม ในมัชฌิมวัยเป็นวัยแห่งการ
สร้างครอบครัว ควรมีหลักธรรมสำหรับการสร้างฐานะครอบครัวและการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่าง
บุคคลในสังคมเล็ก ๆ จนกระทั่งการสร้างสัมพันธ์ภาพกับสังคมภายนอก ในส่วนปัจฉิมวัยเป็นแห่ง
การพักผ่อน ควรเป็นแห่งการเป็นที่พึ่งของสังคม และการสร้างคุณงามความดีเพื่อไปสู่ภพเบื้องหน้า

๒.๓ หลักธรรมที่เป็นปฎิบัติต่อวัย

หลักธรรมที่เป็นปฎิบัติ หมายถึง หลักธรรมที่ทำให้บุคคลทำหน้าที่ของตนไม่สมแก่วัย
คือการทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ บุคคลที่ขาดการเอาใจใส่ในหน้าที่ของตนย่อมได้รับผลกระทบจากความ
เสื่อม หรือถูกสังคมประณามว่าเป็นคนเลว โดยเฉพาะบุคคลที่ละหน้าที่ในครอบครัว คือการเคารพ
เลี้ยงดูบิดามารดา ญาติพี่น้อง ดังความในขุททกนิกาย สุตนิบาตว่า

คนผู้สามารถเลี้ยงตนเองและผู้อื่นได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา
ของตน ผู้แก่ชราผ่านวัยหนุ่มวัยสาวแล้ว พึงทราบว่าเป็นคนเลว
คนผู้ทุบตี ดุด่ามารดาบิดา พี่น้องพ่อตา แม่ยาย หรือพ่อผัว
แม่ผัวพึงทราบว่าเป็นคนเลว^{๑๐๐}

ดังนั้น ในงานวิจัยประเด็นว่าด้วยหลักธรรมที่เป็นปฎิบัติต่อวัยนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาใน
ประเด็นทั้ง ๓ ดังต่อไปนี้

^{๑๐๐} ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๒๔ - ๑๒๕/๕๓๐.

๒.๓.๑ หลักธรรมที่เป็นปฏิกษัตต่อปฐมวัย

สิกขาอาการตา^{๑๐๑} หมายถึง ความไม่เคารพในการศึกษา การศึกษาถือว่าเป็นหัวใจของการดำรงชีวิตของบุคคลในสังคม เมื่อบุคคลใดไม่มีการศึกษา ย่อมไม่สามารถใช้สติปัญญาไตร่ตรองสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผลได้ ดังความในอรรถกถาว่า “ผู้ใดไม่สมานทานศึกษาไตรสิกขาเสียเลย ผู้นั้นไม่มีความเคารพในสิกขา”^{๑๐๒} สิกขาที่จะต้องศึกษาตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา มี ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ดังความว่า

คำว่า ฟังศึกษา ได้แก่ สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมานทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันต์เล็ก สีสันต์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” รู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา ” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อสัตว์เกิดนึกถึง ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อทราบ ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อพิจารณา ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่ออธิษฐานจิต ชื่อว่า ฟังศึกษา เมื่อน้อมใจ เชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อระครองความเพียร ชื่อว่า ฟังศึกษา เมื่อตั้งสติ ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่

^{๑๐๑} วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓.

^{๑๐๒} วิ.ป.อ.(ไทย) ๑๐/๘/๓๘๕.

ควรละ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าพึงศึกษา คือ พึงประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ สมาทาน ประพฤติ^{๑๐๓}

ในนวกนิบาต พระพุทธองค์ ได้ตรัสถึงความท้อแท้ในการศึกษาไว้ ๕ ประการว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุท้อแท้ในศึกษา ๕ ประการนี้ เหตุท้อแท้ในศึกษา ๕ ประการอะไรบ้าง คือ ๑.การฆ่าสัตว์ ๒.การลักทรัพย์ ๓.การประพฤตินิन्दในกาม ๔.การพูดเท็จ ๕.การเสพของ มีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๑๐๔}

จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นว่า การเว้นจากการศึกษา ทั้งด้านกาย วาจา และใจ ทำให้คนมีพฤติกรรมที่ผิดไปจากสามัญสำนึกของความเป็นมนุษย์ เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินิन्दในกาม การพูดเท็จ และการดื่มของมีนเมา ที่เรียกว่าผิดศีล เป็นเบื้องต้น ดังนั้น การขาดความเคารพในการศึกษาจึงเป็นหลักธรรมที่เป็นข้อควรระวังต่อปฐมวีย์ ซึ่งเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ เมื่อเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่ดี ย่อมก่อความเสียหายทั้งแก่ตนเอง และอนาคต ย่อมทำให้เป็นอกัปปบุคคล บุคคลผู้นำสงสาร มีความเสื่อมในอนาคต จนถึงสิ้นชีวิตที่ไร้ค่าของความเป็นมนุษย์

๒.๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อมัชฌิมวีย์

กรรมกิเลส^{๑๐๕} คือ ความเศร้าหมองพร้อม เป็นกรรมดำ ที่ไม่ควรทำ ไม่ควรสร้างให้เกิดมีในตน คือ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย การล่วงละเมิดเป็นชู้กับสามีภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จโกหกหลอกลวงด้วยถ้อยคำอันไม่จริง

อบายมุข ๖ ปากทางแห่งความเสื่อม หลักธรรมข้อนี้ เป็นเหตุให้รู้จักเลือกคบคน โดยการหรือเอาพฤติกรรมของบุคคลที่เราพึงคบหาสมาคมด้วย เพราะผู้ที่เกี่ยวข้องกับอบายมุข ย่อมนำไปสู่คบหาด้วยไปสู่หนทางแห่งความฉิบหาย ได้แก่

๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท ๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๔. เป็นเหตุเสียชื่อเสียง ๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย ๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๑๐๖}

๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาคำ ๒. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา ๓. ชื่อว่าไม่คุ้มครองทรัพย์สมบัติ ๔. เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ ๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ๖. ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง^{๑๐๗}

^{๑๐๓} ชุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘ - ๔๙.

^{๑๐๔} อัง.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๕๔๘.

^{๑๐๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๐.

^{๑๐๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

^{๑๐๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๙/๒๐๓.

๓) การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษ ๖ ประการนี้คือ ๑. มีการรำที่โหนไปทีนั้น ๒. มีการขับร้องที่โหนไปทีนั้น ๓. มีการประโคมที่โหนไปทีนั้น ๔. เสภาที่โหนไปทีนั้น ๕. มีการบรรเลงที่โหนไปทีนั้น ๖. มีเถิดเทิงที่โหนไปทีนั้น^{๑๐๘}

๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ผู้ชนะยอมก่อเวร ๒. ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลก็เชื่อถือไม่ได้ ๕. ถูกมิตรوماتย์หมิ่นประมาท ๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย^{๑๐๙}

๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นสหาย ๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นสหาย ๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นสหาย ๔. เขามีคนลวงเป็นมิตร ๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย ๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๑๑๐}

๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. มักให้อ่างว่าหนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน ๒. มักให้อ่างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน ๓. มักให้อ่างว่าเวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน ๔. มักให้อ่างว่ายัง เข้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน ๕. มักให้อ่างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน ๖. มักให้อ่างว่า เคราะห์เกินไป แล้วไม่ทำงาน เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป^{๑๑๑}

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือข้าศึกต่อมัจฉิมวีย์ในงานวิจัยนี้ คือ กรรมกิเลส และอบายมุข ซึ่งบุคคลในวัยนี้ เป็นวัยแห่งการอยู่ครองเรือน ซึ่งควรแก่การสร้างฐานะและความเจริญแก่ครอบครัวของตนเอง แต่เมื่อมีจิตเศร้าหมอง โดยเฉพาะการถูกอบายมุขกลุ่มรุ่ม ย่อมทำให้หลงผิด ซึ่งต่อเนื่องจากการได้รับการศึกษาที่ผิด หรือการขาดการศึกษาที่ถูกต้องในปฐมวัย แล้วทำให้หลงผิดไปในอบายมุข อันเป็นปากทางแห่งความฉิบหายในที่สุด และไม่สามารถก้าวไปสู่ความสงบสุขในปัจฉิมวัยได้เลย

๒.๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย

ความประมาท หมายถึง ความพลั้งเผลอขาดสติ ชีวิตในปัจฉิมวัยนี้ เป็นชีวิตก้าวสุดท้ายเข้าสู่ประตูแห่งความตายทุกขณะ ดังนั้น บุคคลในวัยนี้ ท่านจึงให้รู้จักหันหน้าเข้าหาศาสนา ทำบุญบำเพ็ญศีลภาวนา เพราะว่าชีวิตคนเรานั้นเป็นของน้อย ชีวิตนี้เป็นของน้อย ได้แก่ อายุ ความดำรงอยู่ ความดำเนินไป ความให้ชีวิตดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความเป็นไป ความรักษา ความ

^{๑๐๘} ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๑๐๙} ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔.

^{๑๑๐} ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๑๑๑} ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕-๒๐๖.

เป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์ อีกประการชีวิตเป็นของน้อย ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ชีวิตเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย (๒) ชีวิตเป็นของน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย ชีวิตเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อยเป็นอย่างใด คือ ในขณะที่จิตที่เป็นอดีต ชีวิตเป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่จักเป็นอยู่ ในขณะที่จิตที่เป็นอนาคต ชีวิตจักเป็นอยู่ ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ในขณะที่จิตที่เป็นปัจจุบัน ชีวิตกำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่จักเป็นอยู่ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ชีวิต อตภาพ สุขและทุกข์ทั้งปวง เป็นธรรมที่ประกอบกันขึ้นชั่วขณะจิตเดียว ขณะย่อมหมุนไปอย่างรวดเร็ว เทวดาผู้ดำรงอยู่ได้ตั้ง ๘๔,๐๐๐ กัป ก็มีได้ประกอบด้วยจิต ๒ ดวง(ในขณะจิตเดียว) เป็นอยู่ได้ ชั้นที่เหลือใดของสัตว์ที่ตายไป หรือยังดำรงอยู่ในโลกนี้ดับไปแล้ว ชั้นเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอย่างเดียวกัน ดับไปแล้วก็มีได้สืบต่อกัน ชั้นที่แตกไปในอดีตอันหาลำดับมิได้ และชั้นที่จะแตกไปในอนาคต มีลักษณะไม่ต่างกับชั้นที่ดับในปัจจุบัน สัตว์ไม่เกิดด้วยนาคตชั้น ย่อมดำรงอยู่ด้วยปัจจุบันชั้น เพราะจิตแตกดับไป สัตว์โลกชื่อว่า ตายแล้ว นี่เป็นปรมาตถบัญญัติ^{๑๑๒}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลาย ๆ ที่ได้กล่าวถึงโทษของความประมาทไว้เช่น

ความประมาทเกิดจากความมัวเมา ความเสื่อมเกิดจากความประมาท และเพราะความเสื่อมจึงเกิดการประทุษร้าย ท่านพระอรุณสกละ ขอพระองค์อย่าได้ประมาทเลย

แท้จริง กษัตริย์ทั้งหลายผู้ประมาทจำนวนมาก ย่อมเสื่อมทั้งประโยชน์ทั้งแคว้น แม้นายบ้านและลูกบ้านก็เสื่อม แม้บรรพชิตและคฤหัสถ์ก็เสื่อม

ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญ โภคะทั้งปวงในแคว้นของกษัตริย์ผู้ประมาทแล้วย่อมพินาศ ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกข์ของพระราชา

ขอเดชะพระมหाराช นันทาใช้ธรรมไม่ พระองค์ทรงประมาทเกินขอบเขตพวกโจรจึงปล้นทำลายชนบทที่มั่งคั่งสมบูรณ์

พระราชบุตรผู้จะสืบสันตติวงศ์จักไม่มี ทรัพย์สิ้นเงินทองจักไม่มี พระนครก็จักไม่มี เมื่อแคว้นถูกปล้นสะดม พระองค์ก็จะเสื่อมจากโภคะทั้งปวง^{๑๑๓}

จากข้อความแห่งพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ทำให้เห็นโทษของความประมาท อันเป็นเหตุให้คนเกิดความมัวเมา แม้พระราชาที่มีความประมาท ย่อมทำให้เกิดความเสื่อมจากโภคะ ทรัพย์สิ้น และ

^{๑๑๒} ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๑ - ๕๔.

^{๑๑๓} ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๓ - ๓๓๗/๕๘๘.

สันติวงศ์ก็ไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ได้ ซึ่งความประมาทนั้น ก็เกิดจากการประพฤตินิดทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนั้น สาเหตุเพราะการไม่รู้จักควบคุมจิตของตน ปล่อยให้เป็นไปตามอำนาจของ กามคุณ ๕ นอกจากจะทำให้ชีวิตในปัจจุบันเป็นหมันแล้ว การเข้าไปสู่โลกภายนอก ยังมีอบายภูมิต่าง ๆ เหล่านี้

คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท อธิบายว่า ขอกกล่าวถึงความประมาทความปล่อยจิตไป หรือการเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ ด้วยกายทุจริตวจีทุจริต มโนทุจริต หรือการทำโดยไม่เคารพ การทำที่ไม่ให้ติดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าความประมาทความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาทมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความประมาท

คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท อธิบายว่า ไม่พึงอยู่ คือ ไม่พึงอยู่ร่วมไม่พึงอยู่อาศัย ไม่พึงอยู่ครองกับความประมาท ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความประมาท คือ พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออกสลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับ ความประมาท มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ รวมความว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท^{๑๑๔}

คำว่า ประมาท อธิบายว่า ควรกล่าวเรื่องความประมาท ความปล่อยจิตไป การเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้ติดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ การทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาทมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความประมาท^{๑๑๕}

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือ หลักธรรมที่เป็นข้าศึกศัตรู ทำให้เกิดโทษต่อผู้ปฏิบัติ ซึ่งในงานวิจัยนี้ ได้จำแนกหลักธรรมที่เป็นข้าศึกศัตรูต่ออริยวินัย ดังนี้ คือ ๑) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมวินัย คือ สิกขาอคารวตา คือการไม่เคารพในการศึกษาหาความรู้ ๒) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือข้าศึกต่อมัชฌิมวินัยในงานวิจัยนี้ คือ กรรมกิเลส และอบายมุข อันเป็นปากทางแห่งความฉิบหายในที่สุด และไม่สามารถก้าวไปสู่ความสงบสุขในปัจจุบันได้เลย ๓) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวินัย คือ ความประมาท หมายถึง ความพลั้งเผลอขาดสติ เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมทำให้ชีวิตมุ่งสู่อบายภูมิต่าง ๆ

สรุปแล้ว หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออริยวินัยทั้ง ๓ นั้นคือ หลักธรรมที่สร้างความเสียหาย หากบุคคลดำเนินไปตาม ดังจะเห็นได้จากชีวิตในปฐมวินัยเป็นชีวิตแห่งการศึกษา หากบุคคลที่ไม่ขยันในการศึกษาย่อมขาดโอกาสในการสร้างฐานะในมัชฌิมวินัย และหากมัชฌิมวินัยมัวหมมจนแต่ในอบายมุข และกรรมด้าอันเป็นหนทางแห่งความเสื่อม ความฉิบหาย ย่อมไม่อาจทำให้ชีวิตมีความสุข

^{๑๑๔} ชุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๕.

^{๑๑๕} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๓/๔๖๒.

ในบั้นปลายแห่งปัจฉิมวัย และเมื่อในปัจฉิมวัยยังมีความประมาทหลงระเริงในอำนาจของกิเลสอยู่ ย่อมทำให้ตนเศร้าหมอง เป็นคนสูงวัยที่ไร้เกียรติ และเมื่อสิ้นชีพไปย่อมไปสู่อบายภูมิมีนรก เปรต กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน และอสุรกายในที่สุด

๒.๔ อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม

สังคมไทยตั้งแต่ดั้งเดิมนั้น เป็นสังคมที่ยึดถือผู้สูงอายุเป็นหลักสำคัญของครอบครัว และบรรดาลูกหลาน ก็ให้ความเคารพนับถือผู้สูงอายุทั้งในครอบครัวและนอกครอบครัว เปรียบเสมือนปูชนียบุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัวและสังคม ซึ่งบุคคลในสังคมให้การยอมรับว่าผู้สูงอายุมีคุณค่า มีความเป็นผู้ใหญ่ มีประสบการณ์ มีคุณธรรมสูง ให้ประโยชน์แก่สังคมทุกระดับ แต่ปัจจุบันนี้สังคมรับเอาวัฒนธรรม และค่านิยมของตะวันตก ที่ยึดถือวัตถุนิยมเป็นหลัก โดยมีลักษณะตัวใครตัวมัน และมักถือว่าผู้สูงอายุเป็นผู้ไม่ทันต่อเหตุการณ์ ผู้สูงอายุอยู่ส่วนผู้สูงอายุ ส่วนเด็กและคนหนุ่มสาวอยู่แยกกันไปอีกต่างหาก ซึ่งความคิดเช่นนี้ ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างวัยและมีผลกระทบ ต่อสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุและต่อสังคมในด้านอื่น ๆ อีกมาก เช่น การสูญเสียบทบาทการเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นหลักของครอบครัวตลอดจนเป็นหน่วยของสังคมองค์กรทางด้านคุณธรรมในครอบครัว นอกจากนี้ การสื่อความเคารพ การระเวในผู้สูงอายุ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ลูกหลานทอดทิ้งผู้สูงอายุ โดยให้ไปอยู่ในสถานสงเคราะห์ และยังมีผู้สูงอายุจำนวนมากที่อยู่ในเมือง มีแนวโน้มที่จะอยู่ตามลำพังมากขึ้น เพราะบุตรหลานไม่มีเวลาเอาใจใส่ เนื่องจากต้องทำงานนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ จึงเห็นได้ว่าความสำนึกด้านคุณธรรมของคนในสังคมเริ่มลดลงไปเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุมิซัดจำจัดเหล่านี้เป็นเหตุให้ผู้สูงอายุจำนวนมากต้องประสบปัญหาการปรับตัวในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ต้องสูญเสียบทบาทต่างๆ ที่เคยมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการเป็นผู้จรรโลงและสืบทอดคุณธรรม รวมทั้งสังคมยอมรับว่าผู้สูงอายุเป็นภาระที่สำคัญอย่างหนึ่งของสังคมด้วย^{๑๑๖}

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙)^{๑๑๗} ได้กล่าวถึง สถาบันทางสังคมว่า สถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็ง ทำหน้าที่และบทบาทของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งสถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา และชุมชนให้เป็นสถาบันหลักในการพัฒนาความรู้ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกกลุ่มวัยให้มีความพร้อมทั้งกาย ใจ สติปัญญา มีระเบียบวินัย มีจิตสำนึกวัฒนธรรมที่ดีงามและรู้คุณค่าความเป็นไทย มีโอกาสและ

^{๑๑๖} ฤกษ์มา บุรณะพงศ์, “ผู้สูงอายุกับการขัดเกลาทางสังคมในครอบครัวในการสืบทอดคุณธรรมแก่เยาวชนในกรุงเทพมหานคร”, หน้า ๒ - ๔.

^{๑๑๗} แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙), ใน “ราชกิจจานุเบกษา”, เล่มที่ ๑๒๘ ตอนพิเศษ ๑๕๒ ง ลงวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๔.

สามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นพลังทางสังคมในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ได้มีนโยบายและมาตรการในด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยส่งเสริม โครงสร้างครอบครัวแบบขยายการปลูกฝัง ค่านิยมในการให้คุณค่าของความรู้และประสบการณ์ของ ผู้สูงอายุ ตลอดจนสนับสนุนบทบาทการมีส่วนร่วมในครอบครัวและสังคมตามความถนัด โดย ส่งเสริมและสนับสนุนสถาบันศาสนา ปรับปรุงวิธีการเผยแพร่ และปฏิบัติธรรมให้ทันสมัย และ สามารถเข้าถึงชีวิตประจำวันของบุคคลทั่ว ๆ จากการทำแผนระยะยาวสำหรับ พัฒนาฯ ได้เน้นการ ส่งเสริมสนับสนุนให้สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักในการเสริมสร้าง ปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรม ที่ดีงาม ต่อผู้สูงอายุ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า รัฐให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุมากขึ้น

ดังนั้น จึงควรพยายามหาแนวทางที่จะทำให้สถาบันครอบครัวได้แสดงบทบาทในการสืบ ทอดโดยมีผู้สูงอายุ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุด เพราะเป็นผู้ที่มีศักยภาพและสถานภาพทาง สังคมที่ยังคงมีประโยชน์และยังมีความสำคัญ เนื่องจากว่าผู้สูงอายุที่มีศักยภาพจะมีความพึงพอใจใน ชีวิต จึงมีความต้องการบริการและควบคุมดูแลสมาชิกอื่น ๆ และการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของ ผู้สูงอายุเพื่อประโยชน์ในการขัดเกลาด้านคุณธรรมแก่เยาวชน ทั้งในครอบครัว สังคม และ ประเทศชาติสืบไป

ในแง่ของสังคมวิทยา การบรรลุสภาพชีวิตตามเป้าหมายทางสังคมนั้น สังคมจะต้องมี เอกภาพ จึงต้องยึดถือว่าการถ่ายทอดคุณธรรม โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมนี้ หน่วยต่างๆ ในสังคมต้องมีบทบาทหน้าที่อย่างคล่องและประสานเป็นแบบเดียวกันทั้งส่วนที่แสวงหาคุณธรรมที่ เหมาะสมของสังคม ผู้ที่มีอำนาจของสังคม หน่วยตัวแทนสังคมองค์กร ตลอดจนมีความร่วมมือร่วม ใจของสมาชิกทั้งหมดของสังคม ซึ่งเรื่องของหน่วยตัวแทนการขัดเกลาย่อมมีทั้งที่เป็นทางการ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย และแบบไม่เป็นทางการ เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สื่อมวลชน เป็นต้น โดยการจัดกิจกรรมในสังคมที่สร้างบรรยากาศแห่งการพัฒนา จิตใจอย่างจริงจังต่อเนื่อง และไม่มี ช่องว่างระหว่างวัยด้วยการนำเอาหลักธรรมธรรมศาสนาเชื่อมโยงในกิจกรรมเหล่านั้น เพื่อเจตคติมุ่ง เสริมสร้างปลูกฝังคุณธรรมให้กับสังคมในเรื่องต่างๆ เช่น ความกตัญญูตเวที ความรับผิดชอบ ให้ มีความตระหนักในคุณค่าของผู้สูงอายุ การยอมรับการมีอายุมากขึ้น เตรียมตัวและพัฒนาตนให้เป็น ผู้สูงอายุที่ดี มีคุณค่า เป็นหลักที่พึงพอใจ เป็นที่เคารพนับถือและเป็นศูนย์รวมของสถาบัน ครอบครัว ทั้งเป็นผู้นำและที่ปรึกษาของชุมชนในอนาคต

อิทธิพลเรื่องวัยนั้นได้ส่งผลถึงความเชื่อที่ถ่ายทอดออกมาเป็นคำสอนของสังคมไทย ท้องถิ่น เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ว่า

สิบปีอาบน้ำบ่หนาว (สิบปีอาบน้ำไม่หนาว คือยังอยู่ในวัยสนุกสนานกับการเล่นแบบ เด็กๆ ยังไม่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี)

ชาวปีเหล้นสาวบ่เปิด (ยี่สิบปีเกี่ยวสาวไม่หน่าย คือเป็นวัยที่เริ่มสนใจต่อเพศตรงข้าม กำลังอยู่ในวัยแห่งการอยากมีครอบครัว)

สามสิบปีนอนตื่นก่อนไก่ (สามสิบปีนอนตื่นก่อนไก่ คือวัยที่ต้องรีบขยันทำมาหากินสร้าง
เนื้อสร้างตัวสร้างฐานะทางสังคม

สี่สิบปีไปโหม่มาทอดขา (สี่สิบปีไปโหม่กลับมาพักแข่งพักขา คือ สังขารเริ่มอ่อนล้า ปวดแข่ง
ปวดขา)

ห้าสิบปีไปนมาทอดหุ่ย (ห้าสิบปีไปนมาทอดหุ่ย คือ สังขารล้าขึ้นทุกที จะลุก
จะนั่งก็รู้สึกเมื่อยขบไปทั้งตัว)

หกสิบปีเป่าขลุ่ยบ่ตั้ง (หกสิบปีเป่าขลุ่ยไม่ตั้ง คือ เรี่ยวแรงแผ่วลง ใช้แรงมากไม่ได้ตั้งก่อน)
เจ็ดสิบปีตีลังขึงบ่ม่วน (เจ็ดสิบปีตีระฆังไม่ไฟเพราะ คือ ไม่มีแรงแม้กระทั่งจะยกไม้ตีระฆังส่ง
สัญญาณบอกคนทำบุญ)

แปดสิบปีหนักหนวดควนมาหู (แปดสิบปีหูเริ่มตึง คือ เริ่มฟังอะไรไม่ค่อยได้ศัพท์ เพราะ
หูตึง)

เก้าสิบปีพี่น้องมาตื้ออั้งให้ (เก้าสิบปีญาติพี่น้องมาตื้ออั้งให้ คือ เป็นวัยที่ญาติพี่น้อง
ลูกหลานต้องทำใจกับสภาพของสังขารแล้ว)

ร้อยปีไข้บ่ตาย (ร้อยปีไม่ไข้ไม่ตาย คือ เป็นอายุปูนที่อยู่ใกล้ความตาย เจ็บป่วยเมื่อไรมี
สิทธิ์ที่จะเสียชีวิต)

ร้อยสิบปีเห็นเดือนหงายว่าแม่นไฟไหม้ (ร้อยสิบปีเห็นแสงเดือนนี้กว่าไฟไหม้ คือ เป็นวัยที่
มองเห็นแสงก็มัวตา สิบตาไปหมด)

ร้อยยี่สิบปีไข้บ่ไข้กะตาย (ร้อยยี่สิบปีป่วยหรือไม่ป่วยก็ตาย คือ เป็นวัยที่สมควรจะหยุด
พักผ่อนทอดทิ้งร่างกายแล้ว จะป่วยหรือไม่ควรก็ไม่สมควรที่จะยึดติดกับสังขารร่างกาย เพราะมันทรุด
โทรมเต็มทีแล้ว)^{๑๑๘}

การเข้าใจวัย เป็นการเตือนให้รู้จักตน แล้วกลับมามองให้เห็นความเป็นจริงแห่งชีวิต คือ
ความแก่ ความเจ็บ ความตาย โดยตั้งจิตสำนึกอยู่เสมอ หรือหมั่นกำหนดจิตอยู่ว่า

ความแก่เป็นทุกข์ คือ ชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งชั่วคราว ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีความเที่ยง
แท้ ถาวร ดังนั้น เมื่อมีการเกิด ก็ต้องมีชรา พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “...ก็ชราเป็นโฉน ความแก่
ภาวะของความแก่ ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่หง่อมของอินทรีย์ในหมู่สัตว์ของสัตว์เหล่านั้นๆ
อันนี้เรียกว่า ชรา...”^{๑๑๙}

ความชรา หรือ ความแก่ เป็นความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ทำให้อวัยวะทั้งหลายย่อ
หย่อนอ่อนแอ ร่างกายทรุดโทรม ตา หู จมูก ลิ้น ทำหน้าที่บกพร่องผิดเพี้ยน กำล้างวังชา
เสื่อมถอย หมดความคล่องแคล่ว ว่องไว ผิวพรรณไม่งดงามผ่องใส หน้แห้งเหี่ยว ความจำเลอะ
เลือน เสื่อมอำนาจและความเป็นเสรีทั้งภายนอกและภายใน เกิดทุกข์กายและทุกข์ใจ

^{๑๑๘} ปรีชา พิณทอง,ดร., ฃญา ภาชิตโบรมณอีสาน , พิมพ์ครั้งที่ ๖, (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท,
๒๕๓๔), หน้า ๓๑.

^{๑๑๙} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๕/๒๗๗.

มรณะ หรือ ความตายเป็นทุกข์ คือ ความตาย เป็นช่วงสุดท้ายในชีวิตของมนุษย์ เมื่อมีการเกิด ชรา และเมื่อนั้น มรณะหรือความตายก็ตามมา ไม่มีใครหนีพ้นความตายไปได้ แต่มนุษย์สามารถกำหนดได้ว่าความตายจะมาถึงเมื่อใดเท่านั้นเอง พระพุทธเจ้าตรัสถึงความตายเอาไว้ว่า “...ก็มรณะเป็นไฉน ความเคลื่อนไหว ภาวะของความเคลื่อนไหว ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยูความตาย ความทำกาละ ความทำลายแห่งชั้นันท์ ความทอดทิ้งจากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ อันนี้เรียกว่า มรณะ...”^{๒๐}

ดังนั้น อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่ปรากฏแก่สังคมไทยนั้น สามารถสรุปได้เป็นประเด็นใหญ่ ๆ อยู่ ๒ ประการ คือ

๑) **ความอ่อนน้อมถ่อมตน** การแสดงออกถึงการทำหน้าที่ของตนเองให้เหมาะสมแก่วัย และการแสดงความเคารพนับถือการตามลำดับแห่งวัยที่สังคมไทยมักเรียกว่า ตามลำดับอาวุโส การเคารพกันตามวัย ทางภาษาพระเรียกว่าการเคารพกันตามอาวุโส ภัณฑ โดยยึดพระราชาเป็นหลัก การเคารพตามศักดิ์ และวัยวุฒิในสังคมไทย ผู้ใดสมควรเรียกว่า พ่อ แม่ ก็ดำรงอยู่ในฐานะพ่อ แม่ ผู้สมควรเรียกว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง ลูก หลาน หลาน ก็ดำรงตนอยู่ในฐานะๆ และสิ่งสำคัญที่เกิดจากการรู้จักการแสดงความเคารพนับถือการตามวัยแล้ว ก็คือความเป็นผู้รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งนับว่าเป็นพฤติกรรมที่ควรแก่การยกย่องของสังคมพุทธ

๒) **การรู้จักปล่อยวาง** สังคมพุทธเป็นสังคมที่สามารถยอมรับความเป็นจริงของชีวิตได้มากกว่าสังคมอื่นๆ ด้วยการใช้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเรื่องการรู้จักปล่อยวาง คือ การมีสติรู้ว่า เมื่อชีวิตเกิดมาแล้ว มีการดำรงอยู่ สุดท้ายก็คือการสูญสลายไปในที่สุด ดังนั้น การรู้จักปล่อยวาง จึงเป็นคุณสมบัติที่พิเศษและสำคัญของสังคมพุทธ

๒.๕ สรุป

วัย หมายถึง เขตหรือระยะเวลาของอายุคน และสรรพสิ่ง ในงานวิจัยนี้มุ่งกล่าวถึงเขตอายุของมนุษย์ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) ปฐมวัย ช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๒๕ ปี
- ๒) มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี
- ๓) ปัจฉิมวัย อายุเลย ๕๐ ปีขึ้นไป

วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม นั่นคือ เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ หรือสรุปอีกอย่างหนึ่งก็คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่

^{๒๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๕/๒๗๗.

กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง อีกทั้งอาศัยบุตรหลานในการอุปการะดูแลเรื่องปัจจัย ๔ และการรักษาพยาบาล

หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย ได้แก่ ๑) ปฐมวัย เช่น กตัญญูกตเวทิติ อธิบาท การคบมิตร เบญจศีล-เบญจธรรม ๒) มัชฌิมวัย เช่น สมชีวะธรรม ฆราวาสธรรม หน้าที่หลักของคู่สมรส หน้าที่พ่อแม่ กุลจิรัฏฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม สาราณียธรรม อบายมุข และ ๓) ปัจฉิมวัย เช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ กุศลกรรม-อกุศลกรรม พรหมวิหาร สังคหวัตถุ สติปัญญา

ส่วนหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นข้าศึกศัตรู ทำให้เกิดโทษต่อผู้ปฏิบัติ ได้แก่ ๑) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมวัย คือ สิกขาอคารวตา ๒) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือข้าศึกต่อมัชฌิมวัย คือ กรรมกิเลส และอบายมุข ๓) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย คือ ความประมาท

ในแง่ของสังคมวิทยา การบรรลุสภาพชีวิตตามเป้าหมายทางสังคมนั้น สังคมจะต้องมีเอกภาพ จึงต้องยึดถือว่าการถ่ายทอดคุณธรรม โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมนี้ หน่วยต่างๆ ในสังคมต้องมีบทบาทหน้าที่อย่างคล่องและประสานเป็นแบบเดียวกันทั้งส่วนที่แสวงหาคุณธรรมที่เหมาะสมของสังคม ผู้ที่มีอำนาจของสังคม หน่วยตัวแทนสังคมนอกองค์กร ตลอดจนมีความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกทั้งหมดของสังคม ซึ่งเรื่องของหน่วยตัวแทนการขัดเกลาย่อมมีทั้งที่เป็นทางการ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย และแบบไม่เป็นทางการ เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สื่อมวลชน เป็นต้น โดยการจัดกิจกรรมในสังคมที่สร้างบรรยากาศแห่งการพัฒนา จิตใจอย่างจริงจังต่อเนื่อง และไม่มีช่องว่างระหว่างวัยด้วยการนำเอาหลักธรรมธรรมศาสนาเชื่อมโยงในกิจกรรมเหล่านั้น เพื่อเจตคติมุ่งเสริมสร้างปลูกฝังคุณธรรมให้กับสังคมในเรื่องต่างๆ เช่น ความกตัญญูกตเวทิติ ความรับผิดชอบ ให้มีความตระหนักในคุณค่าของผู้สูงอายุ การยอมรับการมีอายุมากขึ้น เตรียมตัวและพัฒนาตนให้เป็นผู้ที่สูงอายุที่ดี มีคุณค่า เป็นหลักที่พึ่งทางใจ เป็นที่เคารพนับถือและเป็นศูนย์รวมของสถาบันครอบครัว ทั้งเป็นผู้นำและที่ปรึกษาของชุมชนในอนาคต

ดังนั้น อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่ปรากฏแก่สังคมไทยนั้น สามารถสรุปได้เป็นประเด็นใหญ่ ๆ อยู่ ๒ ประการ คือ ๑) ความอ่อนน้อมถ่อมตน คือ การแสดงออกถึงการทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมแก่วัย และการแสดงความเคารพนับถือการตามลำดับแห่งวัย และ ๒) การรู้จักปล่อยวาง คือการมีสติรู้และเข้าใจการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นปกติวิสัยธรรมของสรรพสัตว์

บทที่ ๓

วัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษา เรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ในประเด็น เรื่องนิยามความหมายของวัย หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย อิทธิต่อความเชื่อของศาสนิก ดังต่อไปนี้

๓.๑ นิยามความหมายของวัย

ในวรรณกรรมสันสกฤต ได้กล่าวถึงความเป็นธรรมดาของมนุษย์เมื่อบังเกิดขึ้นมาในโลก มนุษย์นั้น ต้องประกอบด้วยสิ่ง ๕ ประการนี้อยู่เสมอ แม้จะไม่เท่ากัน แต่ก็จำเป็นที่จะต้องเป็นธรรมดาแก่ชีวิต คือ อายุ (ระยะเวลาของการดำรงอยู่) กรรม (พฤติกรรมหรือหน้าที่) ทรัพย์ (เครื่องปลื้มใจ หรือวัตถุที่ใช้ในการดำรงชีพ) วิทยา (วิชาความรู้ที่จะช่วยให้ดำรงชีพได้) และ ความตาย เป็นหนทางสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ ซึ่งไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้ ดังความที่ว่า “ อายุ กรรม ทรัพย์ วิทยา และความตาย ๕ สิ่งนี้ เป็นธรรมดาของมนุษย์ตั้งแต่เกิดมา”^๑

๓.๑.๑ นิยามความหมายของวัย

ความหมายโดยพยัญชนะ (ศัพท์)

คำว่า “วัย” มาจากคำว่า วยส เป็น นปุงสกลิงค์ แปลว่า อายุ วัย ยุวชน วัยหนุ่มวัยสาว เยาว์วัย เช่นคำว่า วโยวฤช ผู้เจริญด้วยอายุ ผู้เจริญด้วยวัย^๒ ส่วนคำว่า “อายุ” มาจากคำว่า อายุส (นป.) ชีวิต อายุ อำนาจ เช่น อายุษมต ยืนยาว, มีชีวิตยืนยาว, มีอายุยืน^๓

ความหมายโดยอรรถะ (เนื้อความ)

ในวรรณกรรมสันสกฤต ได้กล่าวถึง วัยหรืออายุว่าเป็นประการหนึ่งในลักษณะที่ควรปิดบัง ไม่ควรเปิดเผยให้บุคคลอื่นรู้ ดังความที่ว่า “ ลักษณะควรปิดบัง ๔ ประการ คือ อายุ ทรัพย์ สมบัติ เบาะแสบ้าน มนตร์ เมถุน ยาที่รับประทาน วิถีโทษ ความเผื่อแผ่ และความอับประมาร ”^๔ และยังมีบางแห่งได้นำเอาวัยนั้นไปเปรียบเทียบกับความเป็นไปของธรรมชาติ อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็น

^๑ เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), หิโตปเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๘.

^๒ สุรสีห์ ไร่รัตน (ปริวรรต), วายการศกัม สุภาชิตร้อยบทของวายาส, (กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^๔ เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), หิโตปเทศ, หน้า ๕๗.

เห็นถึงสัจธรรม หรือความเป็นจริงที่สามารถสัมผัสหรือมองเห็นได้ชัด เช่นว่า ความหนุ่มเปรียบดั่ง น้ำที่ตักจากภูเขา มีความรุนแรงเขียวราว และความชราเหมือนกับความห่อเหี่ยวในใจ ดังความที่ว่า

ความมั่งมีอุปมาเหมือนธูลีปลายเท้า ความเป็นหนุ่มอุปมาเหมือนกำลังน้ำที่ตักจากเขา
ความเป็นมนุษย์เสมือนหยัดน้ำอันสั้นไหว ชีวิตอุปมาเหมือนต่อมน้ำ ผู้ใดมีความรู้แน่นนอนแต่
ไม่ปฏิบัติธรรม อันเป็นกุญแจไขประตูสวรรค์ ภายหลังผู้นั้นถูกชราพาให้มั่งง่อม่ออนกำลังใจ
แล้ว ความเสียใจก็จะเป็นไฟเผาให้ร้อนกลุ่ม^๕

ดังนั้น กาลเวลา จึงเป็นสิ่งที่บุคคลพึงรู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่าปล่อยให้เวลาให้ล่วงเลย
ไปเสียเปล่า ๆ เพราะบุคคลใดทำลายเวลาเหมือนกับการรอเวลาตายไปทุกขณะ ๆ เสียที่ที่เกิดมาเป็น
มนุษย์ที่ถือว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉาน ดังโคลกที่ว่า

กาลเวลาของพวกนักปราชญ์ ล่วงเลยไปด้วยความเพลิดเพลิดยินดีใน
ศาสตร์และงานวรรณกรรม ส่วนกาลเวลาของพวกคนโง่เขลา ล่วงเลย
ไปด้วยความล่าบากยากแค้น ด้วยการนอนหลับ หรือไม่ก็ก่อสงคราม
วิวาทกัน

ไม่ควรซัดซ้ำปล่อยให้กาลเวลาล่วงเลยไป ในเรื่องการพระราชพิธี
ราชาภิเษก การกำจัดศัตรู การยกลูกสาวให้แต่งงาน การถือครองทรัพย์สิน
สมบัติ และในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บที่ต้องการความรู้เรื่องยารักษา^๖

ดังนั้น คำว่า วัย ก็คือ อายุ หรือเกณฑ์ระยะเวลาแห่งวัย เช่น วัยเยาว์ วัยหนุ่ม วัยสาว
วัยชรา ส่วนคำว่า อายุ หมายถึง ชีวิต อายุ อำนาจ เช่นคำว่า มีชีวิตยืนยาว มีอายุยืน

๓.๑.๒ ประเภทของวัย

ประเภทของวัยในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู คือการกำหนดแยกประเภทของตามระดับ
ขั้นตอนของชีวิตชาวฮินดู เรียกว่า อาศรม อันหมายถึง ช่วงระยะเวลาของชีวิต คำสอนในศาสนา
พราหมณ์-ฮินดู ได้แบ่งหรือประมาณกาลอายุของคนเราไว้โดยเฉลี่ยแล้วตกอยู่ที่คนละประมาณ ๑๐๐
ปี และในร้อยปีนี้ได้แบ่งออกเป็น ๔ ระยะเวลา หรือ ๔ ขั้นตอน ในแต่ละขั้นตอนนี้เรียกว่า “อาศรม” ซึ่ง
ในแต่ละอาศรมนั้น คำสอนในศาสนายังได้แบ่งช่วงระยะเวลาเอาไว้ในแต่ละอาศรมนั้นกินเวลา
ประมาณ ๒๕ ปี^๗ อาศรมธรรม ได้แก่ หน้าที่ซึ่งบุคคลควรปฏิบัติในขั้นตอนแห่งชีวิตของตน
นักปราชญ์ฮินดูมาพิจารณาเห็นว่า “ในช่วงชีวิตของคนเราแต่ละคนควรจะได้มีระบบการที่แน่นอน
ทั้งนี้เพื่อพัฒนาปรับปรุงตนเองให้สอดคล้องกับการเจริญเติบโตของร่างกาย, มั่นสมอง, สติปัญญา
และกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องชีวิตของมนุษย์ และเพื่อให้การดำรงชีวิตอยู่ในโลกเป็นไปด้วยความ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒ – ๖๓.

^๖ สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ (ปริวรรต), วายการศตัม สุภาชิตร้อยบทของวยาส, หน้า ๔๑.

^๗ สุมาลี มหณรงค์ชัย, ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖),
หน้า ๑๑๖.

ราบรื่น ประสบสิ่งที่ตนพึงปรารถนาตามสมควรแก่โอกาส^{๘๕} ดังนั้น ในคัมภีร์ของฮินดูจึงได้แบ่งชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๔ ชั้น และขั้นตอนของชีวิตทั้ง ๔ นี้ เรียกว่า “อาศรมธรรม” กล่าวคือ

๑) พรหมจริยะ วัยหรือขั้นตอนแห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี

๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี

๓) วณปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี

๔) สันยาสะ วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป

ประเภทของวัยทั้ง ๔ ประการดังกล่าว เป็นการแบ่งตามหน้าที่ที่เหมาะสมกับคนแต่ละวัย จะต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง ซึ่งมีลักษณะดังจะกล่าวในประเด็นต่อไป

๓.๑.๓ ลักษณะของวัย

ลักษณะของวัยทั้ง ๔ ประการ มีหน้าที่จะพึงปฏิบัติดังนี้

๑) **พรหมจริยะ (พรหมจรรย์)** ในวัยนี้เป็นวัยศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนมีความรู้ดี ความสามารถดีและความประพฤติดี พรหมจริยะหรือวัยต้นของชีวิตถือว่าเป็นวัยเตรียมชีวิตเพื่อความเจริญก้าวหน้าในอนาคต นักศึกษาฮินดูในสมัยโบราณ เวลาไปเรียนศิลปศาสตร์ต่างๆ ต้องพักอยู่ที่บ้านอาจารย์และเรียนอยู่ที่นั่นจนจบหลักสูตร โดยมีผู้ปกครองเป็นผู้นำไปฝากฝัง มีน้อยมากที่ไปขอเรียนและฝากฝังตัวเองเป็นศิษย์ด้วยตนเอง ส่วนมากผู้ที่ไปฝากฝังเป็นฤๅษี ตั้งอาศรมอยู่ที่สงบและห่างออกจากตัวเมือง การรับเด็กเข้าเป็นศิษย์ขึ้นอยู่กับฐานะของอาจารย์ บางอาจารย์ก็รับได้จำนวนมาก แต่บางอาจารย์ก็รับได้น้อย หลักสูตรการศึกษาถือเอาคัมภีร์พระเวทเป็นแกน วิชานอกจากนี้เป็นวิชาการลงมา เช่น วิชาการปกครอง วิชาอักษร และวิชาชีพ เป็นต้น นักศึกษาจะต้องถืออาจารย์เป็นเสมือนพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้า ให้ความเคารพ เชื่อถืออย่างสูง พ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดมาเป็นคน ส่วนอาจารย์เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาความรู้ ศิษย์ทุกคนต้องทำงานรับใช้อาจารย์ชั่วคราว แม้จะเรียนจบหลักสูตรแล้วก็ตาม เพื่อให้นักศึกษาเรียนจบหลักสูตรโดยสมบูรณ์ อาจารย์จึงได้วางระเบียบข้อบังคับและหน้าที่ให้ถือปฏิบัติ ซึ่งจะได้กล่าวไว้โดยสังเขปดังนี้

จงงดเว้นจากการดื่มของมึนเมา, งดเว้นกินเนื้อสัตว์, งดเว้นการใช้ของหอม, งดเว้นการประดับตกแต่ง, งดเว้นอาหารรสอร่อย, งดเว้นการคลุกคลีกับผู้หญิง, งดเว้นสิ่งยั่วยวนชวนให้หลงใหล, และงดเว้นการเบียดเบียนสัตว์ทุกจำพวก

จงงดเว้นเครื่องใช้หรูหรา, ไม่สวมรองเท้า, ไม่กั๊นร่ม, ไม่ให้มีต้นมหา, ไม่มีความโกรธ, ไม่มีความละโมภ, งดเว้นการเต็นรำ, งดเว้นการร้องรำทำเพลง, งดเว้นการเล่นดนตรีทุกชนิด

^{๘๕} Sanatana Dhamma, An Advanced Text Book of Hindu Religion and Ethics, Part II, Chap.IV.pp.221, อ้างใน ธรรมชีวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๙.

งดเว้นการเล่นการพนัน, ไม่นินทาคนอื่น, ไม่ใส่ร้ายป้ายสีคนอื่น, ไม่พูดเท็จ, ไม่จับต้องกายหญิง, ไม่กล่าวโจมตีคนอื่น เป็นต้น^๙

ข้อยกเว้นที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ยังมีอีกมากแต่อย่างไรก็ดี จุดประสงค์ที่ให้ศิษย์ทำเช่นนั้น เพื่อให้เขาได้สำเร็จการศึกษาตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เพราะข้อระเบียบดังกล่าวนี้ มีส่วนช่วยพัฒนาบุคลิกลักษณะของเขาให้ดีขึ้น และช่วยให้ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์และความสุขทั้งแก่ตนและคนอื่นให้สำเร็จโดยง่าย อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เขาเป็นพลเมืองดีคนหนึ่ง

เมื่อศิษย์สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรแล้วก่อนจะกลับบ้าน อาจารย์ได้ให้โอวาทซึ่งส่วนมากก็เน้นหนักในด้านความประพฤติ ดังข้อความในอุปนิษัตตอนหนึ่งว่า

จงพูดแต่ความจริง, จงทำแต่ความดี, อย่าทอดทิ้งพระเวทที่ตนได้เรียนมา แล้ว, จงแบ่งทรัพย์สินสมบัติที่ได้มาแก่ครูบาอาจารย์, อย่าละเลยในการดำรงวงศ์สกุล, จงรักษาความสัตย์, อย่าละเลยความดี, อย่าละเลยเพิกเฉยในการแสวงหาโภคทรัพย์, อย่าละเลยพระเวทและคำสอนในพระเวท...อย่าละเลยการศึกษา, อย่าละเลยเทวดา,...จงนับถือบิดามารดา อาจารย์ และแขกเหมือนเทวดา, กรรมใดซึ่งไม่เป็นที่ตำหนิตีเดีย (ของนักปราชญ์) จงให้การสนับสนุน ความดีใดหรือธรรมเนียมที่ดีอันใด ที่มีอยู่ในกลุ่มของพวกตน จงรักษาไว้ให้ดีจงให้เกียรติผู้สูงอายุ เมื่อมีความสงสัยสิ่งใดจงถามผู้รู้, จงเคารพนับถือพิธีกรรมต่างๆ, ให้ศึกษาดูชีวิตของบุคคลสำคัญและให้ถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตต่อไป....^{๑๐}

นี่คือโอวาทของอาจารย์ที่มอบให้แก่ศิษย์ก่อนจะจากกัน นับว่ามีสาระประโยชน์มากในการดำเนินชีวิตขั้นต่อไป โดยเฉพาะแต่ในยุคนั้นเท่านั้น แม้แต่ในยุคนี้ก็อาจดัดแปลงนำมาใช้ได้ อยู่เหมือนกันเช่น ความสัตย์ กตัญญู การให้เกียรติผู้สูงอายุ การเคารพบิดามารดา เป็นต้น

ได้ความว่า ในขั้นแรกหรือในก้าวแรกของชีวิต ต้องศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนดี ผู้ที่ทำได้ดังกล่าวชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติหรือทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ในขั้น “พรหมจริยะ”

๒) คฤหัสถะ ขั้นนี้เป็นขั้นที่สองของชีวิต เป็นขั้นหรือวัยแห่งการมีครอบครัว เมื่อวัยศึกษาได้สิ้นสุดลงแล้ว นักศึกษาก็กลายมาเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวโดยธรรมชาติ ซึ่งหลีกเลี่ยงได้ยากมาก ในชีวิตของเรา ท่านฤาษีมนูได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ชายไม่ใช่ผู้ที่อยู่โดดเดี่ยวเสมอไป เขายังมีภรรยาและลูก ๆ ที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูต่อไปอีกด้วย”^{๑๑} เขานอกจากจะเป็นหัวหน้ารับผิดชอบในครอบครัวของเขาแล้ว ยังต้องมีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคมอีกด้วย ดังนั้น ในวัยแห่งการครองเรือนนี้ จึงนับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะขั้นตอนแห่งชีวิตทั้ง ๓ ขั้น อันได้แก่ พรหมจริยะ วนปรัสถะ และสันยาสะ และวรรณะทั้ง ๔ ต้องอาศัยคฤหัสถะ จึงทรงตัวอยู่ได้^{๑๒} ฤาษีมนูได้อุปมาความสำคัญของ

^๙ M.S. II, pp.177 – 181, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^{๑๐} Tait. Up. I, XI, pp.1 – 2, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๑๑} M.S.IX, pp.45, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒} M.S.II, pp.89 – 90, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

วัยแห่งการครองเรือนไว้ดังนี้ “สัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ได้เพราะมีอากาศช่วยเหลือฉันใด ผู้อยู่ในวัยอื่นๆ ของชีวิต จะดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยผู้อยู่ในวัยครองเรือนฉันนั้น”^{๑๓}

ได้ความว่า วัยครองเรือนมีการรับผิดชอบมาก และมีความสำคัญต่อความเจริญและความเสื่อมของสังคมเป็นอย่างมากทีเดียว ดังนั้น เพื่อให้ชีวิตในวัยนี้ดำเนินไปด้วยความราบรื่นและประสบผลสำเร็จตามสมควร นักปราชญ์ฮินดูในสมัยโบราณจึงได้กำหนดหน้าที่ไว้เพื่อให้ถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป ในคัมภีร์อุปนิษิตได้กำหนดหน้าที่ดังกล่าวไว้ ๓ ประการ คือ^{๑๔}

- ๑) ให้กำเนิดบุตรธิดา
- ๒) เลี้ยงชีวิตชอบตามทำนองคลองธรรม
- ๓) แสวงหาความรู้ทางด้านปรัชญา

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ ท่านฤาษีมनुได้กำหนดหน้าที่ของผู้ครองเรือนไว้อีกเหมือนกัน แต่ส่วนมากได้เน้นหนักในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนา คือให้ศึกษาคัมภีร์ ให้บูชาไฟ ให้บริจาคตาน และทำพิธีบูชาโย ๕ อย่าง อันได้แก่ พรหมโย เทวโย เปตโย ภูตโย และมนุษย์โย^{๑๕} คุณธรรมและหน้าที่อื่นๆ ที่ผู้ครองเรือนจะพึงกระทำในฐานะที่เป็นแม่พิมพ์ของมนุษย์ คือ “ความเอื้อเฟื้อ ความอดทนขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์ ความจริง ความอ่อนโยน การเสียสละ ความบริสุทธิ์สะอาด ยินดีในทรัพย์ของตนเองและบริจาคตาน”^{๑๖}

ได้ความว่า ในวัยครองเรือน ผู้ครองเรือนแต่ละคนจะต้องทำหน้าที่ของตน คือรับผิดชอบชีวิตครอบครัวและสังคมส่วนใหญ่ คุณธรรมอื่น ๆ เช่น มารยาทอ่อนโยน การผูกมิตรกับเพื่อนบ้าน การช่วยตนเอง การประหยัดและความเอื้อเฟื้อโอ้อวมอารี เป็นต้น ก็อยู่ในวัยนี้เอง ดร.ราชกฤษณ์เขียนไว้ว่า “ผู้ครองเรือนจะได้รับความเคารพนับถือมากเป็นพิเศษ เมื่อเขาช่วยเหลือผู้อยู่ในวัยทั้ง ๓ และรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดี”^{๑๗}

๓) **วนปรีสถะ** คำนี้แปลตามตัวอักษรว่า วัยอยู่ป่าหรือในที่สงบ เมื่อผู้ครองเรือนอย่างเข้าสู่วัยชรา ซึ่งถือว่าเป็นวัยสุดท้ายแห่งการอยู่ในโลกนี้แล้ว ในคัมภีร์ฮินดูให้ทรรศนะว่าเขาควรสละกิจการทางโลกทั้งหมด โดยมอบทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้แก่บุตรธิดา ออกไปอยู่ป่าหรือที่สงบ เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเอื้อเฟื้อต่อแขกคนที่ไปเยี่ยมเยียนเขา การแนะนำลูกหลานและญาติที่ชอบ แต่หน้าที่ที่จะพึงทำโดยเฉพาะในวัยนี้คือ การบูชาโยทั้ง ๕ การบูชาไฟในทุกต้นเดือน ในวันเพ็ญและวันอื่นๆ อีกนอกจากนี้ ก็มีการบำเพ็ญตบะและมีจิตใจเมตตา กรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๑๘} ท่านฤาษีมनुกล่าวไว้ว่า

^{๑๓} M.S.III, pp.77, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๑๔} Br.Up. I.V., pp.17, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๕} M.S.III, pp.73 – 75, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๖} Sanatanadharma ch. V.I., pp. 231, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๗} The Heart of Hinduism, pp.20, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔ – ๑๔๕.

^{๑๘} Cf.Manu 1.1.32; Cp.Yajinavalkya Smrti III, pp. 45 – 55, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ผู้อยู่ในวัยนี้พึงศึกษาคัมภีร์พระเวท สำรวมอินทรีย์อย่าง
เคร่งครัด เสียสละ ไม่รับของขวัญใดๆ จากคนอื่น มีความเมตตา
กรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๑๙}

ได้ความว่า ชีวิตของวนปรีสละ ก็คือการเริ่มแห่งชีวิตนักบวชนั่นเอง เมื่อผ่านพ้น
ขั้นนี้ไปแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นนี้ไปแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนสุดท้ายคือสันยาสี หน้าที่อันดับสุดท้ายที่เขาจะ
พึงทำในวัยนี้คือ การเจริญกรรมฐานอย่างเดียว อุทิศกายและจิตใจให้ปรมาตมน์อย่างเดียว

๔) สันยาสี ชีวิตได้ผ่านขั้นตอนต่างๆ มาโดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายคือ “สันยา
สี” ชีวิตในขั้นนี้ตามที่ถือปฏิบัติกันอยู่ในสมัยโบราณในประเทศอินเดียนั้น จะต้องสละโลกียวิสัยทั้ง
ปวงออกบวชเป็นพระนุ่งผ้าย้อมผาด ไม่หวังอะไรทั้งสิ้นแม้กระทั่งชีวิตของตน มุ่งมั่นต่อความหลุด
พ้นหรือโมกษะอย่างเดียว ท่านฤาษีมีนูกกล่าวว่า

ในวัยนี้ เขาไม่หวังอะไรทั้งสิ้น ไม่รักแม้กระทั่งชีวิตของเขาและไม่
กลัวต่อความตาย^{๒๐}

สันยาสีไม่กังวลทั้งความตายและความมีชีวิตอยู่ มีจิตมุ่งมั่นอยู่แต่ใน
แนวทางเข้าสู่ปรมาตมน์อย่างเดียว

ยินดีแต่ในอาตมน์อันเป็นความจริงแท้อันดีมาอย่างเดียว นิ่งวางเฉย
ต่ออารมณ์อันน่ายินดีและยินร้ายทั้งปวง

ตัวเขาเป็นเพื่อนอันสนิทของเขาเองในภาวะการณ์เช่นนี้
เที่ยวไปในโลกโดยมีจุดหมายอย่างเดียวคือ ความหลุดพ้น^{๒๑}

ข้อความข้างต้นนี้ เป็นการกล่าวสรรเสริญคุณสมบัติของนักบวชในสมัยโบราณ ผู้
ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวถือว่า “เป็นสันยาสีหรือนักบวชที่แท้จริง” หน้าที่ของสันยาสีที่กล่าวไว้ในคัมภีร์
ฮินดูแต่โบราณกาลนั้น ดูเหมือนจะเน้นหนักไปทางเสียสละอุทิศร่างกายและจิตใจของตนเอง เพื่อ
พรหมันหรือปรมาตมน์อันเป็นวิญญูณสากลอย่างเดียว แต่ภายหลังได้เข้าถึงพรหมันแล้ว ด้วยความ
เมตตากรุณาที่ยังเหลืออยู่ จึงทำงานช่วยสังคม เพื่อประโยชน์และความผาสุกของคนหมู่มาก
ดร.ราชกฤษณ์ เขียนสรรเสริญคุณธรรมของสันยาสีที่มีต่อชาวโลกไว้ว่า

สันยาสีเหล่านั้น ไม่ได้ปลีกตัวออกจากโลกทั้งหมด โดยปล่อยให้โลกประสบความหายนะ
ด้วยความเอ็นดูแก่ชาวโลก จึงได้วางหลักคำสอนไว้เพื่อให้เป็นสมบัติของชาติและของชาวโลก
ทั้งปวง เช่น พระพุทธเจ้า สังกราจารย์ รามานูชะ รามานันทะ และคนอื่นๆ อีกที่เป็น
สายเลือดของอินเดีย ชื่อเสียงของท่านเหล่านั้นยังปรากฏอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้^{๒๒}

อาศรมหรือขั้นตอนของชีวิตซึ่งมีนามว่า “อาศรมธรรม ๔” ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงพรตนะ
อันหนึ่งของนักปราชญ์ฮินดูในสมัยโบราณ ปัจจุบันนี้เป็นการลำบากยิ่งที่จะถือปฏิบัติให้เป็นไป

^{๑๙} M.S. VI, pp.8, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๒๐} M.S. VI, pp.45, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๒๑} M.S. VI, pp.45 – 49, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๒๒} The Heart of Hinduism, pp.21. see also p.55, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ตามนั้นได้ แต่เบื้องหลังแห่งแนวความคิดนี้มีอยู่ว่า คนเราจะบรรลุถึงโมกษะได้ จะต้องผ่านขั้นตอนแห่งชีวิตทั้ง ๔ นี้เสียก่อน คือต้องผ่านวัยการศึกษาเล่าเรียน ผ่านวัยแห่งการครองเรือนมีครอบครัว มีเมียมีลูก จากนั้นจึงออกไปอยู่ในป่าหรือในที่สงบ ทำแต่กิจทางศาสนาอย่างเดียว แล้วบวชเป็นพระโดยลำดับ จึงจะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นได้ ถ้าตายเสียในวัยต้นหรือในวัยกลางคน ก็ไม่มีโอกาสบรรลุโมกษะ ต้องรอบรรลุในชาติต่อ ๆ ไป

ได้ความว่า อาศรมข้อที่ ๑ - ๒ คือ พรหมจรรย์และศฤกษะ เป็นความโน้มเอียงทางจิตใจของแต่ละบุคคลไปในทางโลกโดยธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกันนั้น จากประสบการณ์ที่เขาได้รับในกิจการงานของเขา เป็นการอบรม บ่มนิสัยของเขาให้โน้มเอียงไปในทางออกบวช อาศรมข้อ ๓ - ๔ คือวณปรัสละ และสันยาสะ เป็นวัยแห่งการปลีกตัวออกจากความวุ่นวายของโลก เป็นการแสดงถึงความเจริญเติบโตภายในหรือที่เรียกว่า มีอุปนิสัยแก่กล้า มีศรัทธาแก่กล้าในอาตมัน พร้อมทั้งจะเข้าถึงความหลุดพ้นได้ทุกเมื่อ อาศรมทั้ง ๔ นี้ ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน คือขั้นที่ ๑ - ๒ เป็นการเตรียมเพื่อบรรลุความหลุดพ้น ขั้นที่ ๓ - ๔ เป็นลักษณะของจิตซึ่งพร้อมที่จะหลุดพ้น แต่เมื่อหลุดพ้นถึงที่สุดแล้ว ก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกจนกว่าสังขารร่างกายจะแตกดับ และในขณะเดียวกันนั้น ก็ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารของชาวโลกเป็นอยู่ต่อไป

๓.๑.๔ คุณและโทษของวัย

จากประเด็นที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะของวัยในทางศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งมี ๓ วัยด้วยกัน คือวันแรกเป็นวันแห่งการศึกษาเรียนรู้ วันที่สองเป็นวัยแห่งการทำงานหาเลี้ยงครอบครัว และวัยที่ ๓ เป็นวัยแห่งการปลีกตัวออกแสวงหาเป้าหมายแห่งชีวิต ในประเด็นต่อมาผู้วิจัยก็จะกล่าวถึงคุณและโทษของวัยต่อไป

ก. คุณของวัย คำว่า “คุณ” คือประโยชน์ที่เกิดขึ้น หมายถึง สิ่งที่เกิดคุณค่า หรือความยินดีในระยะเวลาแห่งชีวิตนั้น ๆ ซึ่งในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู นั้น มีหลายที่กล่าวถึงความดี หรือ บรรยากาศน่าชวนดูในชีวิต ดังความที่ว่า

อันว่าแม่น้ำไหลมาจากที่สูง ย่อมไหลมาระคนกับแม่น้ำในมหาสมุทรฉันใด ความรู้ถึงจะมีอยู่ในผู้ต่ำสกุล ก็อาจจะทำให้ผู้นั้นร่วมสมาคมชั้นสูง และได้รับส่วนแห่งความเป็นบรมสุขได้ฉันนั้น^{๒๓}

จากข้อความดังกล่าว ดูเหมือนจะผิดกับหลักความเชื่อของพราหมณ์ - ฮินดู ที่แยกชนชั้นอันเป็นเหตุให้คนแต่ละชนชั้น ต้องอยู่ในกรอบของตนเอง แต่ข้อความดังกล่าว มีลักษณะที่บ่งชี้ว่าเมื่อถึงที่สุดแล้ว คนเราหากมีคุณธรรมเทียบเท่ากันก็สามารถที่จะอยู่ร่วมกับชนในวรรณะอื่นได้ ที่ท่านเปรียบเทียบ แม่น้ำแม่ไหลมาจากต่างที่กัน สุดท้ายก็มีปลายทางคือมหาสมุทรเช่นเดียวกัน

คนเราจะดำรงตนอยู่ในสังคมได้ ก็ต้องอาศัยศิลปะวิทยาเป็นเครื่องช่วยเสริม ซึ่งศิลปะนั้นก็เป็กฎที่บังคับให้ต้องศึกษาตั้งแต่อยู่ในปฐมวัย เมื่อบุคคลย่างเข้าสู่มัธยมวัยก็ย่อมไม่เดือดร้อนใจเพราะเรื่องดังกล่าว ดังความว่า “ศิลปะวิทยาเครื่องส่องข้อความอรรถธรรมทั้งปวง ให้เห็นถึงสิ่งที

^{๒๓} เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), หิโตปเทศ, หน้า ๔.

ต้องการได้มากกว่ามาก ตัดเสียซึ่งความสงสัยเป็นอันมากให้ขาดสูญ ไม่มีในผู้ใด ผู้นั้นไม่ผิดอะไรกับคน บอด”^{๒๔}

ซึ่งการมีศิลปะย่อมเป็นเหตุให้บุคคลมีทรัพย์ มีครอบครัวที่สมบูรณ์ และสามารถทำ คุณประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติได้ อันเป็นเหตุมงคลในชีวิตที่โลกยกย่อง ดังความที่ว่า

มีทรัพย์ ๑ ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน ๑ มีภรรยาน่ารัก ๑ มีภรรยาที่มีวาจาสุภาพ
เรียบบร้อย ๑ มีบุตรที่อยู่ในโอวาท ๑ มีความรู้ทำประโยชน์แก่มนุษย์ ๑ เหล่านี้เป็นสิริมงคล ๖
ประการในโลก^{๒๕}

จากประโยชน์ของวัยที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยมองว่า คุณที่จะได้รับจากวัยนั้น นอกจาก การมองให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปอันเป็นวัฏจักรของชีวิต มนุษย์แล้ว ประการสำคัญที่จะถือเอาประโยชน์จากวัยได้ คือการได้รับเสวยผลแห่งการปฏิบัติสมควร แก่วัย คือเมื่อวัยที่หนึ่งหมั่นศึกษาหาวิชา วัยที่สองก็อาศัยวิชานั้นทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ตนเอง และผู้อื่นให้มีความสุข เมื่อเข้าสู่วัยที่สามก็รู้จักปลงภาระหน้าที่เข้าสู่การบำเพ็ญเพียร ย่อมสามารถนำ ตนเข้าสู่พรหมันได้ในที่สุด

ข. โทษของวัย คำว่า “โทษ” หมายถึง ความไม่ดี หรือ จุดบกพร่อง จุดบอดที่ปรากฏ ในช่วงระยะของวัยในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในคัมภีร์ทางศาสนามีหลายแห่งที่กล่าวถึงจุดเปลี่ยน ของชีวิตเพราะการดำรงตนผิดไป เพราะการใช้ชีวิตไม่เป็น หรือการกระทำไม่ตรงกับหน้าที่ เช่น ในขณะที่ดำรงตนอยู่ในปฐมวัย ขาดการศึกษาหาความรู้ ในมัชฌิมวัยก็ไม่แสวงหาทรัพย์สมบัติ หมกมุ่นแต่ในการแสวงหาสุขชั่วคราว ย่อมทำชีวิตให้เดินสู่ทางแห่งวิบัติได้ ซึ่งสาเหตุดังกล่าว เกิดจากการใช้ชีวิตไม่เป็น ดังความที่ว่า “ผู้ใดไม่มีความดี ไม่มีทรัพย์ ไม่มีพยายาม ไม่พ้นจากความ หมกมุ่นในสุขสัมผัส ผู้นั้นเกิดมาก็ไม่เป็นประโยชน์ เปรียบเหมือนเนืองอกไปบนบกคอกแพะจนเกิน การ”^{๒๖}

ในมิติของชาวฮินดู การมีบุตรชายสืบสกุลถือว่าเป็นเป้าหมายหลักของวิถีชีวิตคฤหัสถ์ ดังนั้น เมื่อครอบครัวใดขาดบุตรชายก็พยายามทุกวิถีทางเพื่อหาบุคคลสืบสกุล ด้วยการแสวงหา ภรรยาที่สามารถให้กำเนิดบุตรชายได้ จึงก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นเพราะการดำรงชีวิตทั้งผู้เป็นสามีเอง ที่คิดแต่การหาผู้สืบสกุล และในส่วนของภรรยาก็เกิดความทุกข์เพราะการต้องทำใจให้ยอมรับกับการที่ สามีมีภรรยาเพิ่มอีก แม้หากมีบุตรแล้ว ถ้าบุตรนั้นเป็นคนโง่ ไม่สามารถบริหารกิจการได้ ยิ่ง ก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาอีก ดังความที่ว่า

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

การไม่มีบุตร ๑ หรือมีบุตรแต่ตายไปเสียแล้ว ๑ หรือว่ายังมีชีวิตอยู่ แต่เป็นบุตรที่โง่ๆ ที่ ๑ ๓ ชนิดนี้ควรเลือกอย่างใด ๑ และที่ ๒ ดีกว่าอย่างใด ๓ เพราะจะต้องโทษนัสเศ็อดร็อนเนื่องด้วยอย่างใด ๑ และที่ ๒ เพียงครั้งเดียวแต่อย่างใด ๓ จะได้รับความโทษนัสเศ็อดร็อน^{๒๗}

สรุปได้ว่า โทษในวัยนี้ คือโทษอันเกิดในวัยของการครองเรือน คือ ความทุกข์เพราะการต้องแสวงหาบุตรชายเพื่อสืบสกุล ภรรยาทุกข์เพราะต้องทนอยู่ร่วมกับหญิงอื่นซึ่งเป็นภรรยาที่ ๒ ที่ ๓ ของสามี และความทุกข์เพราะได้บุตรชายที่โง่ ไม่สามารถดำรงวงศ์สกุลได้

สิ่งสำคัญอีกอย่างของผู้ครองเรือน คือ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคัม เพราะสังคัมจะอยู่ได้เริ่มจากสังคัมครอบครัวนั้น ต้องอาศัยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน หากบุคคลขาดคุณธรรมประการนี้ ย่อมทำให้ขาดเพื่อนที่คอยช่วยเหลือในดำรงอยู่ในสังคัมได้ ดังความที่กล่าวไว้ในทีโตปเทศว่า “ผู้ที่ไม่มีใจโอบอ้อมอารี ๑ ไม่ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ๑ ไม่มีความมานะกล้าหาญ ๑ ไม่แสวงหาความรู้ ๑ ไม่แสวงหาทรัพย์ ๑ ก็เป็นแค่มูตรคูของมารดา เกิดมาหาประโยชน์ไม่ได้”^{๒๘}

ดังนั้น โทษของวัย ก็คือการไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย หรือการมีพฤติกรรมที่นอกกรอบของฮินดูชน อันเป็นหนทางทำให้ชีวิตวิบัติ เช่น วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล วัยสุดท้ายไม่แสวงหาโมกขธรรม ย่อมทำให้ชีวิตเป็นหมัน อันนับว่าเกิดมาสูญ คือเป็นการทำให้การดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ เสื่อมและยังส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย

อาศรมหรือขั้นตอนของชีวิตซึ่งมีนามว่า “อาศรมธรรม ๔” ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงทรรศนะอันหนึ่งของนักปราชญ์ฮินดูในสมัยโบราณ ปัจจุบันนี้เป็นการลำบากยิ่งที่จะถือปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้นได้ แต่เบื้องหลังแห่งแนวความคิดนี้มีอยู่ว่า คนเราจะบรรลุถึงโมกษะได้ จะต้องผ่านขั้นตอนแห่งชีวิตทั้ง ๔ นี้เสียก่อน คือต้องผ่านวัยการศึกษาเล่าเรียน ผ่านวัยแห่งการครองเรือนมีครอบครัวมีเมียมีลูก จากนั้นจึงออกไปอยู่ในป่าหรือในที่สงบ ทำแต่กิจทางศาสนาอย่างเดียว แล้วบวชเป็นพระโดยลำดับ จึงจะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นได้ ถ้าตายเสียในวัยต้นหรือในวัยกลางคน ก็ไม่มีโอกาสบรรลุโมกษะ ต้องรอบรรลุในชาติต่อ ๆ ไป

คุณประโยชน์ที่จะเกิดจากวัยนั้น นอกจากการมองเห็นถึงความจริงของชีวิตว่า มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปอันเป็นวัฏจักรของชีวิตมนุษย์แล้ว ประการสำคัญที่จะถือเอาประโยชน์จากวัยได้ คือการได้รับเสวยผลแห่งการปฏิบัติสมควรแก่วัย คือเมื่อวัยที่หนึ่งหมั่นศึกษาหาวิชา วัยที่สองก็อาศัยวิชานั้นทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ตนเอง และผู้อื่นให้มีความสุข เมื่อเข้าสู่วัยที่สามก็รู้จักปลงภาระหน้าที่เข้าสู่การบำเพ็ญเพียร ย่อมสามารถนำตนเข้าสู่พรหมันได้ในที่สุด ส่วนโทษของวัย ก็คือการไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย หรือการมีพฤติกรรมที่นอกกรอบของฮินดูชน อันเป็นหนทางทำให้ชีวิตวิบัติ เช่น วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล วัยสุดท้ายไม่แสวงหาโมกขธรรม ย่อมทำให้ชีวิตเป็นหมัน อันนับว่าเกิดมาสูญ คือเป็นการทำให้การดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ เสื่อมและยังส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย ซึ่งจะได้อธิบายในประเด็นว่าด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมวัยในประเด็นต่อไป

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย

หลักธรรมในทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูนั้น คือ ธรรมะ คำว่า ธรรมะ ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดูเหมือนจะเป็นคำรวมสำหรับใช้แทนทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในจักรวาล^{๒๙} นอกจากนี้แล้ว คำว่า ธรรมะ ยังมีอีกหลายความหมายเช่น ธรรมะ คือ กฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย ธรรมชาติ อุดมการณ์ คำสอนหรือลัทธิ คุณภาพ ความมีตัวตน ความจริง ชาติ หลักการต่างๆ^{๓๐}

คำว่า ธรรมะ ในคัมภีร์ฤคเวท หมายถึง เทพเจ้าผู้ประเสริฐและคุณธรรมตัวอย่างเช่น การบูชาโยคีที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พระเวท หน้าที่ทางจริยธรรม คุณความดี หน้าที่ทางศาสนา ความดีของศาสนา ความยุติธรรมหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเทพเจ้า หรือความจริงแท้ ในคัมภีร์อุปนิษัท ธรรมะ หมายถึง ความจริงและหน้าที่บุคคลจะพึงทำแก่ตนเองและสังคม หรืออาการระบอบประพฤติดังกล่าว อีกประการหนึ่ง ธรรมะ หมายถึง หลักศีลธรรม ระเบียบความประพฤติของบุคคลในสังคมเพื่อสันติสุข และธรรมะ หมายถึง หลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์สะอาด เพื่อที่จะนำดวงวิญญาณที่บริสุทธิ์สะอาดนั้นเข้าสู่สิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุด เป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นความสุขสูงสุดนั้นก็คือ การบรรลุโมกษะ หรือภาวะแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเป็นความสุขอันประเสริฐและเป็นความสุขที่มั่นคงชั่ววันรัตนกาล ซึ่งใครๆ ก็ปรารถนาที่จะเข้าถึง^{๓๑}

จากความหมายต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ สรุปได้ว่า คำว่า ธรรมะ มาจาก ธรรม ศัพท์ หมายถึง สภาพที่ทรงไว้ อดุภัมภักดิ์และรักษา ได้แก่การศึกษาโลก สังคมและบุคคลให้คงอยู่อย่างสงบสันติสุข สิ่งเหล่านี้รวมลงในคำว่า ธรรมะทั้งสิ้น ธรรมะ เป็นคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของธรรมชาติและข้อปฏิบัติเพื่อสอดคล้องกับความเป็นไปของสภาวะเหล่านั้น รายละเอียดของคำสอนจึงเป็นคำสอนเกี่ยวกับความจริงสูงสุดซึ่งได้แก่ ความจริงของจักรวาล ของพรหมัน และของตัวมนุษย์เอง หลักคุณธรรมและจริยธรรมที่กำหนดขึ้นตามเหตุของสภาวะมนุษย์ ช่วยให้ผู้ดำเนินชีวิตอย่างไม่ขัดแย้งกับความเป็นไปในระบบของตน และอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างสันติสุข ชีวิตที่ประกอบด้วยจริยธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ ชีวิตที่มีความประพฤติที่สุจริต มีระเบียบวินัยไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน มีความกลมกลืนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกล่าวได้ว่าจริยธรรมที่ชาวฮินดูถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสมนั้นก็คือ การถือเอาลำดับความถูกต้องเหมาะสมของความเป็นไปแห่งจักรวาลซึ่งถือได้ว่า เป็นหลักจริยธรรมและกฎเกณฑ์ของการพัฒนาคุณภาพของชีวิตให้มีคุณภาพ

^{๒๙} The Hindu View of Life, ch.3, (India) 1976, pp. 56.

^{๓๐} ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมนโน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๗๙.

^{๓๑} อารี วิชาชัย, ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

ที่สูงขึ้นไป เพื่อเป็นการพัฒนาและยกระดับของจริยธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของเราให้เข้มแข็ง และสามารถที่จะทำลายกิเลสตัณหาคืออวิชชาหรือ อวิชชา คือความไม่รู้นั่นเอง^{๓๒}

ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ชีวิตนั้นควรที่จะเริ่มต้นด้วยธรรมะ แล้วดำเนินชีวิตไปเป็นขั้นๆ เช่น วรรณะและอาศรมเป็นต้น วรรณะคือธรรมะ อาศรมก็คือธรรมะ การทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามวรรณะถือว่าการทำตามธรรมะ คือใช้ชีวิตอย่างมีธรรมะนั้นเอง จะเห็นได้ว่า ทุกการกระทำและความประพฤติของชาวฮินดูนั้นต่างก็ยึดเอาธรรมะเป็นพื้นฐาน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการที่จะนำตัวมนุษย์เราเองไปสู่ความหลุดพ้นจากพันธะต่างๆ ของชีวิตโดยสิ้นเชิง^{๓๓}

อีกประการหนึ่งธรรมะในลักษณะที่เป็นกฎของธรรมชาติและกฎของจักรวาล ส่วนใหญ่จะพบในคัมภีร์ฤคเวทตอนที่กล่าวถึงอำนาจของ ฤๅษี ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งในจักรวาล ในคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็น สัตยะ หรือความจริงของสิ่งทั้งหลาย ฤๅษี ควบคุมระบบต่างๆ บนท้องฟ้า ในดวงอาทิตย์ บนภูเขา ในพิธีกรรมต่างๆ และในความจริงทั้งปวง ในคัมภีร์พระเวทกล่าวไว้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะนั้น ก็คือ สัตยะ หรือความจริง เพราะฉะนั้นเมื่อบุคคลพูดความจริงก็เท่ากับพูดธรรมะ หรือพูดธรรมะก็เท่ากับพูดความจริงนั่นเอง และคำทั้งสองคำนี้โดยเนื้อความแล้วเป็นเรื่องเดียวกัน เป็นความหมายอย่างเดียวกันไม่ผิดแผกแยกไปเป็นอย่างอื่นแต่ประการใด^{๓๔}

สรุปได้ว่า คำว่า ธรรมะ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึง ระบบวรรณะและอาศรมหน้าที่ต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดไว้ในคำสอนของศาสนา การดำเนินชีวิตตามวรรณะก็คือ การประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมะตลอดถึงการพูดคำสัตย์คำจริงเป็นต้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดหลักธรรมที่ส่งเสริมไว้ ๓ ประเภท คือ ปฐมวัย (พรหมจรรย์) มัชฌิมวัย (ศฤหส์) และปัจฉิมวัย (วนปรีศะและสันยาสะ)

๓.๒.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย (พรหมจรรย์)

พรหมจรรย์ แปลว่า ผู้ประพฤติอย่างพรหม คือ การ ปฏิบัติ ตนให้อยู่ในความบริสุทธิ์เหมือนพรหม ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณหรือเมถุนธรรม พรหมจรรย์เป็นขั้นตอนแรก หรือเป็นช่วงเวลา ๒๕ ปีแรกของชีวิต ซึ่งจัดเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน ในอาศรมที่หนึ่งนี้ได้กำหนดเอาเด็กชายที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ที่มีอายุตั้งแต่ ๘ ปี สำหรับเด็กที่เกิดในวรรณะพราหมณ์ ๑๑-๑๒ ปี สำหรับเด็กชายที่เกิดในวรรณะกษัตริย์ ๑๒ ปี หรือหย่อนกว่านั้น สำหรับเด็กที่เกิดในวรรณะ

^{๓๒} สมพร สุขเกษม, **หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**, (ภาควิชาศาสนาปรัชญา : วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาสทวิทยาลัษรตันโกสินทร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๒.

^{๓๓} พระยาอนุমানราชธน, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๑), หน้า ๔๙.

^{๓๔} ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), **ศึกษาเปรียบเทียบทรรณะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา**, หน้า ๘๓.

แพทย์ ส่วนเด็กที่เกิดในวาระศุภรไม่กำหนดอายุ เพราะเด็กในวาระศุภรนี้ต้องรับการศึกษาใน ภาควิชาปฏิบัติมากกว่าวิชาหนังสือ เมื่อเด็กชายในวาระต่างๆ ที่มีอายุครบตามกำหนดที่กล่าวไว้แล้วนั้น ก็จะนำเข้าสู่วิธีอุปนยสังสารได้แก่ วิธีการนำเด็กเข้าสู่สถานศึกษาและอยู่ในสำนักของครู โดยในวิธีนี้ ครูจะทำหน้าที่ประกอบพิธีคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า สายธูรา หรือ ยัชโญปวีต เมื่อคล้องด้าย ศักดิ์สิทธิ์เสร็จแล้วเด็กนั้นก็จะเป็นพรหมจารีโดยสมบูรณ์ เขาจะเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทาง ศีลธรรมจริยธรรม ระเบียบวิธีการคิดการพูดและการบังคับใจตนเอง ต้องฝึกใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษ จะต้องออกไปรับภิกษาทุกเช้าคล้ายกันกับพระสงฆ์ออกบิณฑบาตตอนเช้า และถ้าวันใดตื่น สายหลังพระอาทิตย์ขึ้นจะถูกทำโทษให้อดอาหาร ในมนุสมฤติ ซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับข้อปฏิบัติของ บุคคล สอนนักเรียนในอาศรมนี้ว่า “ให้ยินดีในอาหารที่ได้รับและกินอาหารนั้นด้วยความไม่ติดรสใน อาหาร แต่กินเพื่อให้เกิดพละทานามัยที่สมบูรณ์”^{๓๕}

ดังนั้น ผู้ที่เข้าสู่พรหมจรรยาศรมนี้จึงเรียกชื่อว่า พรหมจารี หลังจากพิธีประกาศตนเป็น พรหมจารีมอบตนเป็นศิษย์ของครูแล้วก็ต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนประพฤติพรหมจรรย์โดยเคร่งครัด อยู่ในสำนักของอาจารย์ไปจนกว่าอายุจะครบ ๒๕ ปีเต็ม จึงจะถือว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์เสร็จ สิ้น^{๓๖} และในขณะที่ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักของครูนั้นจะต้องปฏิบัติตนดังต่อไปนี้คือ

๑. เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์ทุกประการ โดยถือว่าตนเป็นทาสของครู
๒. ออกไปรับภิกษาแล้วนำมาให้อาจารย์ก่อน ถ้าอาจารย์อนุญาตให้รับประทานจึงจะ รับประทานได้ ถ้าไม่อนุญาตรับประทานไม่ได้
๓. สงวนรักษาน้ำกามอันเป็นสาระสำคัญของร่างกายไว้ให้ดีโดยวิธีการดังต่อไปนี้^{๓๗}

๓.๑ รับประทานอาหารที่ดีมีประโยชน์ต่อร่างกายเช่น ผัก ผลไม้ ข้าวสาลี นมวัวเป็น ต้นในทำนองตรงกันข้าม ไม่ควรรับประทานอาหารที่ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกายหรือเป็นเหตุให้ไปเพิ่ม ความร้อนขึ้นในร่างกาย เช่นเนื้อสัตว์ สุรา ยาเสพติดต่างๆ เป็นต้น

๓.๒ ไม่ควรอ่านหนังสือในการที่จะสื่อไปถึงเรื่องเพศ และเรื่องรักๆ ใคร่ๆ

๓.๓ ไม่ควรดูละครหรือภาพยนตร์ที่มีการแสดงสื่อถึงเรื่องเพศในรูปแบบต่าง ๆ

๓.๔ ไม่ควรแต่งตัวให้มากจนเกินไป (เดิมนั้นไม่ให้ตัดผมและโกนหนวด)

๓.๕ ควรอยู่เสียให้ห่างไกลจากเพศตรงกันข้ามเช่น

๓.๕.๑ ไม่ควรมีจินตนาการถึงเพศตรงข้าม

^{๓๕} Pushpendra Kumar Sharmar, *Hindu Religion and Ethics*, (NewDelhi : K.D.Bhatia for Asian Publication Service, 1979), P. 184.

^{๓๖} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *ประวัติศาสตร์ศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อมรรการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๔๘.

^{๓๗} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, *หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู*, (นนทบุรี : สหพร การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๓ - ๓๔.

- ๓.๕.๒ ไม่ควรสนทนากันด้วยเรื่องเพศ
- ๓.๕.๓ ไม่ควรเล่นสนุกกับเพศตรงข้าม
- ๓.๕.๔ ไม่ควรสนทนากับเพศตรงข้ามโดยไม่มีผู้อื่นอยู่ด้วย
- ๓.๕.๕ ไม่ควรมองหน้าเพศตรงข้าม
- ๓.๕.๖ ไม่ควรมีความปรารถนาแต่ประการใดที่เกี่ยวข้องกันกับเรื่องเพศ
- ๓.๕.๗ ไม่ควรพยายามพบปะหรือคบหาสมาคมกับเพศตรงข้าม
- ๓.๕.๘ ไม่ควรมีการร่วมเพศ หรือการเสพเมถุนทุกชนิด

๓.๖ ต้องไม่ทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะทำให้ น้ำกามหลังสิ้นเสียหายไป

๓.๗ ควรตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และควรพำนักอยู่ที่อาศรมของอาจารย์โดยตลอดเวลา^{๓๘} อยู่ในความดูแลของอาจารย์อย่างใกล้ชิด

ผู้เป็นพรหมจารี พึงปฏิบัติอย่างนี้โดยสม่ำเสมอจนกระทั่งอายุได้ ๒๕ ปีเต็มแล้วจึงจะขออนุญาตครูอาจารย์ทำพิธีตัดผมที่ไว้จนยาวทิ้งไป และถวายสิ่งของเป็นค่าตอบแทนครูอาจารย์ แล้วอำลาครูอาจารย์ที่พำนักสอนวิชาอาคมต่างๆ กลับไปยังบ้านได้

๓.๒.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมขนิมวีย (คฤหัสถ์)

คำว่า คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ครองเรือน เป็นหลักปฏิบัติขั้นที่ ๒ ของชีวิต ช่วงอายุของคฤหัสถ์นี้จะอยู่ระหว่าง ๒๕ - ๕๐ ปี หลังจากจบการศึกษาอบรมอย่างเข้มข้นในวัยพรหมจารีแล้ว ก็จะกลับไปแต่งงานใช้ชีวิตครองเรือนในอาศรมคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นช่วงสำคัญของชีวิตชาวฮินดู เพราะเป็นการใช้ชีวิตจริงในสังคม และกระทำได้เฉพาะสิ่งที่ศาสนานุญาตตามที่เรียนมาในอาศรมแรกเท่านั้น เพื่อให้ชีวิตตรงความประสงค์ในการดำเนินไปสู่พรหมนั้น ไม่หลงไปกับสิ่งยั่วยุในการใช้ชีวิตในสังคมคือการครองเรือน ถือเป็นวัยของศุนย์รวมพิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีทางสังคม ผู้ครองเรือนจึงมีบทบาทและหน้าที่ในการรักษาประเพณีและวัฒนธรรมฮินดูมากที่สุด นอกจากจะปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีแล้ว ในอาศรมนี้ยังมีหลักจริยธรรมพื้นฐานที่สำคัญอีกดังนี้

๑. ไม่เบียดเบียน และไม่ทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน
๒. มีความขยันอดทนในการประกอบอาชีพการงานเลี้ยงชีวิต
๓. ไม่หลงไหลมัวเมาไปตามกระแสของสังคม
๔. ไม่ซัดขิ้นหรือฝ่าฝืนอารมณ์ แต่ควบคุมไว้ในขอบเขต
๕. ไม่ประกอบอาชีพที่ต้องห้าม และไม่รับสินบนไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม
๖. ไม่หลงในสิ่งที่ยั่วชวน เตือนตนเองถึงความไร้ค่าของสิ่งเหล่านั้น
๗. หลีกเลียงความฟุ้งซ่านที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาคัมภีร์พระเวท

^{๓๘} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๘๙ - ๙๐.

๘. รู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายอันได้แก่ ้วย อาชีพ ฐานะ การศึกษาพระเวท และการดำเนินชีวิตไปสู่พรหมนั้นว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเท่ากันทั้งหมด^{๓๙}

อีกประการหนึ่งคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนควรทำการบูชาคือพิธีกรรมอีก ๕ อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญอย่างยิ่งของผู้ครองเรือน คือ

๑. พรหมยัชชยะ ทำพิธีกรรมด้วยการบริจาครทรัพย์แก่พรหมณ์ผู้มีหน้าที่ศึกษาและสอนคัมภีร์พระเวทให้แก่ชนในวรรณะอื่นที่สามารถเรียนคัมภีร์พระเวทได้
๒. เทวยัชชยะ ทำพิธีกรรมบูชาดวงสรวงเทวดา
๓. ปิตถยัชชยะ ทำพิธีกรรมอุทิศให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว
๔. ภูตยัชชยะ ทำพิธีกรรมแก่สัตว์เลื้อย โดยการเลี้ยงดูให้ดี
๕. มนุษยยัชชยะ ทำพิธีกรรมแก่มนุษย์เช่น เลี้ยงดูต้อนรับแขกผู้มาเยือนสงเคราะห์ให้ทานแก่คนที่ยากไร้เจ็บไข้ไร้ที่พึ่งซึ่งไม่มีโอกาสในการทำมาหาเลี้ยงชีวิต^{๔๐}

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นหน้าที่ของบุคคลผู้ที่เข้าสู่คฤหัสถ์อาศรม จะต้องปฏิบัติให้ดีให้สมบูรณ์ เพื่อความสุขความสำเร็จในชีวิตของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน และเพื่อที่จะได้ก้าวเข้าสู่อาศรมที่ ๓ และที่ ๔ ต่อไปอันเป็นวัยแห่งการแสวงหาโมกษะธรรมซึ่งเป็นโลกุตระต่อไป^{๔๑} ซึ่งในหลักธรรมที่ส่งเสริมมีขณิมวัยในอินดูนั้น คือการทำหน้าที่ของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ซึ่งต้องมีหลักธรรมดังต่อไปนี้

๑) **กามะ** คำว่า กามะ หมายถึง ความรักใคร่และความยินดี หมายถึงความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดจากสัมผัสทั้ง ๕ และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ กามะ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะความรักใคร่ความต้องการทางเพศเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึง ความรักใคร่ความปรารถนาความพอใจในความร่ำรวย อำนาจวาสนา เกียรติยศชื่อเสียง เป็นต้น นี่คือลักษณะของกามะ อีกประการหนึ่ง คำว่า กามะ คือ หลักจริยธรรมคำสอนที่เกี่ยวกับธรรมชาติของความปรารถนา ความพึงพอใจ และผลที่ได้รับจากความปรารถนาและความพึงพอใจ พร้อมทั้งคำสอนเกี่ยวกับหลักประพฤติปฏิบัติเพื่อการแสวงหาความสุขความพอใจในสิ่งต่างๆ โดยไม่ผิดศีลธรรม ศาสนาพรหมณ์-ฮินดูเห็นข้อเท็จจริงตามปรากฏการณ์ว่า อารมณ์ของความสุขและความพึงพอใจ สามารถพัฒนาสิ่งต่างๆ ให้เจริญสมบูรณ์ในตัวเอง ผลที่เกิดจากการพัฒนานั้นก็คือ ชีวิต อาหาร เครื่องประดับ ที่อยู่อาศัย และวัฒนธรรมในสังคม รวมถึงจรรยา มารยาทและประเพณีต่างๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องและเกิดขึ้น เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพราะอารมณ์ของความสุข ความพอใจ ความงาม ความรักเป็นต้น ซึ่ง

^{๓๙} Pushpendra Kumar Sharmar, *Hindu Religion And Ethics*, PP. 192-193.

^{๔๐} สุนทร รัชชี่, *ปรัชญาฮินดูอินเดีย ประวัติและลัทธิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๔๑} อารี วิชชาชัย, *ปรัชญาธรรมของศาสนาพรหมณ์-ฮินดู*, หน้า ๖๓.

เป็นความรู้สึกและความปรารถนาที่ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากกามะ ทั้งสิ้น ความหมายของ กามะ ใน คัมภีร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น อาจสรุปได้ดังนี้ คือ รักใคร่และยินดีในกามหรือความรู้สึกทางเพศ รักใคร่ยินดีในวิถีศิลปะ และรักใคร่ยินดีในการทำความคิด แต่ละประเภทมีอธิบายดังนี้

๑.๑) **ยินดีในกาม** ในคัมภีร์อุปนิษัทกล่าวไว้ว่า มนุษย์เราเต็มไปด้วยความอยากหรือความต้องการและได้อธิบายขยายความออกไปอีกว่า มนุษย์เราต้องการความสนุกสนานความเพลิดเพลินในกามารมณ์ ต้องการอยากเป็นนั่นอยากเป็นนี่อยู่ตลอดเวลา และความต้องการดังกล่าวก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือมันเป็นไปเองโดยธรรมชาติไม่มีใครบังคับบัญชาให้เป็นไปเช่นนั้นมันเป็นไปเอง ธรรมชาติความอยากของมนุษย์เรานั้นย่อมไม่รู้จักเพียงพอ หากยังหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี (อิฏฐารมณ์) อารมณ์ที่น่าปรารถนา อีกประการหนึ่ง อารมณ์ดังกล่าวย่อมทำให้เกิดกิเลสตัณหาความอยากลุกโผลงขึ้นเรื่อยๆ เหมือนไฟที่ถูกหล่อเลี้ยงด้วยน้ำมัน หรือจะกล่าวได้ว่าไฟย่อมไม่อ้อมด้วยเชื้อฉันทิ ความอยากของคนเราก็ไม่อ้อมด้วยอารมณ์ฉันทินั้น^{๔๒} ความอยากหรือความต้องการย่อมกระตุ้นหรือผลักดันให้คนเรากระทำบางสิ่งบางอย่างในทางที่ผิดศีลธรรมจริยธรรมจนกระทั่งกลายเป็นอกุศลหรือบาปไปในที่สุด ซึ่งให้ผลเป็นทุกข์ทั้งแก่ตนเองและคนอื่นเรื่อยไป ดังนั้นในจริยธรรมพราหมณ์-ฮินดูจึงสอนว่า ความอยากหรือความต้องการของคนเราควรอยู่ภายใต้ของกฎศีลธรรมและจะต้องควบคุมด้วยธรรมะอยู่เสมอไป ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วจะมีแต่อันตรายและเป็นบาปกรรมและความเลวร้ายต่างๆ ไปตลอด^{๔๓}

๑.๒) **ยินดีพอใจในศิลปะ** กามะ มีความหมายในลักษณะแห่งความรักและความยินดีในศิลปะ และประสบการณ์ศิลปะของมนุษย์อีกด้วย นักปราชญ์ชาวฮินดูได้กล่าวไว้ว่า วิจิตรศิลป์สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เราให้เข้าถึงในสิ่งที่ตนพึงพอใจทางวิญญาณได้ สามารถโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เราให้ทำความดีต่างๆ ได้ อีกทั้งคนหนึ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูถือว่า กามะ คือความสุข ซึ่งสืบเนื่องมาแต่ความมั่งคั่งที่แสวงหาได้มาอย่างถูกต้องตามธรรม ในคัมภีร์มनुสมฤติกกล่าวไว้ว่าผู้ครองเรือนแสวงหาความมั่งคั่งแล้วใช้จ่ายทรัพย์สินไปในทางที่เหมาะสม ไม่ผิดหลักจริยธรรมสามารถที่จะมีความสุขในทางกามารมณ์ได้ แต่จะต้องไม่เกินเลยขอบเขตของศีลธรรมกฎเกณฑ์ทางศาสนา^{๔๔}

^{๔๒} ฤกษ์ชะวาปายนวยาส, **ศรีมัททคัทคีตา หรือ เพลงแห่งชีวิต**, แปลโดย แสง มนวิฑูร และ จำนงค์ ทองประเสริฐ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๔๕.

^{๔๓} ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), **ศึกษาเปรียบเทียบบรรณาคติชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา**, หน้า ๑๐๓.

^{๔๔} วิทยา ศักยาภินันท์, **ศาสนาฮินดู**, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๔.

สรุปได้ว่า คำว่า กามะ ไม่ได้มีความหมายถึงความรักในกามกิเลสเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงความดีประเภทอื่นๆ อีกด้วยเช่น ใคร่หรืออยากในการสร้างคุณงามความดี อยากทำดีโดยไม่ผิดศีลธรรมมีจริยธรรมควบคุมกำกับความประพฤติของตนเอง กามะคือความใคร่ที่นั้นต้องไม่ผิดไปจากหลักของศาสนาไม่ผิดศีลธรรม ต้องอยากโดยไม่ทำให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อน คือต้องไม่เดือดร้อนทั้งตนเองและคนส่วนรวม ใครไปในทางที่นำความเจริญความสันติสุขมาสู่สังคม

นอกจากนี้ ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ยังได้บัญญัติไว้อีกว่า ธรรมะ คือลักษณะแห่งความดี ด้านจริยธรรมย่อมมีลักษณะ ๑๐ ประการ ^๕ และผู้ที่ปฏิบัติตามธรรม ๑๐ ประการนี้ ย่อมได้ชื่อว่า “ธรรมาตมา” ธรรมะทั้ง ๑๐ ประการนั้น มีความหมายและรายละเอียดในแต่ละข้อดังต่อไปนี้

๑. ธฤติ แปลว่า ความพอใจ ความมั่นคง ความถือ ความมี ความกล้า และความสุข เป็นต้น บุคคลผู้มีธรรมะตามลักษณะนี้ จะมีความพยายามอยู่ด้วยความมั่นคงถึงแม้ว่าเขาจะไม่สำเร็จ ประโยชน์ตามความประสงค์ตามที่ตั้งไว้ก็ไม่มี ความวิตกกังวลแต่ประการใด ยังมีความพยายามอย่างนี้ต่อไปโดยไม่ย่อหย่อนไม่ท้อถอย และมีความรู้สึกยินดีพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่โดยปราศจากความโลภ ไม่มีกิเลสตัณหา ไม่แสวงหาผลประโยชน์ไปในทางที่ผิดศีลธรรมจริยธรรม อันเป็นหลักคำสอนของศาสนา

๒. กษมา แปลว่า ความอดกลั้น อดทน มีความเมตตา กรุณาเป็นที่ตั้ง มีความพากเพียรพยายามต่อหน้าที่การงานและการศึกษาเล่าเรียนของตนเอง

๓. ทมะ แปลว่า การระงับจิตใจ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่างๆ คือรู้จักข่มจิตใจของตนด้วยความสำนึกในความเป็นผู้มีเมตตา และมีสติรู้ตัวอยู่เสมอ

๔. อสเตยยะ แปลว่า ไม่ลัก ไม่ขโมย

๕. เสาจะ แปลว่า ความบริสุทธิ์ทั้งร่างกาย และจิตใจ

๖. อินทริยนิครหะ แปลว่า การระงับ การปราบปรามอินทริย์ทั้ง ๑๐ ได้แก่

๖.๑ ชญาเนนทริย์ ๕ ได้แก่อินทริย์ ประสาทสัมผัสความรู้สึกทางอินทริย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง

๖.๒ กรเมนทริย์ ๕ ได้แก่ อินทริย์หรือประสาทความรู้สึกทางการกระทำมี มือ เท้า ทวารหนัก ทวารเบา และลำคอ

๗. อี แปลเหมือนกันกับอธีระ หรือ พุทธิ หมายถึง สติ ปัญญา มติ ความคิด รู้จักระเบียบวิธีการขนบธรรมเนียม และประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ของสังคมที่ตนเองอยู่อาศัย

๘. วิทยา หมายถึง ความรู้ทางปรัชญาศาสตร์ คือรู้ลึกซึ้ง และมีความรู้เกี่ยวข้องกับ ชีวะ มายาและพระพรหม และรู้ถึงความจริงสูงสุดในทางศาสนา

^๕ องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, หน้า ๖๗.

๙. สัตยะ แปลว่า จริง หรือ ความจริง หมายถึง ความจริงหรือความเห็นที่สุจริต
ถูกต้องตามธรรม

๑๐. โภคะ แปลว่า ไม่โกรธ คือมีความอดทนสูง มีขันติ ธรรมซึ่งเป็นธรรมที่รองรับ
ความโกรธได้ควบคุมสติอารมณ์ได้^{๔๖}

ในวรรณกรรมสันสกฤตที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ ได้กล่าวถึงคุณธรรมต่างๆ ของ
บุคคลที่ดำรงตนอยู่ในวัยแห่งการครองเรือนไว้ เช่น

๑) การมองสร้างคุณค่าที่แท้จริง คือความผู้มีจิตสูง ไม่ติดในกามราคะ ในความ
ละโมภ และในการคิดประทุษร้ายผู้อื่น

ผู้ได้เห็นภรรยาผู้อื่นเหมือนแม่ เห็นทรัพย์ผู้อื่นเหมือนก้อนดิน
และเห็นสัตว์ทั้งปวงเหมือนตัวเอง ผู้นั้นชื่อว่าเห็นจริง^{๔๗}

๒) การรักษาคุณสมบัติของตน คือการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เหมาะสม ควร
แก่การยกย่อง ดังเช่น สตรีต้องจงรักภักดีต่อสามี คนต้องรู้จักต้องแสวงหาวิชาความรู้อันเป็น
เครื่องมือทำให้ตนเองอาจในสังคมได้ และนักพรตต้องมีขันติธรรม เป็นต้น เช่น

เสียงไพเราะเป็นคุณสมบัติของนกคู้เหว่า ภรรยาผู้จงรักภักดีต่อสามี
เป็นคุณสมบัติของสตรี วิทยาเป็นคุณสมบัติของผู้ไร้รูปที่สง่างาม และ
ความอดทนอดกลั้นเป็นคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญพรต

ฤาษีไม่รู้จักสันโดษ บรรลีย์ พระราชาทรงมีสันโดษ บรรลีย์ หญิง
โสเภณีมีความละอาย บรรลีย์ และหญิงมีสกุลสูงแต่ไร้ความละอายก็
บรรลีย์

ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยรูปและวัยหนุ่มสาว เกิดขึ้นในตระกูลอันไพศาล แต่ไร้
วิชาความรู้ ดูไม่สง่างาม ประดุจดังกอกทองกวาวที่ไร้กลิ่นหอม^{๔๘}

๓) ธรรมเป็นเครื่องทำให้เจริญ คือการชนะความชั่วที่ปรากฏอยู่ภายในตัวของ
บุคคลผู้ครองเรือน คือ ความง่วง ความซุกซม ความขลาด ความฉุนเฉียว ความเกียจคร้าน และความ
ผัดเวลา ดังความในทิตโตปเทศ ว่า “ผู้หวังความเจริญในโลกนี้ พึงชนะความชั่ว ๖ ประการคือ ง่วงเหงา
หาวนอน ๑ เงื่องซึ่มไม่ว่องไว ๑ ขลาดกลัว ๑ โทสะ ๑ เกียจคร้านและผัดเพี้ยนเวลา”^{๔๙}

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมขมิณวัย หรือวัยแห่งการครองเรือน ก็คือ หลักแห่งการใช้
ชีวิตตามวิถีแห่งผู้อยู่ร่วมกับสังคม ซึ่งจะต้องสร้างปฏิสัมพันธ์กับสังคมทั้งในฐานะผู้ให้และผู้รับ โดยมี
หน้าที่หลักคือการพัฒนาตนให้เป็นผู้มีคุณธรรม หรือสามารถเป็นผู้นำได้ ต่อมาคือการให้การส่งเสริม

^{๔๖} อารี วิชาชัย, ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, หน้า ๒๐.

^{๔๗} สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ (ปวีรรต), วายการศตกัม สุภาษิตร้อยบทของวยาส, ๓๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๘.

^{๔๙} เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), ทิตโตปเทศ, หน้า ๒๔.

บุคคลในครอบครัว เช่น บุตร ธิดา ภรรยา ให้อยู่เป็นสุข สุดท้ายคือการสงเคราะห์บุคคลอื่นไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งสอดคล้องกับหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในอาศรมที่ ๒ คือ คฤหัสถ์นั่นเอง

๓.๒.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย

หลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัยนั้น ผู้วิจัยได้จัดด้วยสุดท้ายของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ไว้ ๒ ระยะด้วยกัน คือ

ระยะที่ ๑ วณปรัสถอาศรม (วัยแห่งการอยู่ป่า)

คำว่า วณปรัสถ แปลว่า ผู้อยู่ป่า เป็นอาศรมข้อที่ ๓ เป็นขั้นตอนหรือระยะที่ ๓ ของการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู วณปรัสถนี้จะเริ่มจากช่วงระยะเวลาของอายุประมาณ ๕๑-๗๕ ปี ถือได้ว่าเป็นวัยชราของชีวิตแล้ว เพราะในช่วงระยะเวลานั้นบุคคลจะเริ่มสังเกตเห็นตัวเองว่า เราเป็นปู่ย่า ตายายแล้วควรที่จะเริ่มปฏิบัติตนให้เข้าสู่อาศรมที่ ๓ ได้แล้ว

วณปรัสถอาศรมเป็นช่วงชีวิตที่บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ที่อยู่ในการครองเรือนมาจนประสบความสำเร็จในชีวิตแล้ว ควรจะปล่อยวางจากการอยู่บ้านครองเรือนปล่อยให้เป็นที่ของลูกหลานที่จะต้องสืบสานกันต่อไป สำหรับคนในวัยนี้นั้นควรจะหันหน้าเข้าหาธรรมดำเนินชีวิตอยู่ในป่าตามหลักของวณปรัสถอาศรมต่อไป จนกระทั่งถึงขั้นสันยาสะคือ ออกบวชปฏิบัติธรรมตลอดชีวิตกล่าวคือ เมื่อบุตรธิดาสำเร็จการศึกษาออกมาเป็นคฤหัสถ์ทำการงานมีหลักฐานมั่นคงและแต่งงานมีครอบครัวเรียบร้อยแล้ว บิดามารดาผู้แก่เฒ่าก็ควรที่จะยกทรัพย์สินสมบัติมอบให้แก่บุตร แล้วตนเองก็ออกไปปฏิบัติธรรมอยู่ตามอาศรมในป่า หรือเสียสละกำลังกายกำลังทรัพย์ของตนเองทำงานเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม เช่น เป็นครูอาจารย์ทำหน้าที่ให้การศึกษาสอนและสั่งสอนธรรมะให้แก่ประชาชน หรือคิดหาทางช่วยเหลือสังคมเพื่อที่จะทำให้สังคมเจริญขึ้น

สำหรับสตรีถ้าไม่มีความประสงค์ที่จะไปอยู่อาศรมในป่ากับสามี ก็อาจจะอยู่กับบุตรหลานต่อไปได้ และสำหรับบุคคลใดไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ตาม หากไม่ต้องการที่จะออกไปอยู่ในป่าก็อาจจะอยู่ที่บ้านได้ แต่ต้องบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ คืออุทิศตนทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมต่อไป จนกว่าจะมีอายุถึง ๗๕ ปี จึงจะพ้นจากขั้นตอนของการเป็นผู้อยู่ป่า และย่างเข้าสู่อาศรมที่ ๔ คือ สันยาสะหรือสันยาสีต่อไป^{๕๐}

ระยะที่ ๒ สันยาสะอาศรม (วัยแห่งการออกบวช)

คำว่า สันยาสะ แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม เป็นระยะหรือขั้นตอนสุดท้ายของชีวิตผู้ที่เข้าสู่อาศรมนี้เรียกว่า สันยาสี สันยาสี หรือบุคคลผู้สละชีวิตทางโลกแล้วหันมาบำเพ็ญเพียรนั้นถือว่าเป็น

^{๕๐} ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๖๔.

อาจารย์ของคนในสังคมทุกระดับชั้นเป็นผู้อยู่ในสถาบันที่สูงสุดและยังถือว่าเป็นอาจารย์ของพราหมณ์อีกด้วย

เพราะคุณสมบัติแรกของสันยาสี คือ เป็นผู้ที่ไม่มีความกลัวต้องอยู่ในป่าแต่เพียงลำพังผู้เดียวโดยไม่หวังหรือรอคอยให้ใครมาอุปถัมภ์ ต้องพึ่งพาพระเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น หากผู้ใดคิดว่าหลังจากตัดความสัมพันธ์จากสังคมไปแล้วใครจะปกป้องดูแลข้าพเจ้า หากคิดเช่นนี้ ก็ไม่ควรที่จะสละชีวิตในทางโลกมาปฏิบัติเป็นสันยาสีอยู่ในป่า ควรคิดว่าถึงแม้ว่าจะอยู่ในเขตป่าที่มืดที่สุด ข้าพเจ้าก็ยังมีพระผู้เป็นเจ้าอยู่เคียงข้างและพระองค์จะให้การปกป้องคุ้มครองอยู่ตลอดเวลาความคิดเช่นนี้เรียกว่าเป็นผู้ปราศจากความกลัว ระดับจิตเช่นนี้จำเป็นสำหรับบุคคลผู้สละชีวิตในการครองเรือนทางโลกมาประพฤติปฏิบัติ จากนั้นต้องทำความเป็นอยู่ของตนเองให้บริสุทธิ์ มีกฎเกณฑ์หลายข้อที่จะต้องปฏิบัติตามในชีวิตของการสละโลกข้อสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตสันยาสี คือ มีข้อห้ามอย่างเคร่งครัดในการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรี ห้ามแม้แต่จะพูดกับสตรีในที่ลับ

เพื่อรักษาความเป็นอยู่ให้บริสุทธิ์ สันยาสีควรภิกษาจารไปตามบ้านเรือนเพื่อการดำรงชีวิต การที่สันยาสีภิกษาจารจากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่งนั้น ไม่ได้หมายความว่าไปขอกทานหรือเพื่อไปขอกทานโดยตรง แต่ไปเพื่อพบปะและปลุกกุศลให้ตื่นจากกิจของฆราวาส คือพวกเขามัวแต่ประกอบกิจของคฤหัสถ์จนลืมทำกิจของพระผู้เป็นเจ้า ปลุกให้หันมาทำความดีและมีจิตสำนึกที่ดีต่อพระผู้เป็นเจ้า นี่คือน้ำที่ของสันยาสี^{๕๑}

ช่วงแห่งอายุของบุคคลผู้ที่จะเข้าสู่อาศรมนี้ไม่ได้กำหนดไว้อย่างแน่นอนตายตัวเหมือนกับอาศรมอื่นๆ ธรรมดาของคนทั่วไปส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ประมาณ ๗๕ ปี ของคนในสมัยโบราณที่มีอายุโดยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ก็ไม่ได้กำหนดไว้อย่างแน่นอนว่า บุคคลจะเข้าสู่อาศรมนี้เมื่ออายุเท่าไร เพราะมีบางคนอาจเข้าสู่อาศรมนี้ตั้งแต่อายุยังน้อย ตัวอย่างเช่น ท่านคังกรจารย์ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชาวอินเดีย เข้าสู่สันยาสีตั้งแต่วัยเยาว์เป็นพรหมจารี สันยาสีเป็นขั้นตอนสุดท้ายของสันยาสีผู้สละชีวิตจากการครองเรือนแบบคฤหัสถ์โดยสิ้นเชิง แล้วออกบวชเป็นฤาษี มุนี ดาบส ถือเพศเป็นบรรพชิตประพฤติพรหมจรรย์ ใช้ชีวิตแบบอัสระอาศัยอยู่ในป่าเพื่อแสวงหาโมกษะธรรมและความหลุดพ้นเป็นเบื้องหน้า เพื่อบรรลุความจริงแท้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนว่า ตนเองเป็นใคร พรหมันคือใครสาระของชีวิตคืออะไร เมื่อได้คำตอบสำหรับตนเองแล้วก็รู้ว่า ตนเองและพระพรหมนั้นเป็นสิ่งเดียวกันเมื่อรู้แจ้งเห็นจริงอย่างนี้แล้วก็จะออกเผยแผ่คำตอบความรู้นั้น สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นจริงตามไปด้วย

โดยถือว่ามนุษย์ทั้งปวงเป็นเหมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกันกับตนเอง และต่างก็เป็นอนสะ (ส่วนหนึ่ง) ของพรหมันด้วยจนกว่าร่างกายจะแตกสลายไปและวิญญาณก็จำดำรงอยู่ในภาวะ

^{๕๑} ภควัด-คีตา ๒/๑๖/๑-๓/๔๕๒-๔๕๓.

แห่งโมกษะนั้นชั่ววินัยนตร์ ซึ่งภาวะแห่งความหลุดพ้นนี้ เป็นเป้าหมายอันสูงสุดและสุดท้าย ของ สันยาสี^{๕๒}

หลักธรรมที่สันยาสีมุ่งแสวงหา ก็คือ โมกษะธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น คำว่า โมกษะ ธรรม เป็นหลักจริยธรรมขั้นสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นหลักของการปฏิบัติเพื่อบรรลุดุธรรม คำว่า โมกษะ (Moksa) มาจากรากศัพท์ว่า มุจ แปลว่า การหลุดพ้นปล่อยไป ไม่ถูกสกัดกั้น การปลดปล่อย หมายถึง ความเป็นอิสระจากเครื่องผูกพัน จากความไม่สมบูรณ์ทั้งปวง จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๕๓}

ท่านคังกรจารย์กล่าวว่า โมกษะ มีสถานะเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน สถานะของโมกษะ เป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือการเกิดและการตาย เป็นสถานะที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาตะมันและโลกเป็นสถานะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว ชีวาตะมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลมีแก่นแท้เพียงหนึ่งเดียวคือ ปริมาตมัน คือวิญญาณอันยิ่งใหญ่ ปริมาตมันเป็นเองเกิดเองเป็นที่เกิดขึ้นของสรรพสิ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่าและไม่มีเบื้องต้นไม่มีที่สุด (Universal Self) โมกษะ จึงเป็นความจริงสูงสุดเป็นสถานะที่ไม่เปลี่ยนรูปเป็นอมตะ กระจายอยู่ทั่วไปเหมือนอากาศ พ้นจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด หหมดความข้องใจไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ๆ อยู่เหนือกรรมดีและกรรมชั่ว ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน และไม่มีทั้งอนาคต เป็นสถานะที่ไม่มีรูปร่างกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตัวพรหมันก็คือโมกษะหรือความหลุดพ้น^{๕๔} เป็นธรรมชาติของพรหมันเป็นสิ่งที่อมตะ และบริสุทธิ์ กล่าวคือ โมกษะก็คือตัวของพรหมันนั่นเอง เป็นสิ่งสูงสุดอยู่เหนือทุกสิ่ง และมีอยู่ในทุกสิ่งไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุดแต่เป็นสิ่งสูงสุดนั่นเอง

โมกษะ เป็นอุดมการณ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หมายถึง การหลุดพ้นจากอวิชชาหรืออภิปิชา คือความไม่รู้ในพรหมัน ผู้ที่หลุดพ้นถือว่าได้กระทำกิจของชีวิตได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เป็นอิสระจากเครื่องผูกพันทั้งปวง การที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นถือว่าเป็นโอกาสดีที่สุดสำหรับการบรรลุโมกษะ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ถือว่าการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นเป็นเหตุอันเนื่องมาจากผลของการทำความดี

ในคัมภีร์มनुสมฤติชี้ให้เห็นว่า ธรรมะเท่านั้นที่จะทำให้เราบรรลุโมกษะได้ โดยการอบรมบ่มนิสัยผ่านอรรณะ กามะ และธรรมะ เมื่อชำระหนี้ทั้ง ๓ แล้ว ผู้มีความปรารถนาที่จะบรรลุโมกษะ ต้องตั้งเป้าหมายไปที่ความหลุดพ้น ถ้ามีความปรารถนาที่จะต้องการความหลุดพ้น แต่ยังไม่ชำระหนี้ นี้ คือไม่ได้ปฏิบัติตามขั้นตอนของชีวิต หรือขั้นตอนของ อรรณะ กามะ และธรรมะมาก่อน ก็จะไม่

^{๕๒} สมพร สุขเกษม, หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, หน้า ๘๗.

^{๕๓} ไพฑูรย์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง, ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^{๕๔} สุนทร ณ รั้งซี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, หน้า ๓๔๒.

ความก้าวหน้าในธรรม ในมนุสมฤตยั้งได้กล่าวถึงโอกาสที่พรหมจารีจะบรรลุมุโฆชะได้ โดยไม่ต้องผ่านระดับต่อมาของชีวิตโดยมีข้อแม้ว่าเขาได้ทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ในคัมภีร์แล้วอย่างสมบูรณ์แล้วเท่านั้น^{๕๕}

ในภควัทคีตา ได้กล่าวถึงวิธีการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดไว้หลายตอน เช่น

อรชุน บุคคลใดวางใจให้เป็นปกติเมื่อประสบกับความพลาดหวังหรือสมหวังได้ ทั้งในใจของเขาแล้วก็บริสุทธิ์สะอาดจากความกระหายอยาก พึงทราบเถิดว่าบุคคลนั้นเป็นสันยาสีอันมีความหมายว่าผู้สละกรรมทั้งได้

ผู้ไม่ลุ่มหลงในมายาการของสิ่งคู่เช่น สุข ทุกข์ หรือดีใจ เสียใจ เป็นต้น ย่อมหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งชีวิตได้ไม่ยาก^{๕๖}

บุคคลรู้เท่าทันมายา ย่อมทราบว่าตนเองไม่ได้ทำอะไร การที่ตามองเห็น หูได้ยินเสียง ภายได้สัมผัส จมูกได้สูดกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส หรือการที่คนต้องเดิน ต้องหลับนอน ต้องหายใจ ต้องพูด ต้องขับถ่าย ต้องหิบบิโนนฉนวนนี้ ต้องลืมตาและหลับตา เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นธรรมชาติของชีวิต เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น เขาก็ปล่อยให้สักแต่ว่าเกิดขึ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๕๗}

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการรู้จักปล่อยวางของสันยาสี ผู้มุ่งเข้าสู่โมกษธรรม ไม่ติดอยู่กับโลกียวิสัย

สรุปแล้ว หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมบุคคลให้ดำรงตนอยู่ถูกต้อง หรือเหมาะสมกับวัย ก็คือการมีธรรมะตามหลักของอาศรมทั้ง ๔ คือ พรหมจารี เป็นวัยแห่งการศึกษา คฤหัสถ์เป็นวัยแห่งการครองเรือน วณปรสณะและสันยาสี เป็นวัยแห่งการเข้าป่าศึกษาธรรม และออกบวชมุ่งแสวงหาโมกษธรรม ดังความในวยาการศตกัม ที่กล่าวถึงวิธีการที่ทำตนบุคคลเป็นผู้มีอายุยืนยาว ไม่หลงกาล คือการปฏิบัติตนให้สมกับวัย ไว้ว่า

รับประทานอาหารแล้ว นั่งอยู่เฉย ๆ ทำให้อ้วน เมื่อยืนอยู่เฉย ๆ ทำให้มีกำลังแข็งแรง เดินจงกรมไปมา ทำให้มีอายุยืนยาวตลอดกาล เมื่อออกวิ่งมฤตยูจะวิ่งพล่าน (ตายไว)^{๕๘}

ผู้ที่รู้จักพูดเหมาะสมกับหัวข้อเรื่องหรือกาลเวลา รู้จักความรักที่เหมาะสมกับสภาวะตนเอง และรู้จักโกรธให้เหมาะสมกับพลังกำลังที่ตนเองมีอยู่ ชื่อว่าเป็นบัณฑิต^{๕๙}

^{๕๕} วิทยา ศักยาภินันท์, ศาสนาฮินดู, หน้า ๙๕

^{๕๖} สมภาร พรหมทา, ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๓๕.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๕๘} สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ (ปริวรรต), วยาการศตกัม สุภาชิตร้อยบทของวยาส, หน้า ๔๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

หรือดังความที่พระกฤษณะตรัสกับอรชุน ถึงคุณธรรมของบุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นเทพแม่ในร่างของมนุษย์ไว้

คุณธรรมต่อไปนี้หากผู้ใดมีเป็นสมบัติประจำกาย ผู้นั้นย่อมชื่อว่ามีเทวะภาวะในตัว คุณธรรมดังกล่าวคือ การรู้จักให้อภัยหนึ่ง ความเป็นผู้มีใจใสสะอาดหนึ่ง ความเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในปัญญาและสมาธิหนึ่ง ความเป็นผู้รู้จักเจือจางแก่เพื่อนร่วมโลกหนึ่ง ความเป็นผู้รู้จักบังคับอารมณ์และรู้จักควบคุมประสาทสัมผัสหนึ่ง การประกอบยัญกรรมหนึ่ง การสาธยายมนต์หนึ่ง การบำเพ็ญตบธรรมหนึ่ง ความซื่อสัตย์หนึ่ง ความโกรธหนึ่ง การเสียสละเพื่อผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนหนึ่ง ความเป็นผู้มีใจสงบเยือกเย็นหนึ่ง ความเป็นผู้งดเว้นจากการสร้างความริ้วฉานแตกแยกแก่คนอื่นหนึ่ง ความเป็นผู้ไม่ตบตาในสัตว์ทั้งปวงเสมอกันหมดทั้งสิ้นหนึ่ง ความสุภาพอ่อนโยนหนึ่ง ความละเอียดต่อการกระทำความชั่วหนึ่ง ความเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่กลับกลอกตลบตะแลงหนึ่ง ความอดทนหนึ่ง ความไม่ริษยาผู้ที่ได้ดีกว่าหนึ่ง และความถ่อมตนอีกหนึ่ง^{๖๐}

๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อยุติ

๓.๓.๑ หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อปฐมวัย

หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาหรือเข้าศึกษาต่อปฐมวัย ซึ่งในงานวิจัยนี้มุ่งถึงวัยแห่งพรหมจรรย์ อาศรม คือ เป็นวัยที่กำลังศึกษาเล่าเรียน ดังนั้น สิ่งที่เป็นปฏิกิริยาต่อก็คือ ความดีที่ยังหาความรู้ ในวัย การศตกัม ได้กล่าวถึงโทษของบุคคลผู้อยู่ในปฐมวัยไว้ เช่น ความต้องการกามคุณ การก่อการ ทะเลาะวิวาท การชอบโต้เถียง การคบหาสมาคมกับคนชั่ว เป็นต้น ซึ่งเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมี ปัจจัยมาจากการขาดความรู้นั่นเอง

ลักษณะของคนโง่มี ๓ อย่างคือ ความต้องการกามคุณของผู้ไม่มี ทรัพย์สินหนึ่ง ผู้มีกำลังน้อยแต่ชอบหาเรื่องทะเลาะวิวาทหนึ่ง ผู้ดีที่ยังหา ความรู้แต่ชอบโต้เถียงหนึ่ง

เข้าไปในขณะที่เขาไม่ได้เชื่อหนึ่ง พุดมากในเมื่อไม่ได้ถูกถามหนึ่ง ชอบสรรเสริญพรรณนาสรรคุณตัวเองหนึ่ง ที่ว่ามานี้คือลักษณะของคน โง่

จงละเลิกการสังสรรค์กับทรชน จงคบค้าสมาคมกับคนดี จงทำบุญย์ ทุกวันทุกคืน และจงระลึกถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตเป็นนิตย์

คนไร้วิชาความรู้มีหกประเภทเหล่านี้ คือ คนเกียจคร้านหนึ่ง คนมี ปัญญาทราบบ้างหนึ่ง คนชอบหาความสุขใส่ตัวหนึ่ง คนถูกพยาธิตามป่วย ไข้เบียดเบียนหนึ่ง คนชอบนอนหลับหนึ่ง และคนหมกมุ่นในกามหนึ่ง^{๖๑}

^{๖๐} สมภาร พรหมทา, ภาควิชาศีล (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), หน้า ๑๐๓.

^{๖๑} สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ (ปริวรรต), วายการศตกัม สุภาชิตร้อยบทยของวยาสา, หน้า ๓๕.

จากข้อความต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้มองเห็นภาพโดยรวมว่า การขาดวิชาความรู้ที่แน่นและ เป็นเหตุแห่งการทำชีวิตในปฐมวัยให้ล่มจม แล้วพาลส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย โดยเฉพาะ ผู้ประพดิล่วงหลักการชีวิตพรหมจรรย์ย่อมไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมอื่นดู

๓.๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย ได้แก่ วัยแห่งการครองเรือนที่เรียกว่า คฤหัสถ์ อาศรม คือการไม่แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน อันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่ม สลาย ดังความที่ว่า

เป็นความจริงที่ว่า กามให้ความเบิกบานใจ ทรัพย์สมบัติให้ความ รื่นรมย์ยินดี ทำไมหนอ สตรีถึงได้หลงมัวเมารูปโฉมตัวเอง ทั้งๆ ที่ข้อ สำคัญนั้น ชีวิตคนเรามีการเสื่อมสลายและไม่แน่นอน

บุรุษผู้มีจิตสูงส่งจะมีความสุขสองอย่าง คือ ยุติการคลุกคลีกับคน ทั่วไป (มีจิตสงบ) หรือไม่มีทรัพย์คืออำนาจเป็นคุณสมบัติแพร่กระจายไป ทั่ว^{๖๒}

เมื่อบุคคลมีใจวุ่นวายเพราะถูกโมหะเข้าครอบงำเสียแล้วชีวิตของเขาจะจมอยู่กับ การเสพสำราญความสุข และนั่นชีวิตทั้งชีวิตของเขาก็ยอมเสมือนหนึ่งดิ่งลงแล้วสู่ห้วงนรกอัน โสโครก อรชุนสำหรับคนที่จิตใจเต็มไปด้วยอสุรภาวะนั้น ถึงจะแสวงหาความดีเช่นให้ทานหรือ ประกอบด้วยญกรรม ความดีนั้น ๆ ก็สักแต่ว่าทำไปในนามเท่านั้น หากผลอันใดมิได้

ในสังสารวัฏฏ์นี้ มันผู้ใดหลงมัวเมาในอำนาจ เกิดมาเพื่อกอบโกยความสุขใ้ตนโดยไม่ คำนึงถึงความเดือดร้อนของเพื่อนร่วมโลก คุณเคลนเราซึ่งเป็นภาวะสูงสุดที่สถิตอยู่ในสรรพสิ่ง รวมทั้งตัวมันเองด้วย มันผู้นั้นจะถูกเราเหวี่ยงลงไปสู่สุรกำเนิดให้เสวยผลกรรมอันเจ็บแสบชั่ว กับบัพชั่วกลับ อรชุนใครก็ตามที่หลงผิดดั่งที่เรากล่าวมา ผู้นั้นยอมเวียนว่ายอยู่ในอสุรกำเนิดซ้ำ แล้วซ้ำอีก ไม่มีโอกาสได้เข้าถึงเรา มีแต่จะตกต่ำลงเรื่อยไป^{๖๓}

ดังนั้น หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย วัยแห่งการครองเรือน นอกจากหลักธรรมใน คฤหัสถ์อาศรมแล้ว คือ การไม่แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน อันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่มสลาย

๓.๓.๓ หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย คือ วัยสุดท้าย ในงานวิจัยนี้ มุ่งถึงวัยที่ดำรงอยู่ใน หลักของอาศรมข้อวนปรัสธะอาศรม และสันยาสีอาศรม คือการความไม่เที่ยงของสังขารร่างกายมี ความแก่หง่อมเป็นธรรมดา และมีความตายไปในที่สุด ซึ่งสิ่งที่น่ารังเกียจของบุคคลในวัยนี้ ก็คือ ความอยากที่ภาษาสามัญเรียกว่า ตัณหา เช่น คนแก่ตัณหากลับ เป็นหลักธรรมข้อนี้เมื่อเกิดขึ้นกับผู้

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๖๓} สมภาร พรหมทา, ภควัทธิศา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), หน้า ๑๐๕.

ดำรงอยู่ในบ้านปลายแห่งชีวิต ย่อมทำให้ชีวิตมัวหมองได้ เพราะเดินผิดทาง แทนที่จะข่มจิตเพราะ แสวงหาโมกษธรรม หรือออกบำเพ็ญเพียร ดังข้อความต่าง ๆ ว่า

ใบหน้า (ของคนแก่) ปกคลุมไปด้วยรอยเหี่ยวย่น ศีรษะถูกย้อมสี
โดยพัฒนาผล (มีผมหงอก) ร่างกายหย่อนยาน มีต้นหาอย่างเดียวที่ยังคง
สภาพอ่อนเยาว์อยู่^{๖๔}

และดังคำที่พระกษณะตรัสกับอรชุน ว่า

สิ่งกระตุ้นให้คนกระทำความชั่วคือความกระหายอยากอันแปรเป็นความเคียดแค้นเมื่อ
ไม่ได้สมอยากในทันทีสิ่งนี้เองที่เป็นศัตรูของความดี ความบังคับความโชติช่วงของเปลวไฟ
ฝุ่นธุลีบดบังความสดใสของกระจก รกท้อหุ้มทารกเอาไว้ด้วยอาการฉุนใจ ความกระหายอยาก
ย้อมหุ้มท้อจิตใจให้เศร้าหมองมืดมัวด้วยอาการดั่งสามอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น^{๖๕}

ส่วนโทษธรรมต่อไปนี้คือ ความเป็นคนหัวดีอ่อนหนึ่ง ความเป็นคนอวดดีหนึ่ง ความทะนง
ตนหนึ่ง ความเป็นผู้ฉุนเฉียวอยู่ตลอดเวลาหนึ่ง ความหยาบคายหนึ่ง และความหลงตนว่า
ฉลาดทั้ง ๆ ที่เป็นคนโง่อีกหนึ่ง สิ่งเหล่านี้หากใครมีอยู่ในตัว ผู้นั้นชื่อว่ามีส่วนภาวะในตนใน
จำนวนภาวะทั้งสองประการนี้เทวภาวะย่อมชักนำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้น ส่วนอสุภภาวะย่อม
ชักนำบุคคลไปสู่การติดอยู่ในห้วงแห่งสังสารวัฏ^{๖๖}

อรชุน ประตูนรกนั้นมีอยู่สามประการคือ กามะ อันได้แก่ความกระหายอยากในทางที่ผิด
หนึ่ง โกรธะ อันได้แก่ความซึ่งเคียดเมื่อไม่ได้สิ่งที่ตนกระหายอยากนั้นหนึ่ง และโลภะ อันได้แก่
ความเพียรพยายามเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้มันอีกหนึ่ง ประตูดังสามนี้ผู้มีปัญญาพึงละเสีย
ผู้ใดก้าวพ้นจากประตูสู่ความมีตนทั้งสามนี้แล้วเพียรพยายามประกอบกรรมดีงามอยู่เสมอ ผู้
นั้นย่อมบรรลุถึงบรมคติกกล่าวคือปรมาตมันในที่สุด ส่วนผู้ใดปล่อยใจและกายไปตามความ
กระหายอยากที่ผิด ๆ ไม่ใส่ใจถึงครรลองแห่งความถูกต้องที่ท่านผู้รู้กล่าวไว้ ผู้นั้นย่อมไม่อาจ
บรรลุถึงความสมบูรณ์แห่งชีวิตและความสุขตลอดจนบรมคติดังกล่าวมาแล้วนั้น เพราะเหตุนี้
แลอรชุน ท่านพึงไตร่ตรองให้แจ้งว่าสิ่งไหนควรกระทำ สิ่งใดไม่พึงกระทำ โดยถือเอาครรลองที่
ท่านผู้รู้ในอดีตวางไว้เป็นเกณฑ์ตัดสิน และเร่งประกอบความดีเถิด^{๖๗}

จะเห็นได้ว่า ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย ก็คือ ความอยากกระหายในกิเลสตัณหา
ไม่สังวรในสังขารของตัวเองนั่นเอง

จากประเด็นเกี่ยวกับหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย ผู้วิจัยได้กำหนดศึกษาในวัยทั้ง ๓
ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย ซึ่งสรุปประเด็นหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ได้ดังนี้ ๑) ปฐมวัย คือ

^{๖๔} สุรัสวดี ไทยรัตน์ (ปริวรรต), วายการศตกัม สุภาชิตร้อยบทยองवास, หน้า ๒๑.

^{๖๕} สมภาร พรหมทา, ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), หน้า ๒๕.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖.

การขาดวิชาความรู้ ๒) มัชฌิมวัย คือ การไม่แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน อันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่มสลาย และ ๓) ปัจฉิมวัย คือ ตัณหา ความอยากความมัวเมา

ในประเด็นดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของคน ซึ่งควรปฏิบัติตนให้สมกับวัย และพึงละเว้นสิ่งที่จะทำให้ชีวิตไร้คุณค่า โดยในปฐมวัยเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน พึงขยันศึกษาอย่าเกียจคร้าน ในมัชฌิมวัยก็พึงแสวงหาทรัพย์เพื่อดูแลบริวารให้เป็นสุข ไม่ทำให้ครอบครัววิบัติ และเมื่อวัยสุดท้ายก็รู้จักสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง ไม่หลงมัวเมาในอำนาจ และครอบครัว อันจะเป็นทางที่ห่างจะพระผู้เป็นเจ้า

๓.๔ อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม

หลักธรรมคำสอนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมนั้นของวรรณะต่างๆ และอาศรมเป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ จึงถือได้ว่า หลักจริยธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก เพราะว่าชาวฮินดูนั้นจะขาดเสียจากพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาไม่ได้

การใช้ชีวิตอยู่ในสังคมนั้นแล้วแต่มีความสอดคล้องกันกับหลักของศาสนา การศึกษาเรียนรู้และเข้าใจถึงในหลักจริยธรรมนั้น เป็นการเรียนรู้หลักของความประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต คุณค่าของหลักจริยธรรมมีลักษณะคล้ายกับเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับชีวิตของมนุษย์ทุกคนในสังคม เพราะมนุษย์ย่อมมีความต้องการที่เป็นพื้นฐานคือ ความต้องการทางกาย ความต้องการทางสังคม และความต้องการทางด้านจิตใจ ดังนั้น คุณค่าของหลักจริยธรรมในประเภทต่างๆ ทุกระดับชั้นเมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ ประเภทคือ

๑. เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์เป็นสัตว์สังคมคือชอบอยู่ร่วมกันเป็นคณะโดยมีกฎระเบียบประเพณีเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องผูกพัน ไม่ให้มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำในสิ่งที่ดีงามซึ่งเป็นหลักจริยธรรม คุณค่าที่ได้รับคือ นำความสงบสุขนำสันติภาพมาสู่สังคมมนุษย์ซึ่งใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ

๒. เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ นักสังคมได้วางหลักการจัดสังคมของมนุษย์ไว้หลายอย่างเช่น ศาสนา และเศรษฐกิจ ศาสนาเป็นเรื่องของจริยธรรมความประพฤติ เป็นเรื่องของจิตใจ ส่วนหลักของเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางวัตถุที่อำนวยความสะดวกทางกายให้มนุษย์ เมื่อคนมีปัจจัย ๔ สมบูรณ์สังคมก็จะมีสภาพดีสุข ไม่มีการเบียดเบียนกันทางกาย วาจา และทางใจ

๓. เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า คุณค่าของหลักจริยธรรมมีความจำเป็นต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์มาก ทำให้บุคคลมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นปกครองตนเองได้ ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม

จริยธรรมมีคุณค่าต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์ในสังคมส่วนรวมเช่น เป็นบ่อเกิดแห่งความเจริญทั้งปวงที่เรียกว่า วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีเป็นต้น ที่สำคัญที่สุดคือ จริยธรรมมีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าอันยิ่งใหญ่ทางด้านจิตใจของคนในสังคม เพราะการดูคนว่าเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้นให้ดูที่พฤติกรรมคือการกระทำที่แสดงออกทางกาย วาจา และทางใจ ถ้ามีพฤติกรรมเป็นไปในทางที่ดีก็ถือว่าเป็นคนมีจริยธรรม^{๖๘}

จริยธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นคำสอนเป็นธรรมะที่มีคุณค่าต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูทุกบททุกตอน ทุกหัวข้อธรรม เพราะสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งความดี สอนให้คนในสังคมมีพฤติกรรมที่ดีงาม คือ ให้เป็นคนมีศีลธรรม และจริยธรรมรักความสงบสุข เพราะคำว่า ฮินดู ซึ่งก็บ่งบอกถึงผู้ละเว้นจากการเบียดเบียนกันทั้งมนุษย์และสัตว์ทุกจำพวก สอนให้คนในสังคม ชุมชน ไม่ให้เบียดเบียนกันทางกาย วาจา และทางจิตใจ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมอินเดียตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

และจริยธรรมคำสอนที่ตีเด่นของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็คือ หลักของอหิงสาธรรม เพราะชีวิตของสัตว์ทุกชนิดนั้นมีความสำคัญไม่ควรทำลายหรือเบียดเบียน ให้มีความรักความเมตตาต่อสิ่งที่มีชีวิต รักและเคารพชีวิตทรัพย์สินของคนอื่นเป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้เป็นธรรมะที่มีคุณค่าต่อคนทุกคน ทุกชั้นวรรณะของชาวฮินดู อหิงสา คือ การไม่เบียดเบียนกันนี้ มักจะเชื่อมโยงกันกับสัจจะ อยู่เสมอ สัจจะคือความจริงเป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคม อีกประการหนึ่ง ซึ่งในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูสอนว่า เมื่อเราปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม คือ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ย่อมพบความจริง ซึ่งความจริงดังกล่าวนี้เป็นความจริงอันยอดเยี่ยม กล่าวคือ พรหมันซึ่งเป็นต้นกำเนิดของ สรรพสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลและเป็นต้นกำเนิดแห่งคุณค่าทั้งปวง^{๖๙}

สัจจะและอหิงสาเป็นจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกันเสมอ มนุษย์ทุกคนจะต้องตระหนักและปฏิบัติตามในจริยธรรมสองประเภทนี้ เพราะเป็นคุณธรรมและจริยธรรมที่สร้างความเจริญให้แก่คนในสังคม ไม่มีสังคมใดที่จะพบความเจริญและสันติภาพได้ ถ้าขาดจากจริยธรรมอันเป็นคำสอนของ

^{๖๘} ลำดวน ศรีมณี, จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒ - ๑๓.

^{๖๙} ธรรมชีวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๙.

ศาสนา ดังนั้นมนุษย์จะขาดศาสนาเสียไม่ได้^{๗๐} นอกจากนี้แล้วในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังมีหลักจริยธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ หลักของปุรุชาरणะ หรือจุดหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ซึ่งประกอบด้วย อรรถะ กามะ ธรรมะ และโมกษะ^{๗๑}

ทั้งหมดนี้เป็นหลักธรรมคำสอนที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มาก เป็นธรรมที่มนุษย์ทุกคนควรแสวงหาและทำให้แจ้งในภพนี้โดยไม่ต้องรอกาลเวลา ไม่ถึงเลสงสัยในชีวิต ถ้าบุคคลใดทำให้แจ้งแล้วเข้าใจแล้วก็จะพบเห็นคุณค่าในตัวของตัวเอง และถ้าบุคคลใดไม่แสวงหาก็จจะไม่รู้ถึงคุณค่าในเมื่อไม่รู้คุณค่าแล้วก็จะมัวแต่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับกิเลสตัณหาต่าง ๆ และต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ชาวฮินดูเชื่อว่าธรรมะหรือจริยธรรม มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนสังคมทั้งทางโลกและทางธรรมหรือทางวิญญาณ ทั้งระดับต่ำและระดับสูงสุด อรรถะ และกามะ เป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์ทางกายหรือทางโลก และมีความสัมพันธ์กับบุคคลแต่ละคน กับสังคม ชุมชนเป็นต้น ธรรมะ กับโมกษะ เป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์ทางวิญญาณคือเป็นคุณค่าอันสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาเพื่อที่จะเข้าถึงได้ในชีวิตนี้ คือในขณะที่ยังมีชีวิตมีลมหายใจอยู่บนโลกมนุษย์ โดยดำรงตนอยู่ในขั้นตอนของชีวิต เช่น วรรณะเป็นต้น^{๗๒}

กล่าวได้ว่า คุณค่าของหลักจริยธรรมในศาสนาพราหมณ์ฮินดูนั้น เป็นธรรมะเป็นกฎเกณฑ์เป็นบรรทัดฐานในการที่จะทำให้ชาวฮินดูดำเนินชีวิตตามหลักของศาสนา และผลหรือคุณค่าก็คือทำให้คนในสังคมเป็นจำนวนมากอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน ไม่มีปัญหาด้านต่าง ๆ เพราะทุกคนตั้งตนอยู่ในศีลธรรม

นอกจากนี้ หลักธรรมที่เกี่ยวกับวัย ยังส่งผลสะท้อนถึงหน้าที่ที่บุคคลพึงกระทำให้เหมาะสมกับสถานะของตนเองที่เรียกว่า วรรณธรรมะ ธรรมะในลักษณะนี้ ได้แก่ คุณธรรมและหน้าที่ของคนในวรรณะทั้ง ๔ หน้าที่ดังกล่าวนี้ จำแนกออกอย่างกว้าง ๆ ๒ ประการ^{๗๓} คือ

๑. หน้าที่ที่เข้าไปเพื่อหวังผลตอบแทน
๒. หน้าที่ที่เข้าไปเพื่อประโยชน์ของหน้าที่ โดยไม่หวังผลตอบแทนแก่ตนและพรรค

พวกของตน

^{๗๐} บุญมี แทนแก้ว, ปรัชญาศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^{๗๑} ดนัย ไชโยธธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖.

^{๗๒} ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๕.

^{๗๓} Santi Parva XII, pp.88 - 91. อ้างใน ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน), ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

นอกจากนี้ในคัมภีร์ฮินดูยังได้จำแนกหน้าที่ทั่ว ๆ ไป สำหรับคนที่อยู่ในวรรณะ ๔ คือ - อหิงสา การไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน, สัตยะ ความซื่อสัตย์, อัสเตยยะ ไม่ขโมยของของคนอื่น, สุทธิ ความบริสุทธิ์ และอินทริสังวระ การสำรวมอินทรีหรือการรู้จักควบคุมตัวเอง ^{๗๔} หน้าที่ดังกล่าวนี้ จัดอยู่ในหน้าที่ที่เป็นคุณธรรมประจำใจของทุก ๆ คน นอกจากนี้หน้าที่หรือคุณธรรมทั่ว ๆ ไปแล้ว ยังมีหน้าที่เฉพาะเจาะจงสำหรับวรรณะ ๔ คือหน้าที่ของพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และหน้าที่ของศูทร

๑) พราหมณ์ คำว่า พราหมณ์ ในคัมภีร์เดิมของฮินดู หมายถึงผู้ที่เกิดในตระกูล พราหมณ์ เป็นพราหมณ์โดยกำเนิดและอุทิศชีวิตของตนศึกษาศิลปะศาสตร์ต่าง ๆ และทำพิธีกรรม ทางศาสนา ในคัมภีร์มनुศาสตร์ ได้แบ่งหน้าที่ของพราหมณ์ไว้ดังนี้ “ศึกษาเล่าเรียนและสอนคัมภีร์ พระเวท ทำพิธีบูชาฤกษ์และนำคนอื่นในการบูชาฤกษ์ รับของขวัญหรือเครื่องสักการบูชาจากคนอื่น และให้สิ่งของของตนแก่คนอื่นในโอกาสอันควร” ^{๗๕}

๒) กษัตริย์ คือนักรบหรือนักปกครอง มีหน้าที่ปกป้องประชาชนพลเมืองให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง ปกป้องตนเองและดำรงไว้ซึ่งวรรณะทั้ง ๓ มีหน้าที่พรรณนาไว้ในคัมภีร์มनुศาสตร์ ดังนี้ “ปกป้องประชาชนพลเมือง บำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนพลเมือง ให้ของขวัญแก่คนอื่น รับของขวัญหรือเครื่องสักการะจากคนอื่น ทำการบูชาฤกษ์ ศึกษาพระเวท ไม่กดขี่ข่มเหงประชาชนพลเมือง” ^{๗๖}

๓) แพศย์หรือไวศยะ แพศย์ได้แก่พวกที่อุทิศตนเองทำมาค้าขายและเลี้ยงสัตว์ เพื่อนำรายได้มาเลี้ยงครอบครัวของตนและวรรณะอื่น ๆ ในคัมภีร์ได้กำหนดหน้าที่ของเขาไว้ดังนี้ “เลี้ยงปศุสัตว์ ให้ของขวัญ ทำการบูชาฤกษ์ ศึกษาพระเวท ค้าขายและทำไร่นา” ^{๗๗}

๔) ศูทร ได้แก่ ผู้รับใช้วรรณะทั้ง ๓ ในคัมภีร์ได้กำหนดหน้าที่ให้ดังนี้ “ให้เป็นกรรมกร ทำงานรับใช้คนอื่นด้วยความซื่อสัตย์สุจริตทุกประการ” ^{๗๘} เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ พวกศูทรไม่มีสิทธิ์เรียนคัมภีร์พระเวท ไม่มีสิทธิ์ทำการบูชาฤกษ์ แม้แต่การร่วมในพิธีกรรมนั้นก็ไม่ได้ มีหน้าที่อย่างเดียวคือเป็นทาสรับใช้คนอื่นหรือวรรณะอื่น จะเป็นนายเขาไม่ได้ จะทำมาค้าขายอย่างอื่นก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน นี่เป็นแนวความคิดที่เชื่อถือกันอยู่ในอินเดียในสมัยโบราณ แต่ในปัจจุบันนี้ แนวความคิดดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว

ในคัมภีร์ภควัทคีตา ซึ่งเป็นคัมภีร์เขียนขึ้นภายหลังอุปนิษัทธิประมาณ ๑๐๐ ปี มีการจำแนกหน้าที่ของวรรณะทั้ง ๔ ไว้เช่นเดียวกัน แต่รู้สึกว่าจะมีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางสังคมมากขึ้น เช่น พระกฤษณะได้สอนท้าวอรชุนว่า

ดูก่อนปรินตปะ (อรชุน) การแบ่งหน้าที่ของพวกพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์และศูทรนั้น ขึ้นอยู่ที่คุณธรรมอันมีอยู่ในสันดานของพวกนั้นเอง

^{๗๔} Yajurveda Samhita. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

^{๗๕} Santi Parva XII, pp.88 - 91. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘ - ๑๔๙.

^{๗๖} M.S.1, pp.87 - 91. อ้างใน ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๐.

^{๗๗} M.S.1, pp.87 - 91. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๗๘} M.S.X, pp.75 - 80; 88 - 91. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

การรู้จักควบคุมตัวเอง การบำเพ็ญตบะ ความบริสุทธิ์ ความอดทน การเทิดทูนความถูกต้อง ความฉลาด ความเชื่อถือในพระพรหม เป็นพรหมณกรรม หรือการเป็นลักษณะประจำตัวของพรหมณ์

อำนาจน่าเกรงขาม ความมีสง่า ความหนักแน่น ความฉลาดว่องไว ความกล้าหาญในสงคราม ใจคอกว้างขวาง มีลักษณะเป็นผู้นำ เป็นลักษณะประจำตัวของกษัตริย์

การทำเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การค้าขาย เป็นลักษณะประจำตัวของแพศย์

การบริการรับใช้คนอื่น เป็นลักษณะประจำตัวของศูทร^๙

จากประเด็นเรื่องอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยต่อสังคม ทำให้มองว่า เพราะฐานความเชื่อเรื่องการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป จึงเป็นเหตุให้บุคคลดำรงตนให้ถูกต้องตามหลักการวิธีการหรือตามหลักของฮินดูธรรม ซึ่งหลักใหญ่ใจความนั้นอยู่ที่หลักของอาศรม ๔ เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวรรณะต่างๆ และอาศรม เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง คือ ๑) เป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ ๒) เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ และ ๓) เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

๓.๕ สรุป

จากการศึกษาประเด็นเรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงสรุปได้ว่า คำว่า วัย ในความหมายของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ก็คือ อายุ หรือระยะเวลาของชีวิต เช่น วัยหนุ่มวัยสาว เยาว์วัย ซึ่งคัมภีร์ทางศาสนาได้จำแนกประเภทของวัยตามหลัก “อาศรมธรรม” โดยกำหนดระยะเวลาแห่งอายุ และหลักธรรมที่สอดคล้องกัน คือ ๑) พรหมจารียะ วัยหรือขั้นตอนแห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี ๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ๓) วณปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโส อายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ๔) สันยาสิ วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ประเภทของวัยทั้ง ๔ ประการดังกล่าว เป็นการแบ่งตามหน้าที่ที่เหมาะสมกับคนแต่ละวัยจะต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง

คุณที่จะเกิดจากวัยนั้น นอกจากการมองเห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปอันเป็นวัฏจักรของชีวิตมนุษย์แล้ว ประการสำคัญที่จะถือเอาประโยชน์จากวัยได้ คือการได้รับผลประโยชน์แห่งการปฏิบัติสมควรแก่วัย คือเมื่อวัยที่หนึ่งหมั่นศึกษาหาวิชา วัยที่สองก็อาศัย

^๙ B.G.,18.44. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑ - ๑๕๒.

วิชานั้นทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ตนเอง และผู้อื่นให้มีความสุข เมื่อเข้าสู่วัยที่สามก็รู้จักปลง ภาระหน้าที่เข้าสู่การบำเพ็ญเพียร ย่อมสามารถนำตนเข้าสู่พรหมันได้ในที่สุด ส่วนโทษของวัย ก็คือ การไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย หรือการมีพฤติกรรมที่นอกกรอบของอินดูชน อันเป็นหนทางทำให้ ชีวิตวิบัติ เช่น วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล วัยสุดท้ายไม่แสวงหา โภกขธรรม ย่อมทำให้ชีวิตเป็นหมัน อันนับว่าเกิดมาสูญ คือเป็นการทำให้การดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ เสื่อมและยังส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย

หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมบุคคลให้ดำรงตนอยู่ถูกกาล หรือเหมาะสมกับวัย ก็คือการมี ธรรมะตามหลักของอาศรมทั้ง ๔ คือ พรหมจรรย์ เป็นวัยแห่งการศึกษา คฤหัสถ์เป็นวัยแห่งการครอง เรือน วนปรัสเถและสันยาสี เป็นวัยแห่งการเข้าป่าศึกษาธรรม และออกบวชมุ่งแสวงหาโภกขธรรม ส่วนหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อวัย ได้แก่ ๑) ปฐมวัย คือ การขาดวิชาความรู้ ๒) มัชฌิมวัย คือการไม่ แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน เป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่มสลาย และ ๓) ปัจฉิม วัย คือ ตัณหา ความอยากความมัวเมา

อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยต่อสังคม เพราะฐานความเชื่อเรื่องการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับ ไป จึงเป็นเหตุให้บุคคลดำรงตนให้ถูกตามหลักการวิธีการหรือตามหลักของอินดูธรรม ซึ่งหลักใหญ่ ใจความนั้นอยู่ที่หลักของอาศรม ๔ เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือ การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวอินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความ เป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวาระต่างๆ และอาศรมเป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความ ผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอน ของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง คือ ๑) เป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ ๒) เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจ สมบูรณ์ และ ๓) เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

บทที่ ๔

ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

จากการที่ได้ศึกษาเรื่องวัยในกรอบย่อยทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายศาสนาพุทธเถรวาทกับฝ่ายศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูแล้วนั้น ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาเปรียบเทียบวัยประเด็นดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบด้านนิยามความหมายของวัย

๔.๑.๑ เปรียบเทียบนิยามความหมายของวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้นิยามคำว่า “วัย” ไว้ต่าง ๆ กัน สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน ดังนี้

ก. **กาลเวลา** หมายถึง ระยะเวลาที่ชีวิตมนุษย์ก้าวล่วงไปที่ละขณะ ๆ หรือช่วงแห่งวัยทั้ง ๓ คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย^๑ ดังคำสนทนาธรรมระหว่างเทวดากับพระผู้มีพระภาคในเทวดาสังยุต^๒ ว่า

เทวดานั้นยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวคำถ้อยในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า

กาลล่วงเลยไป คืบผ่านพันไป ช่วงแห่งวัยละไป

ตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันี่ในมรณะ ควร

ทำบุญที่นำความสุขมาให้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

กาลล่วงเลยไป คืบผ่านพันไป ช่วงแห่งวัยละไป

ตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภยันี่ในมรณะ ควรละ

โลกามิส มุ่งสู่สันติเกิด

จากความแห่งคำถ้อยทั้ง ๒ บทข้างต้น วัย หมายถึง ความเสื่อมไปแห่งสังขารทีละก้าว ๆ ซึ่งมีความตายรออยู่ข้างหน้า มีนัยต่างกันระหว่างมุมมองของเทวดาที่มีเป้าหมายคือโลกียสุข ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงมุ่งโลกุตรสุข คือการเข้าถึงสันติอันเป็นความสงบจากกิเลสทั้งปวง

ข. **ภูมิธรรม** หมายถึง วัยที่เกิดจากคุณธรรมทางศาสนา ซึ่งมี ๒ ส่วน คือ โลกียะ และโลกุตระ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนามุ่งหมายยกย่องผู้มีความเข้าถึงธรรมว่าเป็นผู้มีศักยภาพมากกว่าผู้เจริญโดยวัย แต่ไร้ภูมิธรรม

^๑ ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๔/๒๒.

^๒ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๔/๕.

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

คำว่า วัย ในทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู หมายถึง อายุ หรือเกณฑ์ระยะเวลาแห่งวัย เช่น วัยเยาว์ วัยหนุ่ม วัยสาว วัยชรา ส่วนคำว่า อายุ หมายถึง ชีวิต อายุ อำนาจ เช่นคำว่า มีชีวิตยืนยาว มีอายุยืน ในวรรณกรรมสันสกฤต ได้กล่าวถึง วัยหรืออายุว่าเป็นประการหนึ่งในลักษณะที่ควรปิดบัง ไม่ควรเปิดเผยให้บุคคลอื่นรู้ ดังความที่ว่า “ ลักษณะควรปิดบัง ๙ ประการ คือ อายุ ทรัพย์สมบัติ เบาะแสในบ้าน มนตร์ เมถุน ยาที่รับประทาน วิถีโภชนาการ ความเผื่อแผ่ และความอับประมาร ”^๓ และยังมีบางแห่งได้นำเอาวัยนั้นไปเปรียบเทียบกับความเป็นไปของธรรมชาติ อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสัจธรรม หรือความเป็นจริงที่สามารถสัมผัสหรือมองเห็นได้ชัด เช่นว่า ความหนุ่มเปรียบดั่งน้ำที่ตักจากภูเขา มีความรุนแรงเชี่ยวกราก และความชราเหมือนกับความห่อเหี่ยวในใจ ดังความที่ว่า

ความมั่งมีอุปมาเหมือนธูปปลายเท้า ความเป็นหนุ่มอุปมาเหมือนกำลังน้ำที่ตักจากเขา
ความเป็นมนุษย์เสมือนหยดน้ำอันสั้นไหว ชีวิตอุปมาเหมือนต่อมน้ำ ผู้ใดมีความรู้แน่นอนแต่
ไม่ปฏิบัติธรรม อันเป็นกุญแจไขประตูสวรรค์ ภายหลังผู้นั้นถูกชราพาให้งมงามอ่อนกำลังใจ
แล้ว ความเสียใจก็จะเป็นไฟเผาให้ร้อนกลุ่ม^๔

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบนิยามความหมายของวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
วัย หมายถึง เขตหรือระยะเวลาที่ดำรงชีวิตอยู่ ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิดหรือมีมาจนถึงเวลาที่กล่าวถึง หรือระยะเวลาที่กำหนดไว้	วัย หมายถึง อายุ หรือเกณฑ์ระยะเวลาแห่งวัย เช่น วัยเยาว์ วัยหนุ่ม วัยสาว วัยชรา ส่วนคำว่า อายุ หมายถึง ชีวิต อายุ อำนาจ เช่นคำว่า มีชีวิตยืนยาว มีอายุยืน

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า คำว่า วัย ทั้งศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ให้ความหมายไปในแนวทางเดียวกันว่า วัย หมายถึง เขต หรือระยะเวลาที่ดำรงชีพอยู่ ตั้งแต่ถือกำเนิดจนกระทั่งสิ้นสุดอายุ

๔.๑.๒ เปรียบเทียบประเภทของวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

อรรถกถาสังยุตตนิคาย สคาถวรรค ได้แบ่งวัยออกเป็น ๓ ประเภท^๕ ดังนี้ ๑) ปฐมวัย ช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๒๕ ปี เป็นช่วงชีวิตกำลังเจริญวัย มีความว่องไว ต่วนตดสันใจ ๒) มัชฌิมวัย

^๓ เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), **หิตโตปเทศ**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๕๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒ - ๖๓.

^๕ ดูรายละเอียดใน ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๔/๒๒.

ตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี เป็นช่วงชีวิตที่อยู่ตัว มีการพัฒนาทางจิตปัญญา มีความรอบคอบ และ ๓) ปัจฉิมวัย อายุเลย ๕๐ ปีขึ้นไป เป็นช่วงที่สังขารเริ่มเสื่อมโทรม และก้าวเข้าสู่ความชราภาพ และดับไปในที่สุด

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^๖ ได้แบ่งประเภทของวัยไว้ดังนี้ ๑) ปฐมวัย เป็นช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๓๓ ปี ๒) มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๓๓ ปี ถึงอายุ ๖๗ ปี และ ๓) ปัจฉิมวัย ตั้งแต่อายุ ๖๗ ปี จนถึงสิ้นอายุขัย

สรุปแล้ววัย มี ๓ ช่วงระดับคือ ช่วงแรกของชีวิตตั้งแต่แรกเกิด เข้าสู่วัยศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า ปฐมวัย ช่วงกลางแห่งชีวิตมนุษย์ เป็นช่วงมุ่งทำการงานหาเลี้ยงชีพ เรียกว่า มัชฌิมวัย และช่วงปลายแห่งชีวิต เป็นช่วงการพักผ่อนจากการงานที่ต้องใช้กำลังกาย เรียกว่า มัชฌิมวัย

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ประเภทของวัยในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู คือการกำหนดแยกประเภทของตามระดับขั้นตอนของชีวิตชาวฮินดู เรียกว่า อาศรม อันหมายถึง ช่วงระยะเวลาของชีวิต คำสอนในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แบ่งหรือประมาณกาลอายุของคนเราไว้โดยเฉลี่ยแล้วตกอยู่ที่คนละประมาณ ๑๐๐ ปี คัมภีร์ทางศาสนาได้จำแนกประเภทของวัยตามหลัก “อาศรมธรรม” โดยกำหนดระยะเวลาแห่งอายุ และหลักธรรมที่สอดคล้องกัน คือ ๑) พรหมจริยะ วัยหรือขั้นตอนแห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี ๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ -๕๐ ปี ๓) วณปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ๔) สันยาสี วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี

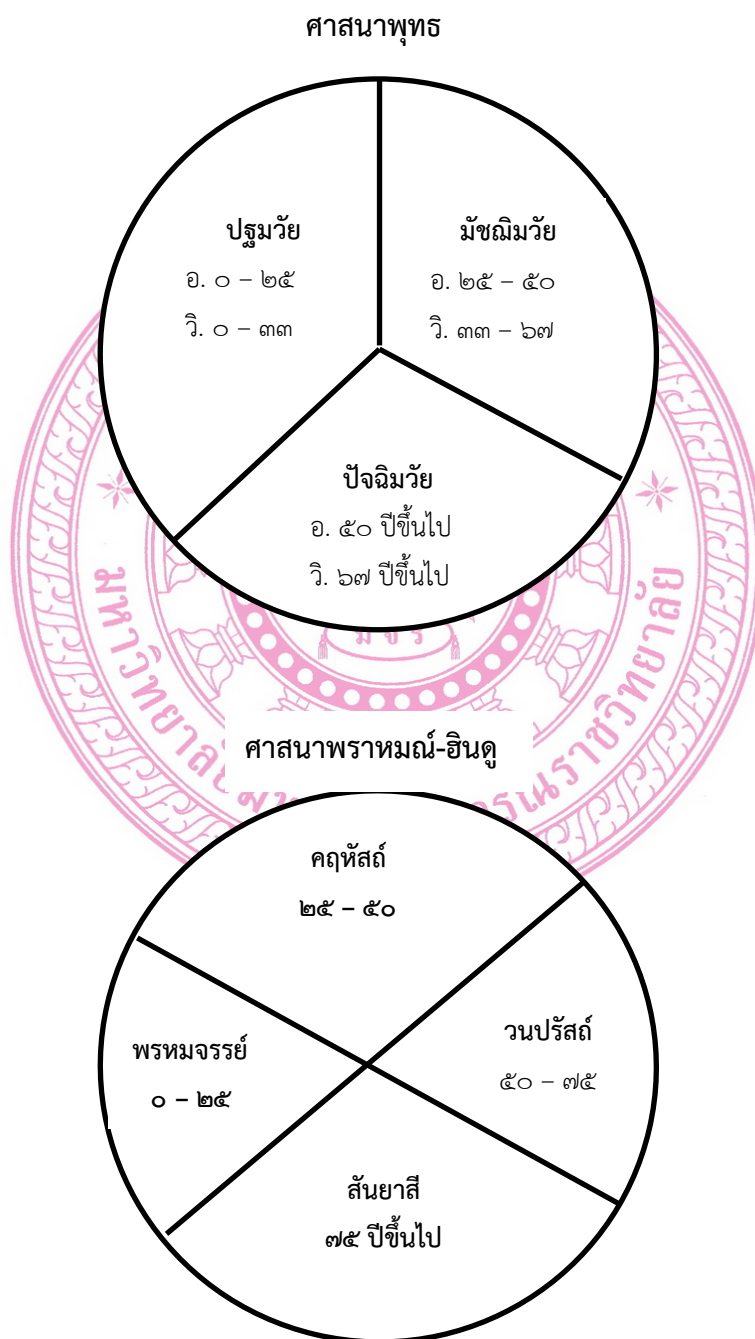
ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบประเภทของวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) ปฐมวัย ช่วงแรกของชีวิตตั้งแต่แรกเกิด เข้าสู่วัยศึกษาเล่าเรียน	๑) พรหมจริยะ วัยหรือขั้นตอนแห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี
๒) มัชฌิมวัย ช่วงกลางแห่งชีวิตมนุษย์ เป็นช่วงมุ่งทำการงานหาเลี้ยงชีพ	๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ -๕๐ ปี
๓) ปัจฉิมวัย ช่วงปลายแห่งชีวิต เป็นช่วงการพักผ่อนจากการงานที่ต้องใช้กำลังกาย	๓) วณปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ -๗๕ ปี
	๔) สันยาสี วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า ประเภทของวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาทได้แบ่งไว้ ๓ ช่วงตามความเหมาะสมแห่งอายุและกำลังกาย ส่วนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แบ่งไว้ ๓ ระดับตาม

^๖ วิสุทธิ.(ไทย) ๓/๒/๗๕.

หลักอินทธรรมที่เรียกว่าอาศรม แต่เมื่อดูโดยภาพรวมแล้ว ก็มีอยู่เพียง ๓ ประเภทเท่านั้น คือ ช่วงแห่งวัยต้น วัยกลางคน และวัยสุดท้ายแห่งชีวิต และในประเด็นการแบ่งประเภทของช่วงแห่งวัยทำให้เห็นวงจรของวัฏจักรแห่งชีวิต ซึ่งสามารถเขียนเป็นสัญลักษณ์เปรียบเทียบได้ดังนี้

๔.๑.๓ เปรียบเทียบลักษณะของวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

ในสังคมทุกสังคมกลุ่มอายุจะมีบรรทัดฐานของพฤติกรรม และบทบาทที่คาดหวังแตกต่างกันไปในสังคมประเพณีดั้งเดิมมักจะถือเอาอายุเป็นเกณฑ์วัด มีประเพณีและวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาท ในแต่ละอายุที่ผ่านมาเป็นขั้นตอนวงจรชีวิตของสังคมประเพณี คือ ขั้นตอนการเป็นเด็กปฐมวัย ขั้นตอนการเป็นเด็กวัยรุ่น เป็นเวลาของการศึกษาเล่าเรียน บางคนก็เข้าทำงาน เพราะการเรียนไม่ต่อเนื่อง ขั้นตอนที่หาเงินเลี้ยงตัวและครอบครัว สร้างครอบครัวรับผิดชอบครอบครัว ขั้นตอนที่ค่อย ๆ ถอนตัวจากการทำงานกิจกรรมน้อยลง และ ขั้นตอนการเกษียณอายุ จะอย่างไรก็ตาม ไม่ถือว่าเป็นการสูญเสียบทบาท หรือเกียรติยศหรือการสิ้นสุด ตรงกันข้ามถือว่าเป็นจุดสูงสุดของสถานภาพทางสังคม และเกียรติยศของครอบครัวหมู่ญาติและชุมชนโดยเฉพาะชนชั้นที่มีที่ดิน ซึ่งผู้สูงอายุมีทรัพย์สินจากการผลิต

วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม นั่นคือ เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อย ๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ หรือ กำหนดอีกอย่างหนึ่งก็คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง อีกทั้งอาศัยบุตรหลานในการอุปการะดูแลเรื่องปัจจัย ๔ และการรักษาพยาบาล

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

อาศรมหรือขั้นตอนของชีวิต เรียกว่า “อาศรมธรรม” เป็นทศนะอันหนึ่งของนักปราชญ์ฮินดูในสมัยโบราณ ปัจจุบันนี้เป็นการลำบากยิ่งที่จะถือปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้นได้ แต่เบื้องหลังแห่งแนวความคิดนี้มีอยู่ว่า คนเราจะบรรลุถึงโมกษะได้ จะต้องผ่านขั้นตอนแห่งชีวิตทั้ง ๔ นี้เสียก่อน คือ ต้องผ่านวัยการศึกษาเล่าเรียน ผ่านวัยแห่งการครองเรือนมีครอบครัวมีเมียมีลูก จากนั้นจึงออกไปอยู่ในป่าหรือในที่สงบ ทำแต่กิจทางศาสนาอย่างเดียว แล้วบวชเป็นพระโดยลำดับ จึงจะบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นได้ ถ้าตายเสียในวัยต้นหรือในวัยกลางคน ก็ไม่มีโอกาสบรรลุโมกษะต้องรอบรรลุในชาติต่อ ๆ ไป

ได้ความว่า อาศรมข้อที่ ๑ - ๒ คือ พรหมจรรย์และศฤกษณะ เป็นความโน้มเอียงทางจิตใจของแต่ละบุคคลไปในทางโลกโดยธรรมชาติ แต่ในขณะที่เดียวกันนั้น จากประสบการณ์ที่เขาได้รับในกิจการงานของเขา เป็นการอบรม บ่มนิสัยของเขาให้โน้มเอียงไปในทางออกบวช อาศรมข้อ ๓ - ๔ คือ วานปรสธะ และสันยาสี เป็นวัยแห่งการปลีกตัวออกจากความวุ่นวายของโลก เป็นการแสดงถึงความเจริญเติบโตภายในหรือที่เรียกว่า มีอุปนิสัยแก่กล้า มีศรัทธาแก่กล้าในอาตมัน พร้อมทั้งจะเข้าถึงความหลุดพ้นได้ทุกเมื่อ อาศรมทั้ง ๔ นี้ ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน คือ ขั้นที่ ๑ - ๒ เป็นการตระเตรียมเพื่อบรรลุความหลุดพ้น ขั้นที่ ๓ - ๔ เป็นลักษณะของจิตซึ่งพร้อมที่จะหลุดพ้น แต่เมื่อ

หลุดพ้นถึงที่สุดแล้ว ก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกจนกว่าสังขารร่างกายจะแตกดับ และในขณะเดียวกัน นั้น ก็ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารของชาวโลกเป็นอยู่ต่อไป

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบลักษณะของวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) ปฐมวัย วัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน	๑) พรหมจริยะ วัย แห่งการศึกษาและถือเพศพรหมจรรย์
๒) มัชฌิมวัย วัยแห่งการครองเรือน ทำงานหาเลี้ยงชีพ	๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน ทำงานหาเลี้ยงชีวิต
๓) ปัจฉิมวัย วัยแห่งการพักผ่อนทั้งด้านร่างกายและจิตใจ	๓) วณปรีสถะ วัยแห่งการอยู่ป่า หรือการสังเคราะห์สังคัม
	๔) สันยาสี วัยแห่งการสละโลกออกบวช เพื่อแสวงหาโมกษธรรม

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า ลักษณะของวัยทั้ง ๒ ศาสนา มีนัยที่คล้ายกัน ต่างแต่เป้าหมายของศาสนาพุทธเป็นไปในเชิงแนะนำ ส่วนศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเน้นเป็นระเบียบปฏิบัติของฮินดูชน คือต้องปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว ส่วนในช่วงปลายแห่งชีวิตคือช่วงปัจฉิมวัย ในทางศาสนาพุทธเถรวาท ไม่ได้เน้นการมุ่งออกบวช แต่แนะนำให้หมั่นทำคุณงามความดีที่เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุตามกำลังของตน ส่วนศาสนาพราหมณ์ในช่วงปลายแห่งชีวิตแม้จะมีหลักการอยู่ ๒ ประการคือการเข้าป่าศึกษาหลักธรรม และการออกบวชเพื่อแสวงหาโมกษธรรมเป็นลำดับสุดท้าย แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้บังคับเป็นเด็ดขาดต้องกระทำเช่นนั้น ซึ่งฮินดูชนสามารถที่จะบำเพ็ญพรตหรือบูชาเทพเจ้าอยู่ในบ้านของตนจนกว่าจะสิ้นชีพก็ได้

๔.๑.๔ เปรียบเทียบคุณและโทษของวัย

๑) คุณของวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

คำว่า “คุณ” หมายถึง ความดีที่มีประจำอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ความเกื้อกูล หรือสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ทั้งแก่ตัวตน บุคคลอื่น และโลก ซึ่งคุณหรือประโยชน์อันเกิดจากวัยนั้น เกิดจากมุมมองที่มองวัยให้ถูกต้อง

๑) ปฐมวัย เป็นวัยแห่งการเริ่มต้นศึกษาหาความรู้ เด็ก และเยาวชนทุกคนจำเป็นต้องได้รับการเอาใจใส่และดูแลอย่างเหมาะสมและรอบด้าน พระพุทธศาสนามองว่า ปฐมวัยเป็นวัยแห่งการศึกษา โดยครูคนแรกคือบิดามารดาที่อบรมให้รู้จักหน้าที่ของตน โดย ไม่ให้ทำความชั่ว

ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หากผู้ครองที่สมควรให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร^๗

๒) มัชฌิมวัย เป็นวัยแห่งการทำมาหากิน พระพุทธศาสนามองว่า บุคคลผู้อยู่ในวัยนี้ เป็นผู้สร้างดำรงตนอยู่ในวัยแห่งการสร้างสรรสังคม พัฒนาสังคมให้ดำรงอยู่และสร้างรายได้ไปแก่ครอบครัว การทำหน้าที่ของผู้ครองเรือน เพื่อสร้างฐานะทางสังคม ด้วยการเลี้ยงตนและบุคคลที่อาศัยตนให้เป็นสุข ดังนั้น จึงเป็นวัยที่ต้องใช้เรี่ยวแรงหรือพลังแห่งความรู้ที่สั่งสมมาในปฐมวัย ถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานในวัยนี้ นอกจากนี้หน้าที่ของตนแล้ว ยังเป็นการพัฒนาหน้าที่หรืออาชีพของตนให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น จึงถือว่า ผู้ดำรงอยู่ในวัยนี้ เป็นผู้ใช้กำลังแห่งสติปัญญา และกำลังกายสร้างสรรสังคม

๓) ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้าย เป็นวัยแห่งการพักผ่อน คุณที่พึงเห็นวัยนี้นอกจากผลงานที่ทำไว้แล้ว ทางพระพุทธศาสนายังให้มองให้เห็นถึงประโยชน์ของความแก่ว่ามีคุณค่า ดังความที่ว่า “ถึงท่านจะตีความแก่ที่เลวทราม จะตีความแก่ที่ทำให้ผิวพรรณทรามไปสักเพียงใด รูปที่นำพึงพอใจก็คงถูกความแก่ย่ำยีเพียงนั้นแม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปี ผู้นั้นก็มีความตายอยู่เบื้องหน้า ความตายไม่ละเว้นใคร ๆ ย่อมย่ำยีสัตว์ทั้งหมดทีเดียว”^๘

ข) ทศณะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

คุณที่จะเกิดจากรัยนั้น นอกจากการมองให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปอันเป็นวัฏจักรของชีวิตมนุษย์แล้ว ประการสำคัญที่จะถือเอาประโยชน์จากวัยได้ คือการได้รับเสวยผลแห่งการปฏิบัติสมควรแก่วัย คือเมื่อวัยที่หนึ่งหมั่นศึกษาหาวิชา วัยที่สองก็อาศัยวิชานั้นทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ตนเอง และผู้อื่นให้มีความสุข เมื่อเข้าสู่วัยที่สามก็รู้จักปลงภาระหน้าที่เข้าสู่การบำเพ็ญเพียร ย่อมสามารถนำตนเข้าสู่พรหมันได้ในที่สุด เพราะคนเราจะดำรงตนอยู่ในสังคมได้ ก็ต้องอาศัยศิลปวิทยาเป็นเครื่องช่วยเสริม ซึ่งศิลปะนั้นก็เป็นกฎที่บังคับให้ต้องศึกษาตั้งแต่อยู่ในปฐมวัย เมื่อบุคคลย่างเข้าสู่มัชฌิมวัยก็ย่อมไม่เดือดร้อนใจเพราะเรื่องดังกล่าว ดังความว่า “ศิลปวิทยาเครื่องส่องข้อความอรรถธรรมทั้งปวง ให้เห็นถึงสิ่งที่ต้องการได้มากกว่ามาก ตัดเสียซึ่ง

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบคุณของวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) การมองวัยตามความเป็นจริง	๑) เข้าใจวัฏจักรของชีวิต
๒) สร้างประโยชน์เหมาะแก่วัย	๒) รู้จักหน้าที่ของตน
๓) ชีวิตมีค่า	๓) รู้จักปลงสังขาร

^๗ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^๘ ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒ - ๓๒๓.

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า คุณของวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์มีส่วนช่วยกระตุ้นเตือนให้คนเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ซึ่งเป็นปกติธรรมดาของมนุษย์ ทำให้คนรู้จักทำหน้าที่ของตนอันเป็นประโยชน์เหมาะสม และรู้ค่าของชีวิตสามารถที่จะปลงใจ หรือทำใจเป็นปกติได้

๒) โทษของวัย

ก) ทัศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

คำว่า “โทษ” หมายถึง ความไม่ดี ความชั่ว โทษของวัย ก็คือ ความไม่ดีอันเกิดขึ้นแต่วัย คือ ๑) ไม่แสวงหาทรัพย์สมบัติ ๒) ไม่ศึกษาเล่าเรียนทำให้หาเงินลำบาก ๓) ความเป็นคนโง่ ชอบส่อเสียด ปลิ้นปล้อน ดุร้าย และหยาบคาย ๔) ชอบฆ่าสัตว์ โหดร้าย ป่าเถื่อน ไม่ยอมมอบน้อมต่อคนทั้งหลาย ๕) เป็นชู้กับภรรยาคนอื่น ๖) ไม่ให้ทาน ๗) ไม่เลี้ยงบิดามารดาที่แก่ชรา ๘) ดุหมั่นบิดา ๙) ไม่คบหาสมณะพราหมณ์ผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูต ๑๐) ไม่บำเพ็ญตบะ และคบสัสตบุรุษ

ข) ทัศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

โทษของวัย ก็คือการไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย หรือการมีพฤติกรรมที่นอกกรอบของฮินดูชน อันเป็นหนทางทำให้ชีวิตวิบัติ เช่น วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล วัยสุดท้ายไม่แสวงหาโมกขธรรม ย่อมทำให้ชีวิตเป็นหมัน อันนับว่าเกิดมาสูญ คือเป็นการทำให้การดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ เสื่อมและยังส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบโทษของวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
ความไม่ดีอันเกิดขึ้นแต่วัย	การไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย คือ
๑) ไม่แสวงหาทรัพย์สมบัติ	๑) วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา
๒) ไม่ศึกษาเล่าเรียน	๒) วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล
๓) ความเป็นคนโง่	๓) วัยสุดท้ายไม่แสวงหาโมกขธรรม
๔) ชอบฆ่าสัตว์	
๕) เป็นชู้กับภรรยาคนอื่น	
๖) ไม่ให้ทาน	
๗) ไม่เลี้ยงบิดามารดาที่แก่ชรา	
๘) ดุหมั่นบิดา	
๙) ไม่คบหาสมณะพราหมณ์	
๑๐) ไม่บำเพ็ญตบะ และคบสัสตบุรุษ	

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า ที่กล่าวถึงโทษคือความไม่ดีของวัยนั้น ก็เกิดขึ้นเพราะขาดหลักธรรมอันเหมาะสมกับหน้าที่ของตน เมื่อสรุปโดยรวมแล้วก็คือการทำหน้าที่ของตนบกพร่องในแต่ละช่วงแห่งวัยนั่นเอง

๔.๒ เปรียบเทียบด้านหลักธรรมที่ส่งเสริมวัย

๔.๒.๑ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย หมายถึง หลักธรรมที่สนับสนุนให้บุคคลที่ดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ นำไปปฏิบัติให้เหมาะสมแก่วัยของตน เพื่อให้หน้าที่หรือภาระในวัยดังกล่าวประสบผลฤทธิ์ดียิ่งขึ้น ปฐมวัย เป็นวัยแรกของสรรพสัตว์นับแต่แรกเกิด เด็กหรือเยาวชน หมายถึง บุคคลผู้ยังมีอายุน้อย อยู่ในวัยที่กำลังเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกายและความคิด เป็นวัยที่บริสุทธิ์สะอาด แต่พร้อมเสมอที่จะถูกชักชวนไปในทางเสียหาย พร้อมเสมอที่จะถูกย้อมด้วยสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ของสังคมและพร้อมเสมอที่จะรับความแปดเปื้อนต่าง ๆ ที่เขาจะป้ายโปะลงไปบนหนทางชีวิตของพวกเขา เพราะฉะนั้น หากเยาวชนต้องการที่จะพัฒนาตัวเอง ให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง มิให้แปดเปื้อนสิ่งเลวร้ายต่างๆ ในสังคม ก็จำเป็นต้องมีสิ่งคอยกระตุ้นเตือนใจหรือมีสิ่งชี้แนะให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง สิ่งนั้น คือ หลักธรรมของศาสนา ศาสนาพุทธ เถรวาทได้สอนไว้มากแห่ง เช่น ๑. หลักกตัญญูกตเวทิตะ ๒. หลักอิทธิบาท ๓. หลักการคบมิตร ๔. หลักเบญจศีล-เบญจธรรม

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

พรหมจรรย์ แปลว่า ผู้ประพฤติอย่างพรหม คือ การปฏิบัติตนให้อยู่ในความบริสุทธิ์ เหมือนพรหม ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณหรือเมถุนธรรม พรหมจรรย์เป็นขั้นตอนแรก หรือเป็นช่วงเวลา ๒๕ ปีแรกของชีวิต ซึ่งจัดเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน

๑. เชื้อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์ทุกประการ โดยถือว่าตนเป็นทาสของครู
๒. ออกไปรับภิกษาแล้วนำมาให้อาจารย์ก่อน ถ้าอาจารย์อนุญาตให้รับประทานจึงจะรับประทานได้ ถ้าไม่อนุญาตรับประทานไม่ได้
๓. สงวนรักษาน้ำกาม

ตารางที่ ๖ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปฐมวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) กตัญญูกตเวทิตะ	๑) ฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์
๒) อิทธิบาท	๒) ปฏิบัติอาจารย์
๓) การคบมิตร	๓) สงวนรักษาน้ำกาม
๔) เบญจศีล – เบญจธรรม	

จากตารางข้างต้น ศาสนาพุทธเถรวาท เน้นหน้าที่ที่บุคคลพึงกระทำต่อบุคคลในครัว ครู อาจารย์ และการเข้าสังคมคือการรู้จักเลือกคบคน ส่วนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นการปฏิบัติตนต่ออาจารย์และการถือวัตรอย่างเคร่งครัด เป็นการปฏิบัติตนตามหลักธรรมอันเป็นหน้าที่คือการถือพรหมจรรย์

๔.๒.๒ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมีวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

มัชฌิมีวัย เป็นวัยกลางคน เป็นวัยที่กำลังสร้างฐานะ คือการมีครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันแรกของสังคมมีบทบาทในการเลี้ยงดูสมาชิกที่เกิดขึ้นให้มีชีวิตรอด เป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ซึ่งอาจจะสืบสายโลหิต หรือจากการรับเป็นบุตรบุญธรรมได้ ตามหลักศาสนาพุทธเถรวาท สถาบันครอบครัวจะดำรงเป็นองค์ประกอบหนึ่งแห่งโครงสร้างสังคมอย่างมั่นคงได้ ก็โดยอาศัยสมาชิกอันเป็นส่วนประกอบของครอบครัว แต่ละคนปฏิบัติหน้าที่อย่างเหมาะสมหลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมีวัย ได้แก่ สมชีวะธรรม ฆราวาสธรรม หน้าที่หลักคู่สมรส หน้าที่พ่อแม่ กุลจิรัฏฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหัตถุธรรม สาราณียธรรม และอบายมุข

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ครองเรือน เป็นหลักปฏิบัติขั้นที่ ๒ ของชีวิต ช่วงอายุของคฤหัสถ์นี้จะอยู่ระหว่าง ๒๕ - ๕๐ ปี หลังจากจบการศึกษาอบรมอย่างเข้มข้นในวัยพรหมจารีแล้ว ก็จะกลับไปแต่งงานใช้ชีวิตครองเรือนในอาศรมคฤหัสถ์

๑. ไม่เบียดเบียน และไม่ทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน
๒. มีความขยันอดทนในการประกอบอาชีพการงานเลี้ยงชีวิต
๓. ไม่หลงใหลมัวเมาไปตามกระแสของสังคม
๔. ไม่ซัดขิ้นหรือฝ่าฝืนอาณัติ แต่ควบคุมไว้ในขอบเขต
๕. ไม่ประกอบอาชีพที่ต้องห้าม และไม่รับสินบนไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม
๖. ไม่หลงในสิ่งที่ยั่ววน เตือนตนเองถึงความไร้ค่าของสิ่งเหล่านั้น
๗. หลีกเลี้ยงความฟุ้งซ่านที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาคัมภีร์พระเวท
๘. รู้สึกรู้สือต่อสิ่งทั้งหลายอันได้แก่ วย อาชีพ ฐานะ การศึกษาพระเวท และการดำเนินชีวิตไปสู่พรหมันว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเท่ากันทั้งหมด

ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมีวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) สมชีวะธรรม	๑) ไม่เบียดเบียน
๒) ฆราวาสธรรม	๒) ขยันอดทน
๓) หน้าที่หลักคู่สมรส	๓) ไม่หลงตามกระแสสังคม
๔) หน้าที่พ่อแม่	๔) ควบคุมอาณัติได้
๕) กุลจิรัฏฐิติธรรม	๕) ไม่ประกอบอาชีพที่ต้องห้าม
๖) พรหมวิหารธรรม	๖) ไม่หลงสิ่งยั่ววน
๗) สังคหัตถุธรรม	๗) หลีกเลี้ยงความฟุ้งซ่านต่อพระเวท
๘) สาราณียธรรม	๘) มีความรู้เสมอทันต่อสิ่งทั้งปวง
๙) อบายมุข	

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมมัชฌิมีวัย หรือวัยแห่งการครองเรือน ก็คือ หลักแห่งการใช้ชีวิตตามวิถีแห่งผู้อยู่ร่วมกับสังคม ซึ่งจะต้องสร้างปฏิสัมพันธ์กับสังคมทั้งในฐานะผู้ให้และผู้รับ โดยมีหน้าที่หลักคือการพัฒนาตนให้เป็นผู้มีคุณธรรม หรือสามารถเป็นผู้นำได้ ต่อมาคือการให้การส่งเสริมบุคคลในครอบครัว เช่น บุตร ธิดา ภรรยา ให้อยู่เป็นสุข สุดท้ายคือการสงเคราะห์บุคคลอื่นไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งสอดคล้องกับหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในอาศรมที่ ๒ คือ คฤหัสถ์นั่นเอง

๔.๒.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย

ก) ทัศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

ปัจฉิมวัย เป็นวัยสุดท้ายแห่งชีวิตมนุษย์ เป็นวัยที่สมควรปลดปล่อยภาระหนักทางโลก ซึ่งการจะปลดภาระแล้วทำให้ชีวิตเป็นสุขได้ ได้แก่ ไตรลักษณ์ อริยสัจ กุศลกรรม-อกุศลกรรม พรหมวิหาร สังคหวัตถุ สติปัญญา

ข) ทัศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ปรัสถอาศรม สำหรับคนในวัยนี้นั้นควรจะหันหน้าเข้าหาธรรมดำเนินชีวิตอยู่ในป่าตามหลักของวนปรัสถอาศรมต่อไป จนกระทั่งถึงขั้นสันยาสะคือ ออกบวชปฏิบัติธรรมตลอดชีวิตกล่าวคือ เมื่อบุตรธิดาสำเร็จการศึกษาออกมาเป็นคฤหัสถ์ทำงานมีหลักฐานมั่นคงและแต่งงานมีครอบครัวเรียบร้อยแล้ว บิดามารดาผู้แก่เฒ่าก็ควรที่จะยกทรัพย์สินสมบัติมอบให้แก่บุตร แล้วตนเองก็ออกไปปฏิบัติธรรมอยู่ตามอาศรมในป่า หรือเสียสละกำลังกายกำลังทรัพย์ของตนเองทำงานเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมเช่นเป็นครูอาจารย์ทำหน้าที่ให้การศึกษาและสั่งสอนธรรมะให้แก่ประชาชน หรือคิดหาทางช่วยเหลือสังคมเพื่อที่จะทำให้สังคมเจริญขึ้น สำหรับสตรีถ้าไม่มีความประสงค์ที่จะไปอยู่อาศรมในป่ากับสามี ก็อาจจะอยู่กับบุตรหลานต่อไปได้

สันยาสะอาศรม มีข้อห้ามอย่างเคร่งครัดในการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรี ห้ามแม้แต่จะพูดกับสตรีในที่ลับ เพื่อรักษาความเป็นอยู่ให้บริสุทธิ์ สันยาสะควรภิกษุจารไปตามบ้านเรือนเพื่อการดำรงชีวิต การที่สันยาสะภิกษุจารจากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่งนั้น ไม่ได้หมายความว่าไปขอลานหรือเพื่อไปขอลานโดยตรง แต่ไปเพื่อพบปะและปลุกคฤหัสถ์ให้ตื่นจากกิจของฆราวาส คือ พวกเขาแม้แต่ประกอบกิจของคฤหัสถ์จนลืมทำกิจของพระผู้เป็นเจ้า ปลุกให้หันมาทำความดีและมีจิตสำนึกที่ดีต่อพระผู้เป็นเจ้า

ตารางที่ ๘ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ส่งเสริมปัจฉิมวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) ไตรลักษณ์	๑) ปรีศถะอาศรม ดำเนินแบบผู้อยู่ป่า
๒) อริยสัจ	ศึกษารธรรมและสั่งสอนธรรม
๓) กุศลกรรม-อกุศลกรรม	๒) สันยาสิ ถือศีลเคร่ง เช่น ห้ามใกล้ขีดสตรี
๔) พรหมวิหาร	และออกโปรดสัตว์ทั่วหน้า
๕) สังคหวัตถุ	
๖) สติปัฏฐาน	

จากตารางข้างต้น หลักธรรมข้างต้น เป็นหลักธรรมที่ใช้เหมาะกับปัจฉิมวัย ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ ๑) การรู้จักให้ คือการรู้จักสละทั้งวัตถุสิ่งของและอารมณ์ขุ่นมัว ๒) การรู้จักบำเพ็ญ คือการรู้จักกำหนดบำเพ็ญภาวนาเจริญสติให้รู้อยู่ทุกขณะ และ ๓) การรู้จักปล่อยวาง คือการเข้าถึงหลักการสูงสุดของศาสนาให้ได้ ซึ่งหลักการทั้ง ๓ นี้เมื่อว่าโดยความเป็นจริงแล้วก็มีนัยที่เหมือนกันทั้งสองฝ่าย

ดังนั้น หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมบุคคลให้ดำรงตนอยู่ถูกกาล หรือเหมาะสมกับวัย ก็คือการมีธรรมะตามหลักของอาศรมทั้ง ๔ คือ พรหมจารี เป็นวัยแห่งการศึกษา คฤหัสถ์เป็นวัยแห่งการครองเรือน วณปรีศถะและสันยาสิ เป็นวัยแห่งการเข้าป่าศึกษารธรรม และออกบวชมุ่งแสวงหาโมกษธรรม

๔.๓ เปรียบเทียบด้านหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อวัย

๔.๓.๑ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อปฐมวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติ หมายถึง หลักธรรมที่ทำให้บุคคลทำหน้าที่ของตนไม่สมแก่วัย คือการทำหน้าที่ไม่สมบุรณ์ บุคคลที่ขาดการเอาใจใส่ในหน้าที่ของตนย่อมได้รับผลกระทบจากความเสื่อม หรือถูกสังคมประณามว่าเป็นคนเลว

ทำให้เห็นว่า การเว้นจากการศึกษา ทั้งด้านกาย วาจา และใจ ทำให้คนมีพฤติกรรมที่ผิดไปจากสามัญสำนึกของความเป็นมนุษย์ เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤตินอกใจ การพูดเท็จ และการดื่มของมึนเมา ที่เรียกว่าผิดศีล เป็นเบื้องต้น ดังนั้น การขาดความเคารพในการศึกษาจึงเป็นหลักธรรมที่เป็นข้าศึกศัตรูต่อปฐมวัย ซึ่งเป็นวัยแห่งการเรียนรู้ เมื่อเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่ดี ย่อมก่อความเสียหายทั้งแก่ตนเอง และอนาคต ย่อมทำให้เป็นอภัพบุคคล บุคคลผู้นำสงสาร มีความเสื่อมในอนาคต จนถึงสิ้นชีวิตที่ไร้ค่าของความเป็นมนุษย์

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

ทำให้มองเห็นภาพโดยรวมว่า การขาดวิชาความรู้ที่แน่นหนาและ เป็นเหตุแห่งการทำชีวิตในปฐมวัยให้ล้มจม แล้วพาลส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย โดยเฉพาะผู้ประพฤติกว้างหลักการชีวิตพรหมจรรย์ย่อมไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมฮินดู

ตารางที่ ๙ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อปฐมวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
สิกขาการวตา คือการไม่เคารพใน การศึกษาหาความรู้ อันเป็นเหตุให้คนทำกรรม เช่น ๑) การฆ่าสัตว์ ๒) การลักทรัพย์ ๓) การประพฤติกผิดในกาม ๔) การพูดเท็จ ๕) การดื่มของมึนเมา	- การขาดวิชาความรู้ - การประพฤติกว้างชีวิตพรหมจรรย์

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า ธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อปฐมวัยก็คือการขาดการศึกษา การแสวงหาความรู้ที่แน่นหนาที่เป็นจุดทำให้ชีวิตในปฐมวัยเป็นหมัน

๔.๓.๒ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อมัชฌิมวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติหรือเข้าศึกษาต่อมัชฌิมวัยในงานวิจัยนี้ คือ กรรมกิเลส และอบายมุข ซึ่งบุคคลในวัยนี้ เป็นวัยแห่งการอยู่ครองเรือน ซึ่งควรแก่การสร้างฐานะและความเจริญแก่ครอบครัวของตนเอง แต่เมื่อมีจิตเศร้าหมอง โดยเฉพาะการถูกอบายมุขกลุ่มรุม ย่อมทำให้หลงผิด ซึ่งต่อเนื่องจากการได้รับการศึกษาที่ผิด หรือการขาดการศึกษาที่ถูกต้องในปฐมวัย แล้วทำให้หลงผิดไปในอบายมุข อันเป็นปากทางแห่งความฉิบหายในที่สุด และไม่สามารถก้าวไปสู่ความสงบสุขในปัจฉิมวัยได้เลย

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อมัชฌิมวัย ได้แก่ วัยแห่งการครองเรือนที่เรียกว่า คฤหัสถ์ อาศรม คือการไม่แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน อันเป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่มสลาย

ตารางที่ ๑๐ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อมัชฌิมวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๑) กรรมกิเลส ๒) อบายมุข	๑) การไม่แสวงหาทรัพย์ ๒) การคบมิตรชั่ว ๓) มีจิตมัวเมาในเรื่อน

จากตารางข้างต้น ศาสนาพุทธเถรวาทมองว่าเหตุที่ทำให้ชีวิตในมัชฌิมวัยตกอับก็คือ การทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ รวมถึงการหมกมุ่นในการอบายมุข ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มองถึงการไม่แสวงหาทรัพย์ การคบคนชั่วเป็นมิตร และการมีจิตมัวเมาในเรื่อนจนเกินไป หากมองโดยศัพท์จะเห็นได้ถึงความต่างกันระหว่างศาสนา แต่เมื่อดูโดยละเอียดแล้ว ก็มีนัยที่ไปในแนวทางเดียวกัน คือหลักธรรมที่ทำให้ชีวิตในช่วงมัชฌิมวัยตกต่ำก็คือการหมกมุ่นในอบายมุข อันเป็นปากทางแห่งความฉิบหายนั่นเอง

๔.๓.๓ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย คือ ความประมาท หมายถึง ความพลั้งเผลอขาดสติ ความประมาทในวัย ชีวิตในปัจฉิมวัยนี้ เป็นชีวิตก้าวสุดท้ายเข้าสู่ประตูแห่งความตายทุกขณะ ดังนั้น บุคคลในวัยนี้ จึง ควรหันหน้าเข้าหาศาสนา ทำบุญบำเพ็ญศีลภาวนา เพราะชีวิตคนเรานั้นเป็นของน้อย ชีวิตนี้เป็นของน้อย

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย คือ วยสุดท้าย ในงานวิจัยนี้ มุ่งถึงวัยที่ดำรงอยู่ในหลักของอาศรมช่อวนปรัสสะอาศรม และสันยาสิอาศรม คือความไม่เที่ยงของสังขารร่างกายมีความแก่หง่อมเป็นธรรมดา และมีความตายไปในที่สุด ซึ่งสิ่งที่น่ารังเกียจของบุคคลในวัยนี้ ก็คือความอยากที่ภาษาสามัญเรียกว่า ตัณหา เช่น คนแก่ตัณหากลับ หลักธรรมข้อนี้เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ดำรงอยู่ในบั้นปลายแห่งชีวิต ย่อมทำให้ชีวิตมัวหมองได้ เพราะเดินผิดทาง แทนที่จะข่มจิตเพราะแสวงหาโมกษ - ธรรม หรือออกบำเพ็ญเพียร

ตารางที่ ๑๑ เปรียบเทียบหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
- ความประมาทในวัย	- ตัณหา

จากตาราง ข้างต้น ศาสนาพุทธมองว่าหลักธรรมที่เป็นปฏิกษัตต่อปัจฉิมวัยคือความ
ประมาท หรือความมัวเมาในวัย ถึงขั้นมองไม่เห็นความจริงแห่งชีวิต ส่วนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มอง
ไปที่ตัณหา ความอยาก ความต้องการเกิน อันเป็นเหตุให้มัวเมาในวัย จนไม่สามารถมองเห็นความผัน
แปรแห่งสังขารเช่นเดียวกัน

๔.๔ เปรียบเทียบอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม

ก) ทศนะของศาสนาพุทธเถรวาท

สังคมไทยตั้งแต่ดั้งเดิมนั้น เป็นสังคมที่ยึดถือผู้สูงอายุเป็นหลักสำคัญของครอบครัว และ
บรรดาลูกหลาน ก็ให้ความเคารพนับถือผู้สูงอายุทั้งในครอบครัวและนอกครอบครัว เปรียบเสมือน
ปูชนียบุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัวและสังคม ซึ่งบุคคลในสังคมให้การยอมรับว่า
ผู้สูงอายุมีคุณค่า มีความเป็นผู้ใหญ่ มีประสบการณ์ มีคุณธรรมสูง ให้ประโยชน์แก่สังคมทุกระดับ

ในแง่ของสังคมวิทยา การบรรลุสภาพชีวิตตามเป้าหมายทางสังคมนั้น สังคมจะต้องมี
เอกภาพ จึงต้องยึดถือว่าการถ่ายทอดคุณธรรม โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมนั้น หน่วยต่างๆ
ในสังคมต้องมีบทบาทหน้าที่อย่างคล่องและประสานเป็นแบบเดียวกันทั้งส่วนที่แสวงหาคุณธรรมที่
เหมาะสมของสังคม ผู้ที่มีอำนาจของสังคม หน่วยตัวแทนสังคมนั้นๆ ตลอดจนมีความร่วมมือร่วม
ใจของสมาชิกทั้งหมดของสังคม ซึ่งเรื่องของหน่วยตัวแทนการขัดเกลาอย่างมีที่ที่เป็นทางการ เช่น
โรงเรียน มหาวิทยาลัย และแบบไม่เป็นทางการ เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สื่อมวลชน เป็นต้น
โดยการจัดกิจกรรมในสังคมที่สร้างบรรยากาศแห่งการพัฒนา จิตใจอย่างจริงจังต่อเนื่อง และไม่มี
ช่องว่างระหว่างวัยด้วยการนำเอาหลักธรรมธรรมศาสนาเชื่อมโยงในกิจกรรมเหล่านั้น เพื่อเจตคติมุ่ง
เสริมสร้างปลูกฝังคุณธรรมให้กับสังคมในเรื่องต่างๆ เช่น ความกตัญญูกตเวที ความรับผิดชอบ ให้
มีความตระหนักในคุณค่าของผู้สูงอายุ การยอมรับการมีอายุมากขึ้น เตรียมตัวและพัฒนาตนให้เป็น
ผู้สูงอายุที่ดี มีคุณค่า เป็นหลักที่พึงพอใจ เป็นที่เคารพนับถือและเป็นศูนย์รวมของสถาบัน
ครอบครัว ทั้งเป็นผู้ใหญ่และที่ปรึกษาของชุมชนในอนาคต

ดังนั้น อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่ปรากฏแก่สังคมไทยนั้น สรุปได้เป็นประเด็นใหญ่ ๆ ๒
ประการ คือ ๑) ความอ่อนน้อมถ่อมตน คือ การแสดงออกถึงการทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมแก่วัย
และการแสดงความเคารพนับถือการตามลำดับแห่งวัย และ ๒) การรู้จักปล่อยวาง คือการมีสติรู้และ
เข้าใจการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นปกติวิสัยธรรมของสรรพสัตว์

ข) ทศนะของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

จากประเด็นเรื่องอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยต่อสังคม ทำให้มองว่า เพราะฐานความเชื่อ
เรื่องการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป จึงเป็นเหตุให้บุคคลดำรงตนให้ถูกตามหลักการวิธีการหรือตาม
หลักของฮินดูธรรม ซึ่งหลักใหญ่ใจความนั้นอยู่ที่หลักของอาศรม ๔ เป็นคำสอนและเป็นหลัก
ประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดย
เริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวาระต่างๆ และอาศรม

เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง คือ ๑) เป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ ๒) เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ และ ๓) เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

ตารางที่ ๑๒ เปรียบเทียบอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่มีต่อสังคม

ศาสนาพุทธเถรวาท	ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
ความเชื่อเรื่องวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาท ได้ก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคม ๒ ประการ คือ ๑) ความอ่อนน้อมถ่อมตน คือ การแสดงออกถึงการทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมแก่วัย และการแสดงความเคารพนับถือการตามลำดับแห่งวัย และ ๒) การรู้จักปล่อยวาง คือการมีสติรู้และเข้าใจการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นปกติวิสัยธรรมของสรรพสัตว์	ความเชื่อเรื่องวัยที่ส่งผลต่อสังคมฮินดู คือ การปฏิบัติตามธรรม มีจุดหมายเพื่อ ๑) เป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์ ๒) เป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ ๓) เป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

จากตารางข้างต้น ศาสนาพุทธมองถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยในสังคมในด้านความรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน และการรู้จักปล่อยวาง เป็นคุณธรรมที่ทรงคุณค่าส่งผลต่อสังคมไทยในปัจจุบัน ส่วนในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มองไปถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักธรรมในอาศรมทั้ง ๔ ประการ คือการทำให้เกิดสันติสุขในสังคม หลักเศรษฐกิจสมบูรณ์ และการเกิดความเจริญก้าวหน้า

๔.๕ ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างกันของวัยในทางศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

จากการศึกษาเปรียบเทียบวัยในทางศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยสรุปเป็นประเด็นเรื่องความเหมือนและความต่างได้ดังนี้

ก) ความเหมือนกัน

ทั้งศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมองว่า วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งนั้นเริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง อีกทั้งอาศัยบุตรหลานในการอุปการะดูแลเรื่องปัจจัย ๔ และการรักษาพยาบาล ซึ่งในวัยแต่ละวัยนั้นต้องอาศัยหลักธรรมช่วยส่งเสริมจึงจะทำให้เกิดคุณค่าในแต่ละวัย และยังส่งผลประโยชน์ต่อวัยต่อไป

ข) ความต่างกัน

เมื่อมองในมุมที่ต่างกัน จะเห็นว่า หลักการดำรงชีพในทางศาสนาพุทธเถรวาทนั้น แม้จะมีวิธีการ และรูปแบบที่ชัดเจนว่าการทำอะไรทำให้ชีวิตเจริญ หรือตกต่ำ แต่ไม่ได้เป็นกฎกติกาที่บังคับให้ต้องทำ ซึ่งเป็นไปในรูปแบบของการชี้แนะว่าอย่างไรควรทำ อย่างไรควรงดเว้น ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กำหนดเป็นรูปแบบที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะชีวิตในปฐมวัยที่ต้องดำเนินตามหลักของพรหมจรรย์ ซึ่งเรียกว่าหลักฮินดูธรรม หรือหลักอาศรม ๔ นั้นเอง หากใครไม่ปฏิบัติดังกล่าว ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมฮินดู

จากการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยระหว่างศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู พบว่า ในประเด็นที่เหมือนกันคือ ทั้งสองศาสนามองเรื่องวัยเป็นวงจรชีวิตที่ต้องดำเนินไปตามปกติเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และในขณะที่ดำเนินไปนั้นต้องอาศัยกฎกติกาแห่งชีวิตเป็นเครื่องช่วยพยุงให้ดำเนินไปตามกรอบที่ถูกต้อง เพื่อความเจริญรุ่งเรือง และเข้าถึงแก่นแท้ของชีวิต

ในประเด็นที่ต่างกัน คือ ศาสนาพุทธแม้จะกำหนดหลักปฏิบัติทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตไว้ แต่ไม่ได้อยู่ในเชิงบังคับว่าต้องปฏิบัติตาม เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงข้อดีของการปฏิบัติตามหลักธรรม และข้อเสียของการเว้นจากการปฏิบัติ ซึ่งมีระดับการปฏิบัติทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ

ในส่วนของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เป็นไปในเชิงบังคับที่เรียกว่าฮินดูธรรม ซึ่งบุคคลผู้ดำรงตนอยู่ในวัยใดต้องปฏิบัติข้อวัตรตามนั้น ซึ่งเป้าหมายสูงสุดคือการเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของที่เรียกว่าพรหมัน ซึ่งเริ่มจากการถือเพศพรหมจรรย์ จนกระทั่งการเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญตนเป็นนักบวชบำเพ็ญพรต สุดท้ายก็เข้าไปอยู่ร่วมกับพระพรหม

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่องวัย ในทัศนะของศาสนา พุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาเรื่องวัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบ เรื่องวัยในศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ว่ามีวัยที่เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

วัยในทางศาสนาพุทธเถรวาท หมายถึง เขตหรือระยะเวลาของอายุคน และสรรพสิ่ง ในงานวิจัยนี้มุ่งกล่าวถึงเขตอายุของมนุษย์ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) บลุ่มวัย ช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๒๕ ปี
- ๒) มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี
- ๓) ปัจฉิมวัย อายุเลย ๕๐ ปีขึ้นไป

วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม นั้นคือ เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง

หลักธรรมที่ส่งเสริมวัย ได้แก่ ๑) บลุ่มวัย เช่น กตัญญูกตเวทී อธิบาท การคบมิตร เบญจศีล-เบญจธรรม ๒) มัชฌิมวัย เช่น สมชีวะธรรม ฆราวาสธรรม หน้าที่หลักคู่สมรส หน้าที่พ่อแม่ กุลจิรัฏฐิติธรรม พรหมวิหารธรรม สังคหัตถุธรรม สาราณียธรรม อบายมุข และ ๓) ปัจฉิมวัย เช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ กุศลกรรม-อกุศลกรรม พรหมวิหาร สังคหัตถุ สติปัญญา

ส่วนหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นข้าศึกศัตรู ทำให้เกิดโทษต่อผู้ปฏิบัติ ได้แก่ ๑) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบลุ่มวัย คือ สิกขาอคารวตา ๒) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือข้าศึกต่อมัชฌิมวัย คือ กรรมกิเลส และอบายมุข ๓) หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจฉิมวัย คือ ความประมาท

อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยที่ปรากฏแก่สังคมไทยนั้น สามารถสรุปได้เป็นประเด็นใหญ่ ๆ อยู่ ๒ ประการ คือ ๑) ความอ่อนน้อมถ่อมตน คือ การแสดงออกถึงการทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมแก่

วัย และการแสดงความเคารพนับถือการตามลำดับแห่งวัย และ ๒) การรู้จักปล่อยวาง คือการมีสติรู้ และเข้าใจการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นปกติวิสัยธรรมของสรรพสัตว์

คำว่า วัย ในความหมายของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ก็คือ อายุ หรือระยะเวลาของชีวิต เช่น วัยหนุ่มวัยสาว เยาว์วัย ซึ่งคัมภีร์ทางศาสนาได้จำแนกประเภทของวัยตามหลัก “อาศรมธรรม” โดยกำหนดระยะเวลาแห่งอายุ และหลักธรรมที่สอดคล้องกัน คือ ๑) พรหมจารีะ วัยหรือขั้นตอน แห่งการศึกษาเล่าเรียน อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี ๒) คฤหัสถะ วัยแห่งการครองเรือน อายุตั้งแต่ แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ๓) วรปรัสถะ วัยแห่งการอยู่ป่าหรืออยู่ในที่สงัด เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ๔) สันยาสี วัยแห่งการสละโลกออกบวช เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ประเภทของวัยทั้ง ๔ ประการดังกล่าว เป็นการแบ่งตามหน้าที่ที่เหมาะสมกับคนแต่ละวัย จะต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง

คุณประโยชน์ที่จะเกิดจากวัยนั้น นอกจากการมองเห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตว่า มี การเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปอันเป็นวัฏจักรของชีวิตมนุษย์แล้ว ประการสำคัญที่จะถือเอา ประโยชน์จากวัยได้ คือการได้รับเสวยผลแห่งการปฏิบัติสมควรแก่วัย คือเมื่อวัยที่หนึ่งหมั่นศึกษาหา วิชา วัยที่สองก็อาศัยวิชานั้นทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว ตนเอง และผู้อื่นให้มีความสุข เมื่อเข้าสู่วัยที่ สามก็รู้จักปลงภาระหน้าที่เข้าสู่การบำเพ็ญเพียร ย่อมสามารถนำตนเข้าสู่พรหมันได้ในที่สุด ส่วนโทษ ของวัย ก็คือการไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบของวัย หรือการมีพฤติกรรมที่นอกกรอบของชาวฮินดู อัน เป็นหนทางทำให้ชีวิตวิบัติ เช่น วัยที่หนึ่งเว้นการศึกษา วัยที่สองเว้นการครองเรือนเพื่อสืบสกุล วัย สุดท้ายไม่แสวงหาโมกษธรรม ย่อมทำให้ชีวิตเป็นหมัน อันนับว่าเกิดมาสูญ คือเป็นการทำให้การ ดำรงอยู่ในวัยนั้น ๆ เสื่อมและยังส่งผลกระทบต่อวัยต่อ ๆ ไปด้วย

หลักธรรมที่เป็นเครื่องส่งเสริมบุคคลให้ดำรงตนอยู่ถูกกาล หรือเหมาะสมกับวัย ก็คือการมี ธรรมะตามหลักของอาศรมทั้ง ๔ คือ พรหมจารี เป็นวัยแห่งการศึกษา คฤหัสถ์เป็นวัยแห่งการครอง เรือน วรปรัสถะและสันยาสี เป็นวัยแห่งการเข้าป่าศึกษาธรรม และออกบวชมุ่งแสวงหาโมกษธรรม ส่วนหลักธรรมที่เป็นปทัชชทอย์ ได้แก่ ๑) ปฐมวัย คือ การขาดวิชาความรู้ ๒) มัชฌิมวัย คือการไม่ แสวงหาทรัพย์ การคบมิตรชั่ว มีจิตมัวเมาในเรือน เป็นเหตุทำให้ครอบครัวล่มสลาย และ ๓) ปัจฉิม วัย คือ ตัณหา ความอยากความมัวเมา

อิทธิพลความเชื่อเรื่องวัยต่อสังคม เพราะฐานความเชื่อเรื่องการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับ ไป จึงเป็นเหตุให้บุคคลดำรงตนให้ถูกตามหลักการวิธีการหรือตามหลักของฮินดูธรรม ซึ่งหลักใหญ่ ใจความนั้นอยู่ที่หลักของอาศรม ๔ เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือ การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความ เป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวาระต่างๆ และอาศรมเป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความ ผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอน ของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง คือ ๑) เป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ๒) เป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ และ ๓ เป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

จากการศึกษาเปรียบเทียบวัยในทางศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผู้วิจัยสรุปเป็นประเด็นเรื่องความเหมือนและความต่างได้ดังนี้

ก) ความเหมือนกัน

ทั้งศาสนาพุทธเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมองว่า วงจรชีวิตที่เป็นไปอย่างปกติของมนุษย์คนหนึ่งในสังคม นั้นคือ เริ่มจากวัยเด็ก ไปสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ที่สร้างฐานะทางครอบครัวและค่อยๆ ลดภาระงานลงไปเข้าสู่วัยเกษียณอายุ คือ อายุจากเด็กถึง ๒๐ - ๒๕ ปี เป็นวัยเรียนรู้ในระดับพื้นฐาน อายุ ๒๓ - ๖๐ ปี เป็นวัยทำงานเพื่อสร้างฐานะแก่ตนและครอบครัว และวัยสุดท้าย ก็คือ วัยเกษียณอายุ ๖๐ ปี ขึ้นไป ก็จะอยู่กับครอบครัวและลดภาระงานทุกอย่างให้น้อยลง อีกทั้งอาศัยบุตรหลานในการอุปการะดูแลเรื่องปัจจัย ๔ และการรักษาพยาบาล ซึ่งในวัยแต่ละวัยนั้นต้องอาศัยหลักธรรมช่วยส่งเสริมจึงจะทำให้เกิดคุณค่าในแต่ละวัย และยังส่งผลประโยชน์ถึงวัยต่อไป

ข) ความต่างกัน

เมื่อมองในมุมที่ต่างกัน จะเห็นว่า หลักการดำรงชีพในทางศาสนาพุทธเถรวาทนั้น แม้จะมีวิธีการ และรูปแบบที่ชัดเจนว่าการทำอะไรทำให้ชีวิตเจริญ หรือตกต่ำ แต่ไม่ได้เป็นกฎกติกาที่บังคับให้ต้องทำ ซึ่งเป็นไปในรูปแบบของการชี้แนะว่าอย่างไรควรทำ อย่างไรควรเว้น ส่วนในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กำหนดเป็นรูปแบบที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะชีวิตในปฐมวัยที่ต้องดำเนินตามหลักของพรหมจรรย์ ซึ่งเรียกว่าหลักฮินดูธรรม หรือหลักอาศรม ๔ นั้นเอง หากใครไม่ปฏิบัติตาม ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมฮินดู

จากการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยระหว่างศาสนาพุทธเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู พบว่า ในประเด็นที่เหมือนกันคือ ทั้งสองศาสนา มองเรื่องวัยเป็นวงจรชีวิตที่ต้องดำเนินไปตามปกติเริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และในขณะที่ดำเนินไปนั้นต้องอาศัยกฎกติกาแห่งชีวิตเป็นเครื่องช่วยพยุงให้ดำเนินไปตามกรอบที่ถูกต้อง เพื่อความเจริญรุ่งเรือง และเข้าถึงแก่นแท้ของชีวิต

ในประเด็นที่ต่างกัน คือ ศาสนาพุทธแม้จะกำหนดหลักปฏิบัติทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาตไว้ แต่ไม่ได้อยู่ในเชิงบังคับว่าต้องปฏิบัติตาม เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงข้อดีของการปฏิบัติตามหลักธรรม และข้อเสียของการเว้นจากการปฏิบัติ ซึ่งมีระดับการปฏิบัติทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ

ในส่วนของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เป็นไปในเชิงบังคับที่เรียกว่าฮินดูธรรม ซึ่งบุคคลผู้ดำรงตนอยู่ในวัยใดต้องปฏิบัติข้อวัตรตามนั้น ซึ่งเป้าหมายสูงสุดคือการเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของ ที่เรียกว่าพรหมัน ซึ่งเริ่มจากการถือเพศพรหมจรรย์ จนกระทั่งการเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญตนเป็นนักบวชบำเพ็ญพรต สุดท้ายก็เข้าไปอยู่ร่วมกับพระพรหม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

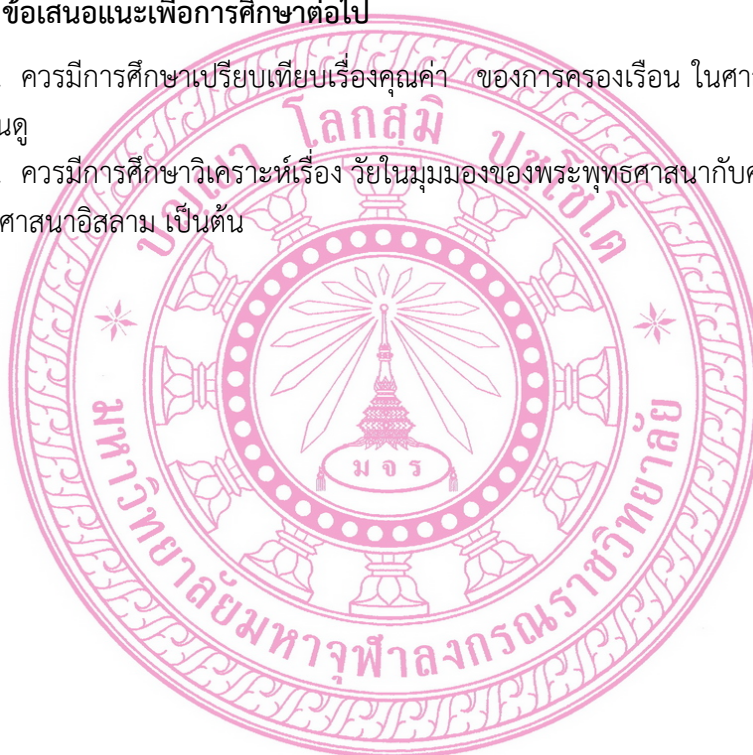
จากการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องวัยในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจที่พึงนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

๑. ควรมีการนำเอาหลักธรรมที่เกี่ยวกับวัยไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้ชัดเจน
๒. ควรมีการนำเอาหลักธรรมที่เกี่ยวกับวัยไปปฏิบัติประยุกต์กับกฎกติกาของสังคม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาต่อไป

๑. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องคุณค่า ของการครองเรือน ในศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู
๒. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง วัยในมุมมองของพระพุทธศาสนากับศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั
๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, แผนกตำรา. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล. ชุด ๙๑ เล่ม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. วิสุทธิมคคปกรณ์วิเสส. ปฐม ภาค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช วิทยาลัย,
๒๕๔๓.
- _____. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ,
๒๕๔๓.
- _____. มงคลตถปิณี ทุตโย ภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๘.
- _____. มังคลตถปิณีแปล เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

- กรมการศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม. ความรู้ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุม
สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๔.
- กฤษณะไทวปายนวลาส. ศรีมัทภควัทคิตา หรือ เพลงแห่งชีวิต . แปลโดย แสง มนวิฑูร และ จำนงค์
ทองประเสริฐ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๒๗.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา . พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔
- _____. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.
- दनัย ไชโยธา. นานาศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

- ธรรมชิวะ (ดร.พระมหาสม สุมน) . ศึกษาเปรียบเทียบพระศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดู และในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : นีลนารากการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- ธรรมปัญญา (รวบรวมแปล). ศ.ดร.สุรชัย ศิริไกร (เรียบเรียง). สมมติเตาวิถีแห่งเซียนฟ้า . . กรุงเทพมหานคร :บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๑.
- นพวรรณ จงวัฒนา และคณะ . ข้อมูลผู้สูงอายุที่น่าสนใจ . กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- บุญมี แทนแก้ว. ปรัชญาศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์, ๒๕๔๘.
- ปรีชา พิณทอง,ดร. . ผญา ภาษิตโบราณอีสาน . พิมพ์ครั้งที่ ๖ . อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๓๔.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) . อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธศาสนากับการแนะแนว. กรุงเทพมหานคร : สมาคมแนะแนวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ครองเรือน-ครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ . ธรรมบุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนธิ, ๒๕๔๘
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม . พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ . พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร,ป.ธ.๙) . วิปัสสนาที่ปณี . กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.,ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร, ป.ธ.๙) ๒๙ เมษายน ๒๕๔๔.
- พระยาอนุমানราชธน . ศาสนาเปรียบเทียบ . พิมพ์ครั้งที่ ๒ . กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๑.
- พุทธทาสภิกขุ. คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.
- _____ . ผู้ครองเรือน. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.
- พิน ดอกบัว. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บูรพาสาสน์, ๒๕๓๙.
- ไพฑูรย์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง.ความคิดสำคัญในปรัชญาฮินดู. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์, ๒๕๓๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน . พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.
- วิทยา ศักยภินันท์ . ศาสนาฮินดู . ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙.
- ลำดวน ศรีมณี. จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘.

สมพร สุขเกษม. **หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. ภาควิชาศาสนาปรัชญา : วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาสาธิตวิทยาลัยรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๒.

สมภาร พรหมทา. **ภควัตคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควิน)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ประวัติศาสตร์ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อมรรการพิมพ์, ๒๕๓๒.

สุนทร ณ รังสี. **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **ฮินดู-พุทธ จุดยืนที่แตกต่าง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๖.

สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ (ปริวรรต). **วैयाการศตกัม สุภษิตร์อัยบทของวैयाส**. กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง). **หิโตปเทศ**. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

เสฐียร พันธรั้ง (ศาสตราจารย์พิเศษ). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

หลวงพ่ोजรัญ ฐิตธมโม. **หลักธรรมของผู้ครองเรือน**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๑.

องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. **ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

_____. **หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. นนทบุรี : สหพร การพิมพ์, ๒๕๒๓.

อารี วิชาชัย. **ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูปลัดวรมหาวัฒน์ (วรพงศ์ ปภัสโร) ประโมณะกั. “ศึกษาหลักพุทธธรรมในการครองเรือนของหญิงไทยสมรสกับชาวต่างชาติ : กรณีศึกษาหญิงไทยในอำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระครูใบฎีกาโสภณ กิจจสาร (จันทร์เพ็ญ). “การประยุกต์หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวันของกลุ่มผู้สูงอายุในเขตตำบลบ้านหว้า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาบุญเพียร ปุญญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย). “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอารย กตปุณฺโย (สารชุม). “การศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทพณฺวอีสาน”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๓) บทความ/วารสาร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙), ใน “ราชกิจจานุเบกษา”, เล่มที่ ๑๒๘ ตอนพิเศษ ๑๕๒ ง ลงวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

Hopfe Lewis M. *Religions of the world*. London : Trubner & Co.,1994.

Peter France. *Hermit. The insights' of Solitude*. New York : St - Martin is Press, 1997.

Pushendra Kumar Sharmar. *Hindu Religion and Ethics*. NewDelhi : K.D.Bhatia for Asian Publication Service, 1979.

Ramnohur. *Religions of the world*. London : Trubner & Co, 1982.

Sanatana Dhamma. *An Advaced Text Book of Hindu Religion and Ethics, Part II, Chap.IV*.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ- นามสกุล : พระครูบรรพตพัฒนาภรณ์ ฉายา ครูโก นามสกุล บัวงาม
- เกิด : ๑ มกราคม ๒๕๙๕
- สถานที่เกิด : ๕๖ หมู่ ๔ ตำบลท่าแยก อำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี
- อุปสมบทเมื่อ : ๑๒ มิถุนายน ๒๕๑๕ ณ พัทธสีมาวัดอรุณรังษี
มีพระครูสุขุมชลวิจิตร วัดหนองขอนแดง จังหวัดชลบุรี
เป็นพระอุปัชฌาย์
- วุฒิทางธรรม : พ.ศ. ๒๕๒๓ นักธรรมชั้นเอก คณะจังหวัดปราจีนบุรี
- วุฒิสถาบัน : พ.ศ. ๒๕๕๖ ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)
- หน้าที่การงาน : รองเจ้าคณะตำบลเขาฉกรรจ์ เจ้าอาวาสวัดถ้ำเขาฉกรรจ์
- ปัจจุบันสังกัดวัด : วัดถ้ำเขาฉกรรจ์ ตำบลเขาฉกรรจ์ อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว
โทรศัพท์ : ๐๘ ๙๕๐๒ ๗๙๖๔
- เข้าศึกษาชั้นปริญญาโท : พ.ศ. ๒๕๕๕ สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- วันสำเร็จการศึกษา : พฤษภาคม ๒๕๕๗